

U 890

U 890

Slovenská knižovna

SLOVANSKÁ KNIHOVNA
3186185415

424028

8617

M 290

М. Д.
18 $\frac{2}{2}$ 82
22 1000

О ПОВІДАННЯ

8617

МАРКА ВОВЧКА.

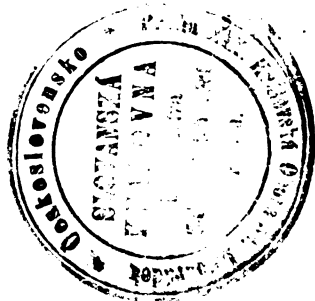

Цѣна 50 коп.

С. ПЕТЕРБУРГЪ.

Издание Яковлева.

1865 г.

Одобрено цензурою, 12 Февраля 1865 года.

У друкарні П. А. Буліша.

ОГЛАВЛЕНІЕ.

	Стр.
Кармелюкъ	1
Невільничка	45
Дев'ять братівъ и десята сестриця Галя	63
Ведмідь	134

ростуть й шелестять не підь віконечкомъ, а надь самісенькимъ узголовьечкомъ, и дитинка небачана колисана узяла на себе ликъ прудкого, змореного хлопчика, а та що ёго колисала—ликъ молоді, ставної, задумшливої козачки, коли підь віконечкомъ соловейко у вишняхъ свиснувъ, трохи оддалікъ другий, третій, и вже незнаю скільки ихъ почало посвистувать, наче вони бъ перегуковались. Перегуковались—перегуковались, та потімъ якъ усі разомъ укупі защебетали, усе поглушили: ні порошу листя, ні лемія води, ані колисаня,—и весь сонъ одігнали, усю дрему й мару. Що зімкнешь очи, то щебетанье здається голоснішъ, розскачується та истнішъ. Втома томить усе гіршъ, сонъ усе хилить міцнішъ, та ні втома томяца, ані сонъ міцний не змогли сёго щебетаня. Лучче вже, думаю, устати та сісти посидіти коло віконечка. Узеньку вуличку якъ заразъ бачу попередь собою и біленькі хатки зъ темними віконечками, черезъ низькі ліси вищенникъ у білихъ сяющихъ квітахъ. Непевний світъ місяця-молодика серпорогого, зорі меркаюці, и якъ заразъ чую якъ було свіжо, дахучо й тепло.... А щебетанне греміло й розскачувалося до самого світу—такъ-таки и не дали соловейки спати до ранку божого.

Ось така то колись була деревня на Україні. Невеличка буда: усёго хатокъ нзъ двадцять, и небагати люди жили тамъ.

У одной хатці що въ край стояла, къ полю, жила удова, а у вдовиці бувъ синъ, дитина єдина, и звали того сина Иванъ, а на прозване Кармель. Смільчака такого, такого красеня, такого розумниці; якъ цей хлопчикъ удався, пошукати по цілімъ широкімъ й великімъ світі, та ще у день при ясному сонцеві, та ще изъ свічою пламенистою: Найглибші річкові пороги й нурти переппавати у самісенькі пуці лісові забиратись, на височенні дерева узлізати, у самі пропасти пры спускатись, то ему було все одно, що вамъ або намъ водиці испити. Тежъ, кудю его послати, то найде дорогу, за що візьметься, усе му кінець доведе. А вже якъ товаришъ попросить объ чімъ, то вінъ здається зъ підъ землі дістане, а не одмовится. А коли бідолаха який вбогий ему вклонится, то вінъ здається головонькою своєю наляже, а вже вдовольнить. Голодъ, холодъ, усяку бѣду й напастъ вінъ готовий прийняти для иншого. Шо більшъ вироставъ той хлопчикъ, то вінъ кращавъ та луччавъ, и отъ се вінъ рісъ—рісъ й вирісъ, и якъ уступивъ вінъ у вісімнадцятий рікъ, такимъ вінъ зборивсь красенемъ невимовленимъ, невисанимъ, що хто его уперше стрічавъ, то й стане пдредъ нимъ й оніміе й потімъ ніколи вже не амігъ забути его обличчя красного. А мати те зроду не примогла споглянути на его безъ усміху й безъ поцілунку. Жили вони сливе такъ само,—

якъ й усі люди на селі—трохи заможній відь однихъ, трохи вбогше відь другихъ. Тільки разомъ споводсь лихо, біда прийшла на молодого Кармеля: що день въ Бога, що година у дні, Кармель усе смутнисть та смутнисть, а що за смутокъ: такий за кимъ й за чимъ—нікто того не знає, ані мати ни товариші, ні чужі люди. Перше міжъ товариствомъ его годось чутнисть одь усіхъ, его сміхъ двіня одь усіхъ, а теперъ сміхъ его не розноситься и голосъ его ледві почувешъ, та й его самого сливе що не видати стало, хіба випадкомъ стринеться та зійдеться зъ товариствомъ блідий та мовчущий.

Що було ввечері до роботи зъ товаришами походити, поговорити, то теперъ вінъ усе править куди небудь оть усіхъ заковатись—до гаю, або у поле, чи у степъ далеко самъ утікає.

Мати не прибере що їй робити, якъ їй бути, зовсімъ стара изнудилася. Вже якъ вона собі голову мутила й журила, чи не хоче вінъ того, иншого, п'ятого, десятого, сотого—усего що тільки бь їй сила та воля ему дати,—ні, вінъ нічого не жадає!

Зъ боку дивовали люди, що се таке зъ нимъ поробилося. Почали люди обсужати та розбирати, й пішла чутка така, щосе зъ того часу ему сталося, якъ почавъ вінъ по чужихъ селахъ їздити та зъ чужими людьми знатись, й думали, що може подруживсь вінъ зъ якимъ недобримъ чоловікомъ та й

смутися й мутися. Якъ тільки почула це єго мати, заразъ стала питати єго: Ти туди й туди ідишъ, сину (а вінъ ідивъ по сільськихъ ярмаркахъ, по хуторахъ, по деревняхъ й містахъ зъ житомъ, зъ усякимъ зерномъ, овощомъ, съ плодомъ, своє власне що було на спродажъ спродавати и тежъ людське, часомъ наймавъ, возивъ, и було єму найлюбше приятство отъ такеьки де небудь поїхати)—якихъ ти тамъ людей бачишъ?

— Якихъ же я людей бачу?—одказує Кармель—богатихъ та вбогихъ.

— Зъ якими ти людьми, сину, подругуєшъ?—пита мати.

— Мои друзі вбогі бідолахи,—говорить Кармель, отъ мої друзі!

Ну, мати вже заразъ думає, що єго хто небудь зъ багачівъ обидивъ, або скривдивъ, и заразъ випитує: „мое ти сердечко миле, хтожь се тебе обидивъ, хто скривдивъ, кажи ми!“ И вже обіймає єго и до серця пригортає, — дожида тільки щобъ вінъ їй поскарживсь, а вона тутенька єго и пожалує, и попестить, и покохає. Та вінъ нічого не казавъ, — тільки подививсь на неї. Мати ще гіршъ тревожится та непокоится, и вже незнатно що думає и собі уявляє, якъ тамъ обидили и скривдили їй сина, и усе „кажи“ та „кажи“ вговоряє єго та благає.

— Ні, говорить Кармель—мене не обижали и не кривдили мене.

— Та чи такъ, мій голубчику, срібро мое, злото мое! Чи справді не обижали?

— Поправді не обижали—говорить Кармель.

— То чомужъ ти такий въ мене зробивсь? За чимъ сумуешь? Що бракує тобі?

Тоді й каже Кармель мамі: „Скрізь,“ каже, „скрізь де я не піду, де ни поїду, скрізь бачу вбогихъ людей, бідаківъ роботящихъ. Отъ що мою душу розриває! Отъ що мое серце розшарпує! „Мати почала его вговоряти та тішити якъ мога: „такеньки вже ведеться „бачъ“ зъ роду віку „та“ такеньки мабїть судилося „та“ нічого вже здається робити, „тішила й вговоряла, якъ вмїла, а де слївъ не вистарчало, то вона замість ихъ ніженнямъ та пестїннямъ надїляла. Тільки що Кармель нічимъ не втїшається, нічимъ неуспокоюється.

Одного вечора—чудовий такий бувъ вечіръ весняний, що сама веснянка на думку наверталась—одного вечора удова Кармелиха прилягла у своїй хатці й лежучи думала та горувала, що то за біда така зъ й Ивасемъ. Сонечко вже закотилось и зорї меркали у ханте віконце, здалека заносилися дівочї голоси—спївали веснянку, неуповні розквітші квітки ледві пахли, соловейки тільки ще свое щебетанне налажували,—якъ почувлася хода тиха, двери хатні розчинилися й увїйшовъ Кармель у хату, оглянувь по

хаті, не зобачивъ неньку и сівъ коло віконця. Може то відъ непевного світа вечірнёго здалося удові, що вінъ такий блідий—тільки здалося їй, що вінъ страхъ блідий й вимучений, и серце въ неї такеньки стиснулось тісно й тавечки жалко їй стало своє дитя кохане, що й голосу не нашлося слова вимовити до его. Мсвчки й нишкомъ-тихенько вона лежала й на его дивилася. А вінъ дививсь у віконце, дививсь, й заспівавъ... Ахъ, що то яка пісня була! Смутна та сумна, зъ певного та щирого серця виходила!

Ой пауть дні за днями,
Часъ за часами,
А я щастя не знаю,
Горе мині зъ вами!

Нещасливимъ уродився,
Нещасливимъ згину,
Мене мати породила
Въ нещасну годину.

И здається молодому
Нічого журиться,
А прийдеться молодому,
Зъ туги утопиться!

Болять мой головонька,
Оченьками иружу;
Самъ незнаю, не відаю,
За чимъ же я тужу!

Вбогі люде! вбогі люде!
Скрізь васъ, всюду бачу.
Якъ згадаю вашу муку,
Самъ неразь заплачу.

Весно моя, весняночко,
Усім несеш дари,
Тільки мні бешчасному
Жодної відряди!

Скрізь дивлятья тії очі,
Що меркнуть від муки,
Скрізь усюди потомоді
Простагають руки.

Якъ за квіту пахучого
Якъ сонце злотитя,
Зъ за дерева веселого
Якъ місяць яснитя

Въ день и ноці и ввечірі
И всяку годину!
Я-жъ не маю порадонок!
Я отъ журби згину!

Проспівавъ вінъ та й змовкъ, и тоді ледві схаменулася стара мати, и каже: **Кармелью!** де, въ кого ти навчився таку пісню?

Кармель издрігнувъсь почувши голосъ, — пізнавъ неньку, и одказуе їй: сама ця пісня въ мене складалась. И вже які вінъ пісні складававъ й якъ їх співавъ, Господи милий Боже! Черівничі се були чисто пісні! Иншому тращилося підслухати якъ вінъ співавъ й де-що переняти — тільки що не на веселі радощі ці пісні були складені, — и хто їх перенявъ, хто почувъ, коженъ голову схилить и задумається.

II.

Одного разу поїхавъ Кармель у чуже село, версть може за двадцять неміряннихъ, у млинъ. Рано-пораненько вінъ виїхавъ и довго їхавъ усе полемъ. Ранокъ бувъ ясний найясний и теплий-найтеплий—поле зеленілось якъ оксамитъ зелений, росиночки блискали, сонечко зіходило, жайворінки співали підъ ободоками; до ночимъ дощичку порохъ ледві знімався надъ шляхомъ, свіжесть така округи и широта й благодать, що не надихаєся. Вінъ усе їхавъ та співавъ, То тихенько співавъ, про себе, то зновъ голосно, на усе поле пісня розносилаь его. Та и цимъ ранкомъ, ясненькимъ, ликуючимъ ранкомъ, усе таки, объ тімъ, самимъ співалося у его сумуючій питаючій пісні,—усе про халоса ради, спокію, вияви, усе мабіть тілъ сам-постаті вбогі й сиривджені уявлялися, якъ очима перебігавъ вінъ, квітуці поля округи.

Вже великий гай ему на дорозі, и шляхъ цішовъ тимъ гаємъ. Ведиченні, посліщні, міцні дуби стоять не шумлять й не шелестять, а поміжъ ними проквітають калинові кущі, проквітає рожа гаєва, а при самій землі росте трава густе и усяке зілля. Кармель іде гаємъ й співає, коли бачить не далечю відъ шляху—молода дівчина зрива якесь зілля й плаче гіркими слізьми. И у такій вона тузі була

й у такому смутку, що ледві чи оглянулася почувши его пісню. А Кармель въ одинъ метъ якъ її zobачивъ, скочивъ зъ воза и опинився коло дівчини: „добридень“ каже їй.

— Добридень!—одказала дівчина, глянула на его смутними очима и зщухли слези її: зъ роду віку ще вона не бачила, не снила такого красеня, який стоявъ передъ нею. И нечує вона, що вінъ її питає: чого ти, дівчино, плачешъ? А вінъ дожида її слова одвітного и глядячи на дівчину, очима бь випитавъ якъ-би примігъ,—и бачить вінъ, що се вбога и гирька дівчина: її білі плечі сквозють крізь плохеньку сорочку, спідниця на їй вицвіла и уся у латкахъ; на молодімъ личку нема рум'янцю; устеньки рожеві не мають звичаю всміхатись, хороші очи впали й смутні, и слези по щічкахъ якъ зупинились побачивши его, такъ краплями й дріжать. У рукахъ дівчина держала зілля зібране.

— Чого ти, дівчино, плачешъ? спитавъ зновъ Кармель, и тоді дівчина дочула его питання, та хоть дочула, вона нічого не відказала, перестала дивитись на его, а утопила очи у гаєву гущу.

— Чия ти, дівчино? Де живешъ? пита Кармель.

— Я наймичка зъ Ланівъ, служу тамъ у хазяївъ у Книшівъ—, одказала ему дівчина.

— Лихі мабуть люди ці Книші? каже Кармель.

Дівчина на це не одказала, почала зривати та збирати зілля.

Кармель тежъ поручъ за нею идучи, зілля зриває та дівчині подає, а дівчина бере,—и усе Кармель питає її про житте, та про битте. Та якъ ставъ вінъ говорити, яково важко у чужихъ людей жити, та яково сумно, почала тоді дівчина зновъ жимьне й гірко плакати. Такъ слези й лются, сакъ й котються по личеньку біленькому. А Кармелю такеньки жалъ дівчину, що хочъ вмірати лягти!

— Не плачъ! Не плачъ! говорить вінъ до неї.

— Якъ же не плакати міні? одказала дівчина,—сами слези лются!

И довго лилися слези передъ Кармелемъ. Наче солодко було їй передъ нимъ своє горе виплакати:

Потімъ дівчина каже: „часъ міні до дому, хазяйка зъ зіллямъ дожида!“

Дві слізки остатні скотилися, рожеві устенька всміхнулися любо та смутно, хороші очи глянули ясно та щиро. Прощавайте! промовила дівчина.

А Камелю зъ нею прощаватися усе одно, ще ніжъ гострий у серце, и просить вінъ дівчину: Сідай, дівчино, на мій візъ, я підвезу тебе до Ланівъ, міні подорозі!

Зиркъ! а візъ его далеченько—воли звернули у бікъ и пасутся. Кинувсь Кармель, вивівъ волівъ на шляхъ, посадивъ дівчину на візъ, самъ сівъ коло неї й поїхали.

Ідуть, мовчять та думають, ідуть зеленимъ гаємъ. Вони разомъ наче опинилися у якимсь божімъ

раї, въ якійсь не певнімъ щастячю: на лиці живцемъ рум'янець зарум'янівъ, уста алевка розтудилися, немовъ серце міцнішъ б'ється. И адалося їмъ, що доїхали вони до села хутенько такъ, якъ би птахъ легкокрилий перепурхнувъ. Ось кінець гаю, видю у бікъ село Лани, велике, багате село, панський будинокъ зъ білого каменя стоїть немовъ, палець надъ усімъ селомъ, на узгір'ячку, округи его квітники рябі, аллеї темні... Пишний це бувъ будинокъ й вкинувся Кармелєві въ вічі своєю пишнотою. Якась наче хмара темна повіла его обличче гарне. Ясні очи дівочі дивилися на Кармеля, и у той самий черепъ й собі посмутилися й тихий голосъ доспитавъ его: Чи ви знаєте цей будинокъ?

— У перше бачу! одказавъ Кармель, та багато-багато я бачивъ вже такихъ скрізь.

Уїзжають вони у саме село Лани—проїхали три улиці й дівчина устада зъ возу, подякувала, попрощалася, пішла й зникла у заулочку, а Кармель далі поїхавъ.

Іхавъ Кармель далі, та все тільки оглядавсь на село Лани, жаліючи що вже попрощавсь зъ дівчиною, та запевняючи себе, що зновъ зъ нею побачитися хутко—и до млина вінъ приїхавъ—дівчина въ его зъ думки не йшла, и почавъ вінъ розпитувати мельника (мірошника), що ті за такі дуде Книші й якъ вони живуть и який въ їхъ звичай,

А мелникъ той бувъ чоловікъ дуже понурий, дуже довгоусий й дуже високий, и балакати не любивъ, а ще гіршъ не любивъ розказувати, й відъ его Кармель не довідався би зъ-роду нічого, колибъ не було мелникової дочки. Мелникова дочка любила балакати, а ще лучче любила вона розказувати, а ще лучче мабїть любила вона розпитувати— вона жъ то и почала було питаннями, та відъ Кармеля не примогла жодного путя доброго допитатися. Якъ народженець нічого не відає й тїльки повертає очи до світу и ручиці простягає до світу, такъ само Кармель не туравъ ні прощо, тїльки усе питавъ про своє. Вбачаючи тее, мелникова дочка покинула сама питати та почала оповідати. Маненька вона була й пруденька, немовъ пташка, та жадна пташка мабїть не нащобече у годину такого, якъ вона нащобетала Кармелеві. Хутко довідався відъ неї Кармель, що Книшъ зъ Книшихою багатїї люди, що въ їхъ сїмь паръ волівъ, держуть вони двї корови, и пшениця у їхъ сего року гарно зійшла и той рікъ тежъ усе поле въ їхъ уродило; що дочка въ їхъ заміжъ пішла, тежъ за багатого, и носитьъ золотї очїпки; що въ старихъ Книшївъ наймичка служить Маруся сирота, нема ані родини, ані дружини-и що мала плата Марусї й важка праця.

Може довгенько-бъ ще мельникова дочка щобетала, колибъ Кармель хотъ времьямъ словечечко

було, він сидів як німий перед нею, и мельникова дочка змудилася зъ тимъ безмовнимъ гостемъ мабѣть на кінцю, бо покинула балавати, узяла шитво свое и сіла оддалікъ, й заспівала. Пісня дзвінко співалася, шитво хутенько шилося й понурий мельникъ, стоячи у дверяхъ у млині, дивлячись та слухаючи, подумавъ: нема въ світі нічого такого недбайливого, веселого, якъ ті дурні молоденькі дівчата. Тежъ ще не виявивъ світъ нічого такого хитливого—бачъ очима разъ у разъ зиркає у воду—не може на себе надивитися, хвастлива!

Мельникова дочка справді частенько зазірала у воду, де відкидалося її личенько смуглявее та рум'янее зъ блискучими оченятами, та може що вона й не однимъ своїмъ личенькомъ любовала, бо окрімъ его вода отдавала ввесь зелений покотъ узгір'я, на котримъ вона сиділа, старі дуби, котримъ мельникъ ціни не складавъ, розака що задумавсь, замисливсь и здається забувъ ввесь світъ й усе у світі,—такъ, може, не однимъ своїмъ личенькомъ любовала мельникова дочка, та мельникъ бувъ, якъ вже сказано, чодовікъ понурий—не можна его було нічимъ урезонити, и зъ того часу якъ вінъ, поховавши жінку, одшукавъ въ неї сімъ дзеркальцівъ, якихъ вже смирихъ й пістнихъ жінокъ й дівчатъ вінъ стричавъ на вику, такъ не допомоглося: зосталося таке въ его переконання, що кожнісенька вдивляється у

сімъ ажъ дзеркальцівъ,—и зосталося те переконання немовъ гвоздемъ вбите. А мелникова дочка,... Та, мелникова дочка, бувай здорова. Не будемо вже тутъ знати, якъ ти заспівашь далі и що зробишъ далі—мелникъ кличе Кармеля,—отъ складують муку на візъ, иде расплата, й Кармель иде до дому.

Иде Кармель до дому та все дума про дівчину, про наймичку. Мина село Лани вже такъ потисеньку, наче-бъ недужого візъ, а очи то якъ розбігаються на всі боки! Та ніхто не показавсь на улиці—и ажъ до самого дому, до господи зітхавъ Кармель. Дівчина зъ ума не йде. Перебувъ день Кармель зъ своїми думками—важко й солодко; перебувъ другий день—ще важче, ще солодше; перебувъ третій день—зовсімъ вже не сила. Голова горить й серденько кипить й тіло болить. Ще ледві перемігся вінъ до півдня, а тамъ запригъ та й поїхавъ у село Лани.

Вінъ не знавъ, не бачивъ якъ переїхавъ чистимъ полемъ, якъ проминувъ темнимъ гаємъ, тільки усе поганявъ та й поганявъ, бо поле здавалось ему розбігалося усе ширше та далій, гай усе розроставсь довший та непроглядній.

Приїхавъ таки у Лани. Приїхавъ. Тихий вечіръ, сонце низенько, на селі пусто—ще люди зъ роботи не повернулися—тільки стричалися на улиці діти, що бавились та грались, та наймички дві пішли поводу. „Вийде и вона“ подумавъ собі Кар-

мель, и повернувъ коня до ріки и ставъ на березі дождати. И вона узялася зъ відрами, и вона прийшла—Кармель й охнути-бъ тоді не змігъ, та-кечки духъ ему заняло. А дівчина, побачивши его, узялась рожевимъ рум'янцемъ мовъ огнемъ й поломьямъ. Нікого не було надъ рікою, тільки ниво сами двойко.

— Ти підешъ за мене, дівчино кохано? питає Кармель.

А вона ему одказала: „Я твоя“.

Посідали вони поручъ надъ рікою, на зеленімъ низькімъ березі, й просиділи вони тамъ укупі ажъ до зірокъ ясенькихъ. Й не чула того вечера Маруся наймичка, якъ хазійка сварилася на неї за гаяння, якъ дорікала й докоряла, и не доходило їй а ніщо гірше до серденька, що трепехалося зъ роскоши любі та нової. Якъ полягали усі спати, сиділа Маруся край віконця й дивилася на зорі лискучі, на небо прозоре. Й іхавъ Кармель до дому по малу й тежъ дививсь на зорі лискучі, на небо прозоре. Такеньки дивлются у небо ті люди, що вони дуже кохають на землі.

Говорить Кармель до своєї неньки: хочу я, нене, одружитися, хочу взяти за себе наймичку Марусю.

Мати почала его вговоряти й прохати: Не женися ти, мій соколе, на тій Марусі! Не бери, мій сину, наймичку! Візьми ти краще багату жінку!

— Нене! Нене! промовивъ Кармель, а самъ такъ ввесь и затрусивсь й затрепехавсь. Чиждь ти мині не рідная мати!

Старенька злякалася его обличчя й виду: „оженися, любенький, оженися зъ нею! Коли вже вона тобі така мила, то й мині теждь буде дорогою невісткою!

И оженивсь Кармель зъ наймиткою Марусею.

III.

Перший рік одружившись, Кармель бувъ зовсімъ поправився: суму того не було й віди, жінка въ его пишналає якъ пишна рожа, й жили вони зъ нею, якъ риба зъ водою. Народилася дочка въ їхъ, усе у господі велося добре, й стара Кармеллиха казала, дякуючи Господеві, що кращої вже долі ні діткамъ, ані собі не жадає вона.

Коли отсеждь зновъ засумовавъ Кармель. Засумовавъ та й засумовавъ. Зновъ почавъ зъ хати втікати, блукати на самоті, зновъ почавъ блідніти й зітхати.

Зъ чого те лихо повернулося? Звідки нагналося? Чиждь не бувъ вінъ щасливий, и коханий и на все довольний?

До чогождь ще гнати? Чого жадати?

Отождь власно, одного разу сиділи вони усі вкупі ввечері, по роботі, тоді, знаєте, якъ вже усе

стигне, сонечко вже запало за зелений тай і — отъ
нахватитя перва зірочка, тоді якъ чоловікъ
потомлений денною потомою одпочиває й обійма-
ють его думки та гадки, и чує вінъ истиннѣ свою
кривду чи правду, вживає лучче свое, щастя або
безталання, — тоді сиділи отсе вони усі вкупі —
и дивилися такеньки наче бь справді не прибирали
вже собі чого пожадати — навіть дитинка маленька
нічого здається не жадала собі у забавку, бо сидячи
тихесечко міжъ ними тільки всміхалося рожевими
устоньками та блискотіло ясними віченьками, — чого
справді було ще жадати собі? Колижъ разомъ
жась думка замутила й засмутила Кармеля, наче
злякала, наче світъ ему зав'язала. Ввесь вінъ
змінивсь наче переродивсь й вийшовъ зъ хати —
важе, „душно мині щось, піду трохи“. Мати стара
потурбовалася, чи не хворість яка викидається. Вінъ
її заспокоївъ: „ні, ненько, я здужаю“. Вірна дружина
очима любими питалася его — вінъ на одвѣтъ при-
горнувъ її міцненько. — Пізно вінъ повернувся до
хати своєї — вже й місяць и зорі сяяли въ небі —
усе село послуло; спала дочка его маленька, спала
стара мати — не заснула тільки молодая его дру-
жина — вона стояла на хатнѣму порозі й дожидала
й виглядала его, стріла й пригорнулася, наче бь
запиталася: чи не треба їй життя, або смерті, її
напасти чи роскоши?

— Марусе похана! каже вінъ пригортаючи її, —

Марусе вихана—я не зношу людського лиха й вбожества! Я мушу тому запобігти! Я хочу поправити тсе біття!

Та й ставь думати, думати та гадати, гадати та тужити.

Стара мати кидається тудою й сюдою, шукає ліківъ, зь усіма радиться та плаче, біжить отсе до лікарки, то зновъ поспішається до знахорки: синъ вьяне! синъ нудиться! Зовсімъ старенька зь сили вибилася, зь журби та зь тривоги зовсімъ тямъ свій розгубила..

Молода дружина Кармелева не кличе знахорокъ ані лікарокъ, не радиться нікого, не скаржится нікому,—що вь неї тамъ на серці й на душі по-таює вона про себе, мовчить, нікому не каже: Тільки румьянці зникли вь неї зь личенька, пісні її змовкли и очи хороші осмутніли.

Подумати бь людямъ, що вь Кармеля зь жінкою щось не гараздъ, такъ ні жь бо: глянути на їхъ, то й сліпі же зобачять яке вірне, незмінне тутъ вьоханне, яка порада и приязнь добра. Господарство вь їхъ тежъ у гаразді... И балакали люди добрі про Кармеля, що „зовсімъ вінъ щасливий чоловікъ—чого бь то ще ему треба? Усімъ его Богъ втішивъ, усімъ одаривъ—чого бь то ще справді ще треба! Зовсімъ вінъ щасливий! Зь свого щастячка попсувавсь, вередує, да отъ себе дурить и людей дивить!“ Інші то й вь вічі Кармелеві дорікали

тими словами. Кармель нічого не одказувавъ—ходивъ вінъ часомъ дні цілісенькі не промовляючи ні до кого словечка, скорбіючи та сумуючи, а часомъ несподіванно чувъ его голосъ, пісня, не мовъ кличъ який...

Кажуть люди, щомъ щасливий, я зъ того сміюся,
Бо не знають, якъ я часто слезами заляюся.
Куди піду и попвуся, скрізь багачъ панує,
У роскошахъ превеликихъ днює и почує.

Молодоте—молодоте, единая сила!

Літа жъ мої, літа мої, літа молоденькі
Ой колижъ ви такъ даремні, будьте коротенькі,

И найшлися поміжъ людьми люде, що издригалися на сей кличъ и зупінялися, чигаючи наче доброго спасеного суду, несподіваного, жаданого визвоління. Може не одинъ наймить гірський, котрий, поганяючи чужу худобу та співаючи свою давню гірську пісню, „що не має гірше такъ нікому, якъ бурлаці молодому“, почувши Кармелеву пісню, вмовкнувъ й повернувся до хазяйської хати задуманий и того вечора не чувъ лайки, не потуравъ ганьби, не вважавъ на хлібъ ему відкряаний на вечерю; а на другий день робивсь немовъ хорий, немовъ до своєї роботи й служби незгожий, не приймавъ хазяйської стравы, а очи мавъ блискучі й ясні, и наче молодівъ й зацвітавъ цвітомъ.

Може не одинъ багачъ, почувши ту Кармелеву

пiсню, покидавъ спiвати тежъ свою недбалу та потiшну и обертавъ свiй поглядъ задивований у вci боки й ишовъ оглядати свої вжитки усi, и бувъ прискорбень, якъ той колишній цнотливий багачъ, що усi его знають; може тежъ вишугавсь не одинъ и такий багачъ, що важкi скарби віджалувавъ зъ лехкою душею.

Коли хутко разомъ зникъ Кармель зъ дому, зъ села. Нема его день, нема другий, третiй, нема его цiлий тиждень. Зникъ якъ вода у мила, нi кому не кажучи нiчого.

Стара мати сливе що стратила розумъ зъ горенька та зъ жаху, зъ ляку,—ходить, шука его наче голку по всiхъ куткахъ и закуточкахъ; дружина сидить у хатi немовъ зъ хреста знята; малесенька дочка кличе: тату! Питає: де тато?

— Марусе! що маємо робити? Якъ маємо бути? Де его шукати маємо?—пита стара Кармелиха молодi невiстки.

А невiстка одказує: „будемо его дожидати, мамо.“

— Дожидати! Може его вже, Марусе, й на свiтi нема!

Маруся тодi говорить старiй: у ту вiчъ, якъ вiнъ ишовъ, я чула и питала его: що намъ робити, серце? а вiнъ казавъ минi: не шукай мене, не питай про мене—дожидай мене, я самъ прийду!

— Ну добре жъ, добре, будимо его дожидати! промовляє стара Кармелиха. Будемо его дожидати!

И такеньки вона зраділа, наче Кармель вже на шляху до дому: и вь віконце виглянула, и на хатній порігь вийшла, на всі боки подивилася. Протежь проходять—минають дні за днями—усе вони дожидають Кармеля, и все Кармеля не діждутся, усе нема Кармеля.

Отсе одного разу—було свято тоді й погода—сиділа стара Кармелиха коло своєї хати на призьбі, дивилася у поле на шляхь, а невістка сиділа поругь зь дочкою на рукахь, и дочка щебетала: „мамо, ти жь теперки німа й глуха“ и тягнула маму за намисто, и прикладала дрібненькі пучечки мамі до усть и до вушокь, и все дратувала: мамо, ти теперки стала німа й глуха! Німа й глуха!

Молода Кармелиха часомь всміхалася дочці, часомь міцнішь пригортала дитинку до себе. Підійшовь до їх сусіда, привітавь та й каже: „А чи чули ви, що коло Чорного гаю розбої? Ані перейти теперки тудю, чутно, ані переїхати.“ Стара Кармелиха була стрепенулася, якь сусідь промовивь: „ачи ви чули“, та якь почувала, що тсе річь про Чорний гай, то й перестала вважати: Чорний гай далеко, у иншому повіті, и Кармелю туди нема по що братись,—хочь би не сказала и того стара, чого ему й у своєму повіті зникнути и почому, вона порішала, що вінь близько десь, а не далеко,—перестала вона слухати сусідову мову и зновь задивилася на шляхь.

Смутні жь хороші очи молоді Кармелихи не однімалися, не відривалися відь сусіди и пильно-пильненько вона его мову прислухала.

А сусіда расказуе: „Отъ, расказуе, крамарівъ розбили, панівъ розбили. Тільки що—а тутъ диво...

— Яке диво?—спитала молода Кармелиха.

— А таке диво, — говорить сусіда и сідає на призбі коло неї,—таке диво, що никого тамъ не ріжуть ані забивають, тільки оберуть та й пустять на волю, коли ти багачъ; а зобачять—ти вбогий бідний чоловікъ, такъ йди собі цілий якъ бувъ—и нучкою до тебе не доторкнутся. Отъ, кажуть, іхавъ одинъ бідолака, стрівсь изъ ними, молодцями, та й засміявся: „не боюсь я васъ, каже, пани мої молодці! Голому розбій не страшний, и життя не дуже его дороге-оціне. Коли забять то бийте, а ні, то пускайте—міні нема часу стоять, треба іхать—хазяїнъ дожидає, буде лаяти!“ „Тоді кажуть виявивсь старший іхъ, отаманъ, й кинувъ ему капшукъ грошей и промовивъ: „ідь собі, друже“, й самъ й усі его молодці зникли у пуці. А той бідолана зовсімъ сторонивъ відъ такого доброго дива, и до дому приїхавъ самъ не при собі й привізъ капшукъ грошей—саме що найчистійше срібло!

Нічого не промовила на се молода Кармелиха, тільки збіліла наче біла хустка и поцілувала свою дочку маленьку, що вона втихла въ еї на рукахъ й тежъ слухала наставивши ушечка.

IV.

Зновъ идуть дні за днями и часи за часами, и що день, що година, то більше усе вістокъ, більшъ та більшъ чутокъ про розбійниківъ у Чорному лісі.

Справді, чудні та не бувалі це розбійники уявилися и чудний й небувалий вони тежъ розбій правили, що попадавсь имъ багачъ у руки—вони его оббирали, попадавсь вбогий—вони его наділяли; нікого не забивали, не різали. Тежъ чудний та дивний въ їхъ отаманъ бувъ: ишла чутка, що така була краса его невивисанна, не вималёванна, невимовлена, що неможна словомъ розказати, а ні перомъ описати, та славили, що неможна й очима було надивитися, бо сліпила вона якъ те сонечко пламенисте.

Іхала, кажуть, одна скупа пані и везла зъ собою усі свої скарби великі,—така вона скупа була, що ніколи зъ роду не розлучалася зъ тими скарбами своїми ні въ день, ні въ ночі,—іхала вона Чорнимъ гаємъ, и попалася розбійникамъ. Оступили її колясу; возницъ її, слугъ у бікъ, говорять до неї: „пані, гроші віддавай!“ А пані страшно закричала та несамовито на весь гай темний, и уцепилась руками немовъ залізними кихтями у

свое добро — не дає. Хотіли в неї видняти, віді-
брати, такъ тільки хрумають її старі пучки, а не
відриваються, и очі хижі блискають у світі місяце-
вому, наче в хижої, голодної вовчиці. Виходить
тоді отаманъ самъ зъ пуці и промовляє до неї:
„Віддай, пані, гроші! Пожила ти у золоті, у рос-
коші, — буде вже съ тебе — дай иншимъ!„ Якъ
глянула пані на отамана, то навіть скарби свої
зъ рукъ впустила, — якъ блискавиця вразила її та
краса чарующа — впала пані безъ пам'яті, бо ску-
пощі її ажъ за серце вхопили, а та краса збавила
силу усю.

И іхала тежъ молода дівчина багата зъ братомъ
своїмъ, и тежъ попалися розбійникамъ. Братъ
бувъ чоловікъ хоробрий, оглянувсь округи — гай
стоїть стіною чорною отусюди, отусюди обступили
люди високі, кріпкі, міцні, бачить вінъ — не гарне
діло, а таки дума собі: „Зпробую одбиватися! Сиди
тихенько, сестро, „каже сестрі, не бійся,“ и обертаю-
чись до розбійниківъ, говорить:“ пропустіть, люде
добрі!“ а вони ему на тее „давай гроші, багачу!“
Сестра вже чи жива, чи мертва сидить. „Нема вь
мене про васъ грошей!“ одказує братъ. „Давай бо
по волі, а то візьмемо силоміць“ — грозять вони
ему, и ближе підступають. Сестра заплакала, за-
кричала и затулилася руками. И чує вона поміжъ
гомінномъ, говіркою та сваркою — чийсь голссь її
вговоряє: „неплачъ, дівчино, и небійсь!“ Хутенько

відняла вона руки відъ личка и гляннула, хто попередъ нею стоить, — и вже до віку зъ пам'яті въ неї не вийшла та краса чудова. Страхъ її и жахъ минувсь ввесь и такий спокій обнявъ її, що хочъ жити, хочъ помирати заразъ — усе те за рівно. Вона ськлала руки, дивилася та слухала.

Одібрали гроші въ брата, та й пустили ихъ.

„Багато вбогихъ бідолаківъ у світі нищить голоть й холодъ — пам'ятайте!“ — промовивъ той голосъ самий, що вговорявъ дівчину „не плачъ, не бійсь“ отаманівъ голосъ.

Ніхто въ дівчини незнявъ зъ шиї дорогого намиста зъ дукачами — вона сама зняла его и кинула отаманові підъ ноги, и чула відъ его: спасибі, дівчино!“ — зъ того жъ часу все для дівчини якось наче помарніло й повъяло: и місця и обличчя усі поробилися безъ цвіту и безъ квіту наче. Каже дівчина отцю й неньці: тату, мамо! піду я, у манастиръ! — и пішла у чорниці.

А братъ її, не кажучи слова, не давши віди жадної отцю, а ні матери, а ні приятелеві, ні товаришові, зібравъ усе добро, яке собі мавъ, покинувъ усю придобу, залишивъ й спокію, втікъ й приставъ самъ до громади у Чорному лісі.

V.

Коли отсе у Кармелевімъ селі проишла чутка, що се їхъ Кармель отаманує у Чорному лісі, — прой-

шла чутка и зрушила старого й малого, доброго й лихого. Боторий козакъ стрічавсь, то усе козакъ завлепотаний; котра козачка проходила, то все козачка розтурбована, у трівозі! Дійшла чутка до Кармелевої матері старої и до его молодой дружини. Стара мати говорить, сльїзми слова свої приливаючи, до невістки: „Отъ люде лихі! отъ не добрі, Марусечко! Отъ поговірѣ який на мого Кармеля, отъ погледійка яка на мою кохану дитину! Не йму я віри сему! Не йму віри! А якъ віри пійму, то виму! А ти жь, Марусе? Що жь ти?“

— Я житиму й кохатиму,—говорить Маруся; а малесенька дочка стояла тутъ та слухала и собі тежъ бубонить: и я зъ мамою! и я зъ мамою!

Проминуло ще багато днівъ, и одного разу у ночі—нічъ була ясна та тепла, місяць світивъ и зорі; сади у квіту стояли, хати у тиші й у сні, соловейки щебетали,—Кармелева дочка спала солодко й легенько дихала; заснула тежъ и стара мати; нагорувавшись та наболівшись, и спала невнокійнимъ сномъ—то зітхала вона у сні, то зновъ скрикувала, схлипувала,—сонъ хочъ змігъ неміцну стареньку, та спокою їй не давъ.

Не спала Кармелиха-дружина. Вже багато ночей вона не спить и багато мабїть ще не спатиме; бо вона молода й крїпка; а що день, що година її тугу прибільшує.

Не спала вона и думала обь тїмъ, кого вона похала. Коли слышитъ—тихенько-тихенько відчиняються двері и бачить вона—уступає вінъ, и чує его у свїжъ рученькахъ. И не знала вона, чи стемнівъ тоді свїтъ божий чи засявъ, чи то була роскїшъ чи бїль,—и якъ вже схаменулася вона у садку и бачила округи себе пахучїї квіти, ясний місяць й зорі, и тоді ще довго-довгенько вона нічого не розумїла-незнала, тїльки тее, що вона у его на рукахъ, що вінъ тутъ коло неї. И все вона дивилася на его, и по троху опамъятовалася. И почали вони розмовляти по-тиху, по-вїрну, и цілісеньку ніченьку розмовляли. Місяць скотивсь изъ неба, зорі поховалися, соловейки позмовкали, рожевий розсвітъ почавъ рожевіти и деревесні листочки затрепехалися, и Кармель обнявъ-поцілувавъ дружину прощаючись. И пішли вони разомъ обойко полемъ, шляхомъ до долини за селомъ,—у долині три коні паслося воронихъ и два товариша дожидали, палячи люльки; тутенька ще попрощавсь Кармель зъ дружиною, и чули товарищі, що промовивъ вінъ до дружини: „буду до тебе.“ И усі трое спали на коней, та й помкнули — тїлки искра зъ підъ копитъ кїнськихъ сипнула, та й зъ очей зникли.

А Маруся повернулася до дому. И дома и у сусїдївъ всі й усе ще спало—тїльки що розсвітъ порожевївъ племенистїй та деревесні листочки жвавїй трепехалися.

И зновъ пішли дні за днями и часи за часами. И що дня, що години розбійничя зграя у Чорному лісі прибільшалася, и що дня, що години багаті та вельможні люди гіршъ та гіршъ лякалися й трівожилися. И порішили вони чи тагъ, чи инакъ, не жалуючи нічого зловити отамана, и вирядили шукачівъ та слідцівъ и обіцяли велику імъ плату и нагороду, „аби ви намъ того отамана узяли“; отсе жъ тіі шукачі й слідці розроілися скрізь купами, шукаючи та висліжуючи.

Проте часъ минавъ, а отамана усе не примогли ще піймати. Не разъ розбігалася чутка: „зловили отамана!“ и цілі тичби людей збігалися на его дивитися, порушені причаствомъ, недовірствомъ, дивомъ, цікавостю, непевностю — ажежъ чутка показувалася неправдива. Правдн, що зловили десь у лісі чоловіка непевного, та се бувъ якийсь бідолака, що его вигнала на великий шляхъ нуждонька та бідонька, або й зовсімъ безвинний перехожий часомъ бувъ схоплений. Чутка така тежъ розбігалася, що чаровавъ усіхъ отаманъ, що очи одводивъ, доторкавъ серця; розбігалась чутка, що его голоса чути, его погляда стріти, а его краси бачити ніхто у світі не примігъ безпричасно та недбало, — що вінъ кожного чарувавъ приманювавъ до себе. Була навіть така чутка, що багато шукачівъ и слідцівъ его у руці держали

вже, та пускали оманені, а потімъ вже до віку не були гідилися на свою службу.

Та знаходяться жъ у світоні красному люде, що їхъ жадна краса не вчарує, жадна не омане омана— и отъ знайшлися такі на отамава и узялися его слідити та висліжувати, безодпочинно, безусипливо, такъ якъ безодпочинно й безусипливо вінъ втікавъ відъ нихъ,—у день и у ночі, и ввечері и ранкомъ темними гаями, широкими полями, безкраїми степами, низькими долинами та лугами, високими горами....

VI.

Одної темної ночі, якъ усі спали, Кармелева дружина стояла у своєму садочку підъ вишнею немовъ измурована, поки не виявилася висока постанть відъ долинки,—тоді вона кинулася на зустрічъ—якъ душа до раю—до свого Кармеля.

Вінъ задиханий, зморений, потомлений, помучений, пригорнувши її, незмігъ довгенько придержати у своїхъ зомлілихъ рукахъ, ледві змігъ слова промовляти: „Гонять мене якъ хижого звіра, Марусе, „промовивъ Кармель.“ Вже три дні и чотирі ночі никаю не зупиняючись... товаришівъ розпустивъ...—„О коханий, каже Маруся, и въ насъ тутъ були, питалися усіхъ—усі одказали: нічого незнаємо! учора... Що се—таке? спитала—вона

змираючи, бо тоді саме щось стукнуло й грухнуло десь, и хата всвітилася ясно світломъ, у хаті го-вірка голосна почувалася, склики й скарги, и близенько коло їхъ у садку голоси и люде зъ усіхъ боківъ.

— Держи! лови! Маємо! держимо!—рознеслося потихій погоді у почі.

Схопили Кармеля.

— Марусе!—промовивъ вінъ хутелько й тихелько, —кажи, що нічого не знаєшъ; чуєшъ мене, Марусе?

— Чую,—одказала Маруса.

Стара мати прибігла зъ плачемъ, питаючи чи сему правда, благаючи, щобъ відпустили сина і єдиного, побиваючись що беруть. Маленька дочка прохинулася, и якъ була у сорочечці розхрістана.—кинулася до тата, и вхопилася за его рученятами. Усіхъ одірвали відъ Кармеля, укинули его у візокъ и повезли шляхомъ, а все-усе село знялося наче рій и гудучи дивилися у слідъ, а за возикомъ поспішала Кармелева дружина съ дитиною на рукахъ. Стара мати нездужала цішки побравись; омліваючи разъ у разъ, вона дожидала поки запрягали для неї коня паробки порушені духомъ, до-торкнуті до серця, непевними руками.

И привезли Кармеля у велике місто у кайданахъ, и зачинили у кам'яну, темну темницю. Багаті кричали: „дождавсь Кармелюкъ! Одже й заплата“

Кармелюкові!“ Вбогі люди по-тиху розмовляли. Молодиці й дівчата плакали, старі люди хрестилися, благаючи: „помилуй, Боже милий!“

За Кармелемъ у слідъ прийшла его дружина зъ дитинкою и привезли его стару неньку.

Почали судити Кармеля. и судили его чималий часъ.

Чи хто йшовъ тоді, чи хто їхавъ минаючи, кажешъ бачивъ во всяку годину на плацу проти німої зачиненої темниці стару, прибиту на остатній своїй літній силі, що тутъ сиділа на великому камені та плакала; якъ хто до неї підійде, свое лихо рєсказувала побиваючись, и молодую молодицю, що безмовно сиділа, наче стратили таки доценту. усе дороге та любе, якъ доценту рум'янець зъ лица въ неї зникъ, а біля неї маленьку дівчинку. Ніколи не бачили, щобъ ся дівчинка гралася, або нустовала, або опинилася на улиці прилеглій и де видно було—спродавалася ласощі й грашки,—ніколи! Смирксенько коло молодиці сиділа ся дівчинка мала, часомъ тихесенько щось питаючи въ неї, або до неї промовляючи, часомъ горнучись до старої, що її зъ плачемъ обнімала й пригортала слабими, недолугіми руками. Вони сдвє жили тутенька проти темниці—тутъ на великому серому камені, що его незвісно хто, коли, й для чого поклавъ середъ плацу; вони свій обідъ мали и вечерю,—мабїть вонибъ и ночували тутъ, да не по-

зволюли на се жіські порядки; то musiли що ночі братись до хижки, де найшли собі містечко, и та жь лягати звечера. Остатній поглядъ бувъ на темницю, на її понурі віконечка, и думка остатня понадъ нею носилася; у ранці думка перша у темницю летіла, и перший поглядъ жадавъ того жь понурого образу темниці. Жадної полегкости, жадної зміни не робилося, тільки що погода усе холодшала, осінні морози пали — вечори й ранки стали морозити — усі люди вже загорнулися у кожухи, усюди у печі запалили по хатахъ, и малая дівчинка хутче та хутче бігла ввечері до хижки, а ранкомъ на своє місце на великому камені проти темниці, а стара вже не мала сили кроку перейти, не опираючись на молоду невістку.

Усі вони знали, який судъ буде, и тільки дожидали того дня коли скінчиться. Прийшовъ день той—ясний холодний, сніжокъ потроху порошивъ,—коли відчинилася темниця, и глухо брязкаючи кайданами, почали виходити злочинці, пара по парі. На плацу зібралась купка людей, дві якісь жінки плакали, виглядаючи своїхъ поміжъ парами у кайданахъ. Яково лихихъ, розпачливихъ голівъ пройшло поміжъ тими парами! Отъ Кармель. Хто має зъ кимъ попрощатися, дозволили попрощати. Кармелева мати упала, побачивши его; жінка его зъ дочкою були коло его, зовсімъ на поготові за нимъ йти у далеку дорогу, та Кармель попрощавшись

зъ невякою, ставъ прощатися й зъ жінкою, й зъ дочкою, и щось тихенько промовляти. Жінка снахнула на лиці почувши его слово, якъ відъ не-превідевого жалю, а дочка склигнула: „ми тебе не хочемо кидати, тато!“ двочи чи тричи, а далі обхопивши батька закованого, ручечками, заплакала. Тимъ часомъ пронеслося поміжъ купою: „Кармелюкъ. Кармелюкъ! Се Кармелюкъ! Де вінъ? Отъ вінъ!“ и ціла купа наче хвиля морська порушалася й колисалася.

Казано рушати ссильнимъ и рушили. Купа людей бігла за ними, проводила їхъ за місто далеко на шляхъ, и купа усе прибольшалася, усе голоснішъ чулося: „Кармелюкъ! Кармелюкъ!“ Кидано гроши зъ усіхъ боківъ, послано у слідъ: „помагай бігъ!“ Вели мати за Кармелемъ, й шли жінка зъ дочкою коло его. Колижъ казано усій купи завернутися.

— Умру я... хутенько вмру!, — промовила стара мати ледві дихаючи, а дочка мала. цілюючи й милуючи тата, склигнула: „колибъ же изъ тобою йти!“

„Усе буде якъ кажешъ“, промовила вірна піддана дружина.

— Сподіваймося на ліпши часи!— промовивъ Кармель.— Рушати! Рушати!— и рушили. Усе далій та далій. Вже нечути глухого брязканя відъ кайданівъ. Ледві вже постаті мріють. Отъ и зовсімъ зникли—

тільки дерева при шляху вирізувалися на ясному небові зъ того краю кудою зникли.

Стару мати вели люди, молода жінка несла дочку плачущу, купа уся посувала жалгуючи, судячи, та радячи... Того жъ дня виїхавъ возикъ зъ міста у Кармелево село, и повізъ туди до дому его семью. Зновъ засвітилося у его хаті ввечері, и усі тамъ сумуючи не розлучалися зъ нимъ у думці,—проводили его душею не знакомимъ шляхомъ у незнану ссилку.

VII.

Минувъ рікъ по тому. Стара мати якъ по обіцялася хутенько вмерти, такъ и вмерла, и на весні її могила вже травною заросла густо й високо.

У хаті жила Кармелева дружина зъ дочкою. Колись хутенько після того, якъ Кармель зіслали, сусіда, гладячи по голівці его дочку малу, любенько спитала: „що ви поробляете зъ мамою, маленька?“ а маленька одказала їй: „дожидаємо!“ бо вони дожидали. Казавъ Кармель дождати его, зістатися у дома: „легшъ визволюся й повернуся самъ“ —Буде якъ кажешъ—на то одказала вірна дружина и на все згодилася. Далі вже мала дочка підросла навчилася ошамненько у мові повадитись — ніхто вже не чувъ що вони дожидають Кармеля, та вони

*

дожидали його. Дожидали що дня, кожної ночі, кожної години. Дожидали у досвіту, и ранкомъ, и у день и ввечері й о півночі—одъ зоряниці до зоряниці, відъ ночі до ночі—усе дожидали. И минали імъ такечки години, дни, тиждни й місяци. У день праца, робота, клопїть, и все тая сподівонка й дожданне; ввечері відпочинокъ, и все тая сподиванка й дожданне. У день часомъ сусїда увїходила до їхъ, й денний гукъ й гоминъ й клопїть, й їхъ трохи поїдавъ собою, а ввечері, якъ усе втихало й незнімалося жадного округи поруху, мати зъ дочкою тихенько сидїли засвїтивши у хаті, наче на привїтання. Дочка мала не бралась до играшекъ—любила вона зъ ненькою розмовляти, та часомъ співала маленькимъ голосечкомъ батькови пісні, и якъ вже старалася мала виспівувати краще—такъ старалася маленька, що личенько починало палати, сердечко золотитися, и вся сама маленька трепехалася. Мамини очи дивились на неї й руки простягалися—брала її мати до себе й пригортала—маленьки рученятки обиймалися коло маминої шиї, и такеньки довгенько — довгенько вони зоставалися, довгенько—часомъ до глухої ночі. Пізно—пізно! Нічъ вже минає, світло згасає—дитинку, що нерадилася лягти у постїлку зможе сонъ коло неньки, и молода Кармелиха, у до смертній тузі та печали, затулить личенько білими руками.

И такеньки часъ минавъ, та минавъ, та минавъ;

а вони дожидали, та дожидали, та дожидали. Одного вечера сиділи вони у хаті, засвітивши світло якъ завсігди, й думали усе тиі-жъ думки, й сподівалися усе тими зъ сподівонками. Котрого вже то вечера, у котрий то вже разъ дочка мала промовивши: „може сьогодні“ до неньки, обойко вони сиділи тутенька! Коли-жъ хатні двері відчинилися й вінъ, дожиданий, уявивсь попередъ ними!.....

Боже світе! Боже світе!

На другий день у селі усе прокидалося й сповиялося село спокійнимъ, що деннимъ гоміномъ, и сонечко ясененько зіходило, и якъ першъ виходила уранці на роботу Кармелиха молода, такъ й теперъ вийшла вона. Вийшла й подивилася округи, подивилася наче-бъ усе округи змінилось, та якъ заплаче силненько, якъ за ридає! Не зъ жалю, бо якъ дочка мала кинулася до неі вона жъ блаженньо такеньки всміхнулася, якъ споглянула—такъ же бо променіло зъ очей хорошихъ—відрада сама!

Хутенько потімъ Кармелиха спродала хату свою, попрощалася зъ усіма и покинула село зъ дочкою. Чули відъ неі люде, що може поберется вона до блигомого міста, и тамъ оселиться, тежъ може и дочкає ажъ до сарого Києва—на певно нихто не знавъ кудюю вона побралася, ані де вона пристала на житте. Правда плескавъ хтось-десь-щось ніба то бачили молоду Кармелиху зъ малою дочкою у хуторі далекому, глухому, де вона заробляла;

друга зновъ віда така була, що вона у місті ходила на поденщину, — усі хто знавъ її, жалкували молоду, тиху молодицю й її дочку малу; агадуючи ихъ перший таланъ, та балакаючи про біду ихъ теперейшу — сючасну, що й лихо и вбожество разомъ спостигло, бо зъ того часу якъ лихо скоїлося вони втратилися багато, та може тежъ и нѣ такъ якъ колись дбали добре та піклувались щиро...

У ихъ хаті инша семья домовала, господарувала, у садочку позрубовані були стари дерева, деяки, понасаджувані молоденьки; у городі инши квітки позасіювані були цієї весни... Цієї жъ таки весни прочулося скрізь, що зновъ уявились розбійники, Кармелюкови товариство, що зновъ Кармелюкъ етаманує, визволивсь, повернувсь. Вбоги люде ніби здоровішъ зробалися на виду, й не одинъ поподавсь тоді бідакъ ячий оджиною драний, такий постатью багатий; не вь одного тоді на обліччю, що его ссушила журба, скрушила нужда, гравъ усміхъ завзятой, блискали очи жваво та хупово...

А багачи зновъ заметушилися, зновъ перелякалися свої ради збирають, та свої громади; суди усі схолишли сиплячи грішми, закупляючи судєську дію — хочуть вони Кармелюка зновъ схопити, та мідніщъ зачинятъ, та дальщъ зіслати. И почали зновъ часати за Кармелемъ шукачи, почали зновъ слідці Кармеля висліжувати. Та багато жъ и ро-

боти було інгь, бо товариства зібралось теперни невадуміру більшгь, залягло сливе що по всіхгь гайхъ великихъ й крахъ глибокихъ, по різнихъ повітахъ.

VIII.

Бувъ гай великий, що не дуже далеко відъ міста, а ближеньо волю маленького хуторця глухенького, темнозеленівъ та шумівъ. Коли бъ это балакливий ходивъ тими глухими, нелюдними шляшками, то бъ розказувавъ якъ частенько вінъ стрічавъ молодицю зъ дівчинкою невеличкою. Молодиця йшла зъ кошикомъ, дівчинка зъ другимъ и якъ поспитати їхъ—нудою? Одказували вони: „по гриби, або по ягоду на сиродажъ у місто,“ и справді що тижня, що три дня, можно бъ було ихъ бачити у місті—у базарі зъ грибами, або въ ягодохъ.

У сему великому гаі спокійно було, й ще николи не чутко про разбоі жадні.

Молодиця зъ дівчинкою йшла, уступала у гай, и яносъ разомъ зникала врізь дерева, наче врізь зелену стіну, вужь хутко, шпарко—въ одинъ мегъ—незупинаючись, знакомими гаевыми ходами и стежками доходили до ланку у пуци самій, и тамъ сідали одпочивати.

У непрегляднему гаю тихо янгь у церкві. Сто-

літні дерева підпіралися мождими; міцні, широкі їх віти лежали на молоденьких гнучких верховинахъ, и гнули їх до долу своєю важкою силою, а де не де, гнучка гіллячка сковзала між ними, та й росла, росла; росла у вишень, звіваючись, кидаючись зъ боку у другий, наче бь то жахаючись, що її зупинять, що їй перешкодять. Доли поросли кущи усяки. Сонце зопало тудою тільки некорцями, и квітки тамъ роспуковались у тіні, та въ прохолоді. Калиновий цвітъ й бузиновий роспукавсь тамъ у два рза більшъ й дужішъ; червона, пламеніста шепшина—роєквітала тутъ пишніша й блідша, и пахла легнъ.

Тутъ молодиця зъ дівчинкою сиділи й одпочивали, прислухаючи. Нихто, ні що не перебивавъ прислухати—ані птиця не порхала, ані вітеръ не віявъ,—непроглядний гай стоить тихий та спокійний, темний та свіжий.

Тихо. Тихо поки захрускають віти легенько, и обов—молодиця й дівчинка всміхнуться й стрепехнуться, и увится чоловікъ,—хочь блідий, задиханий, зморений, голодний, порохомъ припалий, та гарний якъ сонце. Тутъ его стрічали, тутъ мавъ вінъ й страву, и спочинокъ; тутъ его ушдали коханнямъ и жалували; тутъ молодиця перекозувала усе, що чула, бачила, думала й гадала; дівчинка тішила своїмъ дитячимъ щебетаннемъ, приносила часомъ якісь ласощи, що вінъ за їхъ дяковавъ дуже и

взміхавсь до неї любовно, и клавъ свою голову змучену молодиці на коліна и всплявъ, а маленька сторожа—сторожила щиро та жваво—дурно тривоги не збивала, та вчасу завіщала коли що де не певно було.

Минала година віджалувана й відмірена на сночинокъ, прощалися якъ кохалися—зъ жалемъ та зъ бодемъ, великимъ та ще більшою вірою й надією. Зникавъ чоловікъ у гаї; молодиця зъ дівчиною повертали до міста. Три дня и три ночі пережидали вони, поки до гаю зновъ побратися, и молодиця ходила тимъ часомъ на поденну роботу, зоставляючи дівчинку саму у хатці;—якусь малесечку хатку вони наймали; прилпнувшу підъ горою, сливе за містомъ, недалечко відъ річки. Молодиця день цілий робила на поденщині; дівчинка хочъ невеличка, тежъ не гуляла: воду бралася сусіди носити, у городі въ неї полоти. „Якажъ дівчинка розумненька!“ що вечера казала сусіда стара, гладячи дівчинку по голівці, та даючи у дрібненьки рученятки шажокъ й другий й—йшла у свою хату на спокій, завіззавши дівчинку й на завтра робити до себе.

Мала виходила на береги туди, звідки видно до гаю й думала тамъ сама собі, и гадала, и часомъ співала пісні—ті пісні що тато навчивъ держучи її у своихъ рукахъ, та пригортаючи до себе, тамъ, у зеленему гаї.

Повернувся я зь Сибірі, немає мні домі!
Хотя же я не въ кайданихъ, еднакъ же въ неволі!
Слідять мене въ день и въ ночі и всяку годнну,
Нігде мні подитися, відъ журби я вгину!
Зібравъ собі ждавнихъ хлопцівъ и щожъ мні зъ того?
Засідають по дорогахъ, ждуть подорожнёго,
Ой чи іде, чи не іде, дарма, треба ждати!
Ой привідеться Кармелюку маршо провадати!
Зовуть мене розбійникомъ, кажуть що вбиваю,
Я жъ никого не вбиваю, бо самъ душу маю!
Якъ що візьму въ багатого, я вбогому даю,
И такъ гроши поділівши, я гріха немаю.
Маю жінку, маю дитя—коли жъ я ихъ бачу?
Якъ згадаю про їхъ лихо, може й самъ я плачу!
Пійшовъ же бъ я до їхъ въ село—красу мою знають.
Куди тільки повернуся, то заразъ піймають.
Првшла туга до серденька—якъ у світі жити?
Світъ великій и розкішний, та вігде ся діти!
У неділю дуже рано у всі дзвони дзвонять.
Ой а мене Кармелюка якъ звірюку гонять.
Нехай гонять, нехай ловлять, нехай загоняють.
Нехай мене, Кармелюка, въ світі споминають!

Відъ міста шляхомъ надходила молодиця, й стрі-
чалися вони зь дівчинкою, й разомъ до дому по-
верталися, вірнесенько розмовляючи, згадаючи, чи
сподіваючись, чи горуючи....

IX.

А тимъ часомъ Кармелеві вороги не встигли:
казано вброїти шукачівъ й слідцівъ, повеліно стрі-
ляти, якъ що не можна буде живцемъ взяти.

Багато — багато тихъ днівъ минуло, що кожного дні молодиця й дівчинка стрічали кожне обличче, чи не несе воно страшної віди, прислухали до кожного слова, чи не промовитися гірка вість. Багато — багато перебулося тихъ днівъ, пока ажъ прийшовъ той день, що по місті новина якъ стріла пролетіла: Кармелюкъ ранний, Кармелюка везуть!

И привезли его. И зновъ ему темниця темна, судъ угніваний, важщі та кріпші кайдани, и ссилка дольша та скрутніша; зновъ его стріла й провела людська зграя купами, гомовячи, жалкуючи. Тоді знайшлася его жінка й дочка, Якъ першого разу — вони теперъ его провожали, якъ першого разу — вірна дружина зновъ промовила до его: „буде якъ кажешъ,“ а дитина плакала й цілувала его, а вінъ якъ першъ — сподівавсь на ліпши часи; зновъ казано ссильнимъ рушати, й рушили, й зникъ вінъ зновъ зъ очей, и якъ першъ — тільки дерева при шляху вирізувалися на ясному небові зъ того краю...

Его гнали усе далі та далі, а вони zostавшися — тяжче, та тяжче заробляли та... та дожидали. И зникли вони усі. Въ остатне бачили люде молодицу зъ дівчинкою тоді, якъ въ остатне чутка була розбіглася, що Кармелюкъ визволивсь, повернувсь — чутка та пропала, и Кармелюка, ані дружини его, ані дитини — вже не знайшлося повікь.

Де вони поділися? Якъ загинули? Не зна никто

й досі. Зникли вони й згинули: якъ багато де чо-
го зникає, та страчується доброго й лихого, бла-
гого й злого, похання и ненависть, сила й слава
— тільки де неде зостається пам'ять живлюща.

НЕВІЛЬНИЧКА.

(Б.—А.—М.)

Давно колись, у Овручеві, коли знаєте, народивсь хлопчик Остапъ, и якъ тільки ставъ вінъ на свої ніжки, заразъ пішовъ по Овручеві, подивись усюди—та й каже: „Ге-ге! погано жити людямъ у Овручі! Треба бъ сему лиху запобігти!„ Бо тоді, бачте, набігала на Країну усяка невіра—Турки, Татари, —не такъ якъ теперъ, що хочъ бува тежъ по-дія та вже инша, християнська—чогось не такъ ма-біть обидно-чи що? То жъ, кажу, тоді набігала усяка невіра—Турки й Татари. Нищано міста красні, чи мало козацтва зведено зъ світу, багато дівчатъ й жінокъ у полонъ забрато.

Приходить Остапъ до дому, а батько й мати его питають—бо сказано одинець-дитина-то въ вічи ій дивлются, и заразъ вже постережуть усе, —питають:

„чого се ти, синку, задумався?“—Відь того я, каже Остапъ, задумався, що погано людямъ у місті Овручі жити!

— Ге-ге-ге!—каже батько, а мати тільки зітхнула важенько.

— Треба сему запобігти!—каже Остапъ.

— Ге-ге-ге!—зновъ вимовивъ батько. „Радъ би у рай та...„ а мати ще важче зітхнула, та й натімъ розмова й скінчалася на цей разъ, ще батько й мати зажурилися, кажде по своєму: батько охмурнівъ, повисивши голову, а мати головоньку схиливши-осмутніла, а Остапъ зновъ пішовъ по місті Овручі похожати, та оглядати, та свою думу думати, свою раду радити.

А по тимъ часъ пливъ своїмъ пливомъ—якъ завжди й Остапъ рісъ своїмъ рістомъ—якъ звичайно. Тільки, що якъ впало ему у думку и въ душу, що въ Овручі погано людямъ жити, то якъ наче зернятко яке прийалося, розвилося, розкоренілося: вінъ вже не заспокоївся зъ тиеі години, и усе тільки думавъ та гадавъ, та замишлявъ. Тимъ часомъ якъ инши хлопці билися изъ собою, немовъ півні за яку свою погану, або якъ ведміді посідали одно дного за яки цацьки, або гралися та пустували хорошенько, Остапъ тимъ часомъ усе похожавъ, та поглядавъ, та замишлявъ.

Якъ усі тиі, що дуже собі головоньку жують, чи клопочуть, або дуже у чімсь кохаються, Остапъ

часомъ якъ піде ходити, то й далеко зайде, поки его що схаменить—отсе одного разу дуже вінъ далеко зайшовъ у своїй такій журбонці, коди жъ ось шурхнуло—наче птиця пурхнула, брязнуло—наче стріла за стрілою пролетіла—ледві его не зкинуло зъ місця, ледві вінъ встигъ зобачити взброеного Турчина на легкімъ коні, а въ Турчина—дівчину зъ русою косою, що простягнула руки до его й вимовила: „рятуй, козаче!“ и усе зникло якъ не було ніколи.—Коли бъ же сила моя та літа мої!—промовивъ Остапъ и дуже гірко ему стало, що не міцна ще сила его, не велики ще літа.

Отсе якъ би намъ зъ вами, вамъ та міні, таке трапилось, тобъ ми, я та ви, ахнули й зітхнули—(чого поминати маємо, що тежъ дуже перелякалися?) прийшли до дому, поговорили и зъ сусідями, та й забули,—а Остапъ ні—не забувавъ.

Зновъ одного разу пославъ батько Остапа у лісь по дрова. Сами мабїть знзете, якъ то веселенько іхати веселенькимъ ранкомъ до гаю—самъ гай наче сміється шумлячи на зустрічъ вамъ,—усяке, здається серце радується, усяке око тішиться,—а Остапъ що погляне то око его гіршъ засмутиться, серденько бідьшъ принудиться.

Коли отъ ярокъ по підъ самимъ гаємъ, и тільки що у ярокъ кїнь якъ шарахне у бікъ,—бачить Остапъ лежить при дорозі козакъ вбитий: молодий у самому квіті своєму, міцний у самій силі своїй,

лежить згублений на віки. Остапъ прихилився й склонявся до его, прислухаючи—не динше, ні.—

Якъ би таке намъ, вамъ та міні, то що жъ робити; чи жъ се перший випадокъ лихий? Ми бъ, ви та я, попотужили, може й попоплакали, та й дали собі покой, а Остапъ ні—собі покою не дававъ.

Третєго разу випало ему проступити ажъ у самую країну одъ східъ до західъ сонця, відъ півдня й відъ півночи, и така скрізь країна поруйнована, поневілена показувалася, що Остапъ ажъ за голову взявсь.

Коли бъ се ми, ви та я, то-бъ ми пожалкували звичайненько, та загородивши собі якусь придобоньку, у куточку за нею сидили тихо—а Остапъ ні,—незanedбавъ.

Не було Остапові сну, а ні відпочинку; не було спокію, а ні відради. Який жаль его, яка его туга посідала—ви, діточки, того, не можете й не мусите знати. Наче голосъ який кликавъ его—неначе ціла Країна рідна гукала на его, не мовъ усе лихо людське благало—рятуй,—рятуй!

Чи жъ то кожного такий голосъ хоть часочкомъ не покликавъ? Эге! Чому ні! Та бачте иншихъ багато тежъ голосівъ гукає: а що тобі буде? А якъ тобі прийдеться? та й поглушають...

Почали люди добрі на Остапа поглядати, почали трохи зъ его й кепкувати—хто гірко, а хто лю-

бенько, а хто то й засмутивсь, а хто то й злякавсь...

Я знаю що якъ би зъ насъ, зъ васъ та зъ мене, почали люди такъ чи такъ кепкувати, то бъ ми засоромились страхъ, почервоніли червонішъ півоніі, усе покинули й втіли й сковалися; я знаю, діточки, що якъ би ми, ви та я, кого таменьки засмутили або перелякали, то бъ ми хутесенько й заспокоїли — та Остапъ, бачте, не такий бувъ, — а якъ вінъ бувъ не такий то не такъ й робивъ.

Одже жъ тоді за тсе почалися ему усяки напасти, біда та лихо. Отъ якъ у казці, що бабуся колись розказувала, козаку треба було гори круті переходити, ріки бистріі перепливати, огонь палючий перестрібувати, — пам'ятаєте? Пам'ятаєте, ми ще тоді зъ вами радили тому козакові невгомованому, усе тее занедбати та до дому повернутися — хай ему усе добре! — и тоді жъ, пам'ятаєте, ми изъ вами передъ своєю душею зареклися що сами зъ роду віку у таке клопітне не вберемось — пам'ятаєте?

Отже Остапъ ввібравсь, завзятий! И увисились по передъ нимъ гори крутіі такі, що й не приступити — наче стіни голі; й поплили передъ нимъ ріки глибоки та бистріі, що кручи рвуть, сяють якъ діаманть й мечуться хвилию, нібо зъ пловцівъ кепкуючи; й запалавъ огонь по передъ нимъ, палячи усе округи себе якъ з'їдаючи.

Діточки, що якъ би намъ таке? Ніяечки жъ наши бистрийькні! було вамъ тоді роботи! Та маю таки надію, що не попустили бъ насъ загинути, а хіба занесли бъ хіба у другий кінець світа божого, де нема огня, хіба щобъ тільки кашу варити або у хаті засвітити; де по рікахъ перевізчики а у горахъ шляхи пробиті...

Отже ви й почали любо маріти яка то країна та славна—годі бо—теперъ перша річъ, нехай проводиться річъ про Остапа, що вінъ дравсь на круті гори, сривавсь, котивсь до долу, зновъ чеплявсь, зновъ зривавсь та зновъ-зновъ-зновъ, поки ажъ верховини дочапавъ; що вінъ пливъ бистрею рікою, захлескувавсь, тонувъ, вибайкувавсь и зновъ-зновъ-зновъ поки ажъ на березі ставъ; що вінъ у огні опалювавсь, присмажувавсь, горівъ повелику й помаленьку, по дужу й по легеньку, поки ажъ опинивсь на свіжому містечку. Пригадайте, що тільки птиця хутко гору перелітає, риба бистро ріку перепливає, и тільки Купальській огонь міжно у метъ перестрібнути — то Остапъ чи малий часъ побивавсь — я то й не приможу вамъ оповістити: кільки разъ сонечко зіходило и заходило—и зновъ—и новъ-и зновъ, а тежъ-кільки разъ місяць виносивъ золоті роги поки Остапъ збувсь своєї праці... Важка була! Я бачу ви розумієте яка, бо зітхаєте, й собі й мині не жадаєте...

Отже жъ по усіхъ своїхъ трудахъ та по усіхъ

пригодахъ, Остапъ повертався до дому.... Прохаєте оповістити вамъ усяку пригоду у подробности— годі! Се теперъ, у день, та й те поки ще не чули, то прохаєте, храбруючи, а прийде віченька, спати не будете—цуръ ему! лучче проте й не згадувать!

Отже, кажу, по усіхъ своїхъ трудахъ та по усіхъ пригодахъ, повертався Остапъ до дому, іхавъ конемъ вороненькимъ.

Вінъ покинувъ свою хату, отця й неньку й місто ще молодикомъ—у такихъ літяхъ одинъ мій родичъ ще страву у вухо заносивъ, не сила его ще була, мого золотенького, у ротекъ вправити—а повертався Остапъ вже мужнімъ козакомъ на тій порі—якъ отъ знаєте нашъ сусідъ, що викохавъ собі прегарного уса, на руці має перстень й шукає,—такенькижъ журливо шукає, коней строкатихъ покупити.—Щирий козаць Остапъ бувъ, и якъ вінъ іхавъ воронимъ конемъ, дивитися було мило... не можу его хвалити, бо якъ хвалити, то й треба до чогось прирівняти, а дочого жъ я козака, щирого козака рівнятиму у світочку?

Повертався Остапъ до дому, и вже близьенько було ему до міста, вже знакомісеньки місця зъ усіхъ боківъ показувалися и зъ нимъ віталися, вже місто мріло недалечечко. Вінъ підїзжавъ дуже раненько, тоді якъ ще ми зъ вами спимо товстенькимъ сномъ. Ранекъ тільки що зачервонивсь й зазол-

тивсь, тільки ще найранніші й пташки щебетали, тільки ще найдбайливі люди обужалися. Чи хто зъ васъ, діточки, доїздивъ рідненького містечка коли небудь ранкомъ ранесенькимъ до рідненької селидби, згадуючи разомъ тодішні мислоньки свої й сподиванки, де тутъ плакалося й раділося, якъ прощалися и покидали и разставалися, усю добру и лиху годиноньку тодішню; чуючи разомъ якийсь жаль тронувъ серце й радости, що серденько починають, такъ отъ, якъ говорять, що одно око плаче, а друге сміється, якъ по передъ собою вбачаєте рідненьки місця? Эге! Лучалося вамъ тсе, кажете. А чи лучалося вамъ везти изъ собою визвоління свойму народові? Ні-ні-ні. Усі ні? Ні. То жъ й незнаю чи добре ви вчуєте й вразумієте те, що Остапъ на воронімъ коні чувъ й знавъ доїзжаючи, бо вінъ візь таке визвоління зъ собою... У тихъ пригодахъ та трудахъ, що ми про їхъ дуже балакати проти ночи не хотіли, Остапъ зібравъ собі гарне військо козацько по троху, и вже бувъ на поготові йти на Турка. Військо вже й посувало тудою просто, у Туреччину, вели его полковники хоробрі... не таки хоробрі може якъ нашъ дядько полковникъ, що такъ дуже відъ его жасминними пахощами пахне, и зъ такою-то любовою вінъ дивится на свої новеньки жовтеньки рукавички якъ надіне їхъ, прибравшись на який бенкетъ—не таки може, кажу. хоробрі, а таки

собі добрі... Тежъ військо вели полковники просто у Туреччину, а Остапъ частенько звертавъ у бікъ, и скрізь займавъ зъ собою молодь у військо. Одже завернувъ и у своє рідне місто, де тежъ, мабуть, не безъ знакомихъ въ его людей було

Тихо й рано було, якъ Остапъ уїхавъ у місто, такъ ще тихо, що его кінъ вороний тупою своєю обужавъ людей—відчинялись віконечка де яки, и виглядали обличчя—де яки знакомі Остапові, и де яки ні—ті мабуть що безъ его повиростали, або побрались у міста зъ чужого якого селища.

Підїхавъ Остапъ підъ свої ворота, до отця, до неньки. Ненька зъ радощівъ великихъ, зъ великого свого кохання ажъ заплакала побачивши; батько зъ великихъ радощівъ й кохання ажъ всміхнувсь... Далі сусіди близькі й далекі прибігли, скупчилися, питалися,.. А Остапъ зъ усіма вітається и до усіхъ одно говорить: „годі, годі, браття, у ярмі ходити! Годі, годі, браття, підъ неволею сідити!„ И усіхъ вличе: „ходімъ, браття, за край воювати! ходімъ, браття, визволятись!„

Часомъ людей тільки гарними словами вловляють, що жъ то дією власною можна! Въ одинъ черкъ коло Остапа зграю вироювалися молоді й старі козаки й козачки й діти малі, й усі слухали, усі згожались. Ще гараздъ сонечко не підбилося у небі, вже скрізь вброєвалися якъ спроможность, коней виводили, сїдзали, — въ кого чего не було —

бігъ той, питаючи, шукаючи; козачки допомагали й кохали якъ мога; діти клопоталися наче бь імъ на Турка передъ вести йшлося... Остапівъ батько, що все колись казавъ тільки: ге-ге! радъ би у рай та... теперки приберавсь наче справді до раю—од-молодівъ, одвеселівъ... Козакъ Пампушка, що вже десять роківъ лежавъ у зимку на печи, а въ літку на лавці, що обдуся якъ баріло, а жінка его зсохла якъ тріска, ледві встигаючи ліпити для его смачниі вареники, той самий козакъ Пампушка теперъ стоявъ на ногахъ якъ гора, и якъ часомъ на горі пташка сідить, такъ у его за плечима вбачалася маленька торбочка зъ сухорцями, якъ и въ иншихъ піснихъ душъ.... Кажу жъ бо вамъ, ще сонечко не зовсімъ запало за Могилу Кривуху, що зеленіє по за містомъ, а вже виправа козацька рушила зъ міста за Остапомъ, граючи кіньми, виблискуючи зброєю; очи козацьки променіли одвагою, серця козацьки кипили гнівомъ мстивимъ...

У явіти собі тільки то—ажъ за серце бере, а що жъ то було побачити то військо козацьке, якъ воно усе зібралося до купи та рушило за Остапомъ проти ворога!

Веде Остапъ військо день — степомъ зеленимъ та безкраімъ — степова трава колисається, степові пташки щебечуть — щебетне пташка разъ чи другий голосенько—та й наче зтеряється голосокъ у тому степовому розлогому роздолі — вже зновъ

другий голосокъ щебетнувъ, и той такъ само зтеравсь и нечислено тихъ голосківъ вчується й пропаде, вчується й пропаде... Першого дня нічого не перестрілося війську козацкому, и спокійний бувъ відпочинокъ у ночі на степу. Другий день тежъ усе тихо и спокійно, й усе степомъ рушали, ажъ до вечіра. Одже й вечіръ. Тоді сама весна панувала, и такий той бувъ вечіръ сильне рожевий, що ажъ усі козаки, молоді й старі, притомлені довгимъ походомъ порожовіли якъ заряниця: молоденьки якъ заряниця ранкова світова, а старь — якъ тая пізня вечерня; и вже сонечко заховалося, а мгла у степу не темніла, тільки рожовіла та рожовіла, ажъ зорі, висипавшиися на чистімъ небі прозорімъ, показувалися тоді наче зъ сребра променістого. Стало військо одпочивати, и такеньки тихо зробилося, якъ військова хода стала и війсковий рухъ сщухнувъ, що може коженъ козакъ помисливъ, що тсе за вечіръ тихий, хочъ ніхто не казавъ — усі сливе люльки запалили; де хто придивлявсь въ далиню, якъ отаманъ, де хто ще коло коня свого поривсь, неподалечко десь у степу, де коні паслися...

Коли жъ почувся Остапівъ голосъ й усі козацькі голови піднеслися, усі козаки насторожилися. „Папове-молодці! промовля Остапъ,“ щось відъ сходу наче хмара наступає?

Усі очі козацькі вже у той бікъ вдивлялися. Справді наче хмарило звідтіля.

Се Турчинъ, отамане! каже старий козакъ, и йде свого коня зъ попаса брати, отсе якъ часомъ вбачаючи стору овець, кажуть: се наші вівці, та й идуть по шапку та по батігъ загоняти. А молоді одного черку опинилися на коняхъ; вже військо зрівнялося, стало, полковники розказъ свій давали, отаманъ у передъ військо виїхавъ, ставъ.

Турчинъ ближче наближавсь, и вже добрі очи то й розгледіли бъ у рожевій мглі, при тихъ срібрістіхъ племенистихъ зоряхъ, чалми турецькі и хорохви и місяцеві ріжки на хорохвахъ—и козаківъ вгледено, отсе викликъ, вигукъ розкотився, и полетівъ турчинъ легкими кіньми на козаківъ—немовъ сарани на квити пишніі... Козаки тежъ пустили коней, и почалося... Інший бьється й рубається не відступаючи, якъ муръ, поки або впаде, або чисто коло себе вирубає й двине далі; инший немовъ птахъ, и одлетить й налетить зновъ, и зновъ отлетить и налетить, и зновъ, и зновъ, рубаючи; инший загнавсь ажъ у щирину вражу; де яки коні сами вже скачуть степомъ... Бьются та бьются, та бьются, та все зъ гіршимъ опаломъ, наче бъ то живого житя у війску прибольшалось а не вменшало...

То рікъ приїздивъ вашъ братикъ зъ війська, та розказувавъ якъ вінъ бувъ у баталії, що у его самого—самісенького тільки й ціляно, у его усі кулі летіли й усі гармати палили й усі рушниці стріляли, и не мігъ вінъ умомъ знести якимъ дивомъ

дивнимъ вінъ живий та цілій вискочивъ... Отдже може того вечора у степу й козацька баталія трохи не така страшна була, якъ братікова... Полягло тоді головами усякої віри—й турецької и козацької; старого й молодого віку позгасало наче свічокъ хутко й легко позадмуханихъ...

Бьється Остапъ и рубається, ажъ правиця козацька зомліває—одбився далеко відъ своїхъ,—округи усе чалми—отъ коня підъ нимъ вороного вбили—бьється Остапъ и рубається ще скочивши на землю. Якъ круки налетіли на его турки зъ мушкетами, зъ шаблями; якъ горохъ зъ мішка сиплеться, такъ посипалися на козака добитки смертні; оружжя козацьке пощербилося рублячи—отже й задзвеніло въ остатне, й розпалося якъ перегоріло—отъ козака зъ своїми тільки рученьками зостався—отъ же его схопили, отъ кріпко та міцно вінъ скручений, звязаний—отъ вінъ на коні перекинуть черезъ сидельце, и помкнувъ его бородатий турчинъ степомъ—усе зникло зъ очей, нічого нечутно стало. У темно рожевій мглі, при зоряхъ срібрістіхъ бачивъ Остапъ тільки обличчя бородате зъ дужими, блискучими очима, а чувъ тільки якъ бистрий кінь копитомъ землі доторкавъ несучись степомъ....

Далі вже Остапъ нічого добре, істно не пам'ятавъ, а пам'ятавъ що, то якъ у сні, у дремлі—отъ ніби кінь десь зупинивсь; отъ ніби его розкру-

тили й розв'язали й зомліде его тіло якъ морозомъ й жаромъ узялося; отъ ніби якись улички вузеньки й на уличкахъ якась дівоча постать—уся заверчена у білімъ рубку; отъ ніби надъ его головою—то жовта чалма й чорна борода, то зновъ чорна борода и зелена чалма, або червона, а то зновъ усе коло его ажъ семіцвітне; то день горячий, то нічъ тепла; то сонечко яснее, то зорі розсипчасті...

Вінъ добре опам'ятовавсь у якійсь тісній, темній келійці, на плетенці зъ соломи. Світъ божий западавъ кружкомъ и якъ лампадка світивъ тільки одинъ кутокъ; коли світъ бувъ племенистий, веселий—значилося Остапові, що въ людей день, а якъ світъ западавъ тихий и легкій Остапові значилося, що то нічъ землю поняла. Далі Остапъ такъ собі вигодивъ, що у яку тамъ годину у якому кутку ставши, бачивъ частинку неба ясного й променя сонешного у день, а въ ночі—купку зірочокъ, або рожекъ місяцевий кінчичокъ, або крайчикъ повняка місяця. Найперши жъ річъ була въ его—думати та гадати, якъ его тутъ визволитись, якъ утекти, якъ військо зновъ зібрати, та зновъ на ворога рушить. А який его сумъ понимавъ та посідавъ часомъ, то й не сказати, а хочъ бы хто й змігъ сказати, то незрозуміти! Скільки то разівъ вже вінъ шторхавъ й спробувавъ стіни муровані й стелю низьку и долівку вільготну! Колибъ же хочъ долото яке никчемне, хочъ цала яка

негодяща! Не було нічого. Отсе вінъ своїми тільки власними руками, що день, що нічъ, що може година, шторхаючи стіну наче-бъ трохи поклонивъ її. Отсе жъ діждавъ и того часу вінъ, що вже зъ муру примігъ вибрати два чи три каміня; отсе шість, десять,—отсе вже вінъ и на волі... Ця, ба, чте, невіра то й темниці до ладу не вміє змуровати—не те що ми, христіяне.... Отдже Остапъ на волі.—Нічъ. Бачить мури округи та дерева темні; чує джурчить десь близенько якъ би струмочківъ безъ лику. Попідъ мурами вінъ тихенько крадется, ще й самъ не добре розбіраючи кудою себе провдить. Усе муръ, усе темне дерево, усе водне джурчаннечко.

Часомъ вінъ зупинявсь, прислухаючи, придивляючись—Коли жъ отъ місяць всвіщене ему постать жіночу, що поспішається тудою, звідки вінъ йде—и вона его забачила, зпершу наче злякалась, далі ніби пізнала, и отсе вже коло его, и откида рубокъ зъ лица, и чує Остапъ любні слова й пізнає козачку дівчину съ русою косою, невірничку ту-рецьку.

—Кудою дівчино? пита Остапъ. Втікаймо зо мною!

— Я йшла тебе ратувати—ось ніжъ, пила ось, гроши ось, наместо—втікай—втікай хутенько!

И вона усе давала ему, и ніжъ, и пилу й гроши, и наместо зъ шиї

— Втікаймо разомъ, говорить Остапъ

— Ні, ні, каже козачка—ні! Дівчина тобі руки й ноги зв'яже—втікай самъ! втікай! А мене прихоть визволяти! Втікай!

— Тільки кажи міні, дівчино, чи давно ти у неволі? пита Остапъ.

— О давно, давно-давненько! Дівчинкою заповнена—досі служу невірному Туркові...

— Я згадавъ тебе, дівчино—каже Остапъ, се ти до мене колись руки простягла, просячи „рятуй“ се ти....

— А я не забувала тебе, козаче, промовила дівчина,—и не забуду—и ждатиму—прихоть рятовати!—

— Прийду дівчино, вирятую мое серце! говорить козакъ....

— Тудою, тудою тобі лучче, вчила дівчина. Я проведу... Я проведу тебе, козаче!

И разомъ обойко перебігали вони темні сади, де рожеві квіти пахли й вода дзюрчала й разомъ никали повідъ селидбами турецькими. Ажъ отъ шляхъ самий—далеченько селидбѣ й сади позоставалися...

— Тудою, козаче! показала дівчина въ далекості, та ажъ похитнулася сама съ жалю

— Дівчино, ходімъ! каже Остапъ — на рукахъ тебе занесу на Україну!

— Ні, ні! одмовила дівчина.—Дождатиму—прихоть рятовати! Дождатиму! Дождатиму!

Та й легко и хутно зникла въ его зъ очей.

Втікає, втікає Остапъ. Втікає й битимъ шляхомъ и навпростець; часомъ десь у горі у печарі лежить ховаючись; часомъ на дереві сидить стережучись та собі стежки обираючи; не їсть, не п'є, не спить. Отъ же якъ сестричка менша винижечка сплеснула у долоночки тричі за тими трома лихами „не їсть, не п'є, не спить,“ и вжахнулася! Вона, що їй спатоньки любо, істоньки й питоньки мило! Эге! Остапъ у сего дізнавъ й довідавъ— начебъ уся его дорога полинемъ поросла, знаєте полинь, діточки? Гіркий, гіркий, гіркий такий дуже! усего жъ, кажу, дознавъ Остапъ поки ажъ Україна рідна и кохана, свіжа й зелена приняла его до себе... Мабіть зітхнувъ вінъ тежъ легенько, якъ уступивъ на рідну землю свою.

Тихо у турецькому місті. Вечіръ пізній, місяць ясний. Хто відпочива, а хто роскошує.

Невільничка козачка не спочивала, ані роскошувала! стоїть вона край віконечка да дивиться очей незводячи усе туди, у той бігъ, звідкіль султанъ бородатий стережеться козаківъ— молодцівъ. Ні зъ кимъ розмовляти невільниці молодій, и не промовлять нічого устоньга рожеві, та й безъ мови вичитується на дівочому личеньку усі дівочі мислоньки и думоньки, уся туга й смутокъ, й сподіванка й непевна надія и любий жаль.... Козаче! козаче! коли жъ до тебе дівчина пригорнется? Де ти? Дівчина у неволі дожида та сумує, а невірний

панъ зъ дівочої туги глузує! Ой козаче! дежъ ти забарився? Чи тебе Госпидь допровадивъна Вкраїну?

Де ти, козаче? Де забарився? Де пробуваєшь? Чи дівчину пам'ятаєшь?

У которий то вже разъ бідна невільничка питалася и побивалася, и жадала собі орлові крила поленути — може часомъ тежъ тиху домовинку сопочити.

Тихо-тихо у турецькому місті. Вечіръ пізній, місяць ясний; рожеві квіти пахнуть; свіжі водотечи дзюрчать. Бідне серце дівоче усе такъ само прохає и терпить, думки такъ само роються й розуміють...

Чого се разомъ обудилися Турки роскошлюбів? Чого се біжать перелякавшись? Козаки! Козаки набігли! Палють мушкети, курить димъ, горять дахи, руйнуються хати, стогнуть люде — розкішної тиши якъ и не було; нечутно джурчання водного; пропали рожевої пахощи: місяць яснимъ світомъ освіщає запалене у диму та въ поломью місто турецьке....

А якъ сонечко почало грати та виблискувати у небі по надъ моремъ глибочимъ, по морі плили чайки козацькі, повертаючи до дому. Підбитіи чи підстреляні козаки лежали чи сиділи; а ті козаченьки, що всякого лиха вхибули, порались коло чаєкъ своїхъ чи коло порубаного оружжя. Молодий Отаманъ сидівъ, задумався та дививсь у воду — багато, мабуть, мавъ вінъ собі мислонікъ попередумувати! А дівчина зъ русою косою дивилась на его

любими очима карими та мабїть одну собі мислоньку мала, одну й думку думала....

Отсе вже й кїнець.... Отаманъ Остапъ благополюшно повернуєсь на цей разъ зъ козачествомъ и зъ дївчиною на Україну... Отсе вже й кїнець... Чижъ маємо ще згадувать объ тихъ козакахъ та туркахъ, що полягли рубаючись? Чи маємо думати, якъ тамъ плакала Турчанка яка, чи козачка? Чи маємо може припустити, що инший згублений, якъ би віку свого доживъ, то багато де ставъ би у пригді, де чому може бъ навчивъ багато? Де чому може бъ порадивъ велико.... Що бувъ вінъ злий чи добрий, хороший чи лихий живий, живъ собі, а теперка згублений? Вже усі тїі що полягли, вони не устануть — нехай же надъ ними земля перомъ!

ДЕВ'ЯТЬ БРАТІВЪ И ДЕСЯТА СЕСТРИЦЯ ГАРЯ.

I.

Жила собі удова коло Києва на Подолі та немала щастя долі: було гірке її життя. Терпіла вона превелику нужду та вбожество. Жила удова коло бучного міста, де бучні будинки громоздилися, де ссяли та виблискували церкви золотохресті, де люди зь ранку та до вечіра ворушилися й копошилися, а такого вбожества безпомошного, яке удова собі мала, то хоть би и у глухій глуші пошукати, тамъ де людського житла ані садиби не знайти, людського образу не стріти й голосу не почути, а жити зь птицію та зь звірюкою, зь деревомъ та зь камінемъ, зь горою та зь рікою, що звірюка никає собі на здобичъ, птиця співа та щечече, дерево шумить, камінь лежить, гори висятся,

рїки течуть, а нема тобі кому допомогти, ані зарадити; нема кому тебе пожалувати, ані тобою заплікуватись.

Мала собі удова дев'ять синівъ й десяту дочку, Галю. И вродилися ті дев'ять синівъ якъ дев'ять соколівъ одинъ у одного: голосъ у голосъ, волосъ у волосъ, тільки найменший синъ бувъ трошечки біліший, трошечки благішъ відъ другихъ, а усі вони такі свіжі, смілі, чорняві хлопці, ажъ глянути мило! И усі вони любили дуже, пестили и жалували сестричку свою малую, Галю, а найбільшъ усіхъ менший. И усіхъ братівъ любила дуже и жалувала Галя малая, а надъ усіма меншого брата. Було, що підуть брати у біръ по ягоду або по гриби й візьмуть малую сестричку зъ собою, то вже нікому не попустить менший братъ нести втомлену Галю, ані докого Галя не піде на руки відъ меншого брата. А якъ брати самі ходять часомъ гулять та забаряться та повернуться до дому пізно, усімъ Галя раденька страхъ, а до першого до меншого кинеться и ввіпється якъ п'явочка устоньками и обівьється наче хмелинонька ручечками. А зновъ якъ невгодять Галі брати, то Галя плаче й погорює, плачучи й горюючи пожалитися та й годі, а вже якъ менший братъ чимъ її скривдить, такъ Галя й словечечка не зможе вимовити и втіче одъ усіхъ й сховається одъ усіхъ, й знайдуть її потому, що вже силненько ридатиме—а ніхто тежъ слізъ не

утолить, ручечонъ не одтулить відъ лица, тільки той менший братикъ

Жила удова зъ дітьми у хатці—навіть би й хаткою узивати не годилося хижкою, и стояла удовина хатка на луці підъ горою, оддалікъ собі відъ усякого иншого житла й садиби, стояла на широкій, зеленій луці. Зъ одного боку нависла гора кам'яна надъ хаткою, поросла лісомъ й неначе грозила: отъ якъ схочу одинъ камінець покочу и тебе, хатинку, зовсімъ придавлю. У право мимо хатки звивався шляхъ умісто—й який же тихий та пустий цей шляхъ мимо удовиноі хатки, и якъ же вінъ що ближче до міста, усе люднішъ та грукотнішъ порохить й гурчить, а тамечки, таменьки де вінъ вбіга на гору та де вже улиці будинківъ купама до него приступають, який же вінъ гучний та людний та порохний!

Той самий шляхъ звивавсь у ліво по луці м'який та зелений та й звивавсь зъ очей геть все по тій же луці м'якенькій. Відъ хатки узенька стежечка перехрещувала сей шляхъ и бігла до самого синего Дніпра.

Й певно що кожний кому лучалося мимо іхати та хатку удовину бачити, то певно собі думавъ: що то за малесечка хатиночка стоїть, якъ вона у землю увійшла й покривилася; якъ віконечка скошилися й якъ дашокъ вбравсь у мохъ зелений й въ сивий. И не огорожена хатинка, и нема сіней ані комори, нема садочка анігорода коло

неї, тільки стара тиха груша зь зломленою верховиною. И дітей округи скільки! А колибъ же хто звернувь изъ шляху й уступивъ у хатку, зобачивъ би той, що яка хатка миленька, яково у хатці живе, а зовсімъ вона порожня сливе. Нічого нема опрічъ лавочокъ, та узенької полочки, де стояла миска зь ложками. Пічъ потріскалася й осіла; на припічку перевернений горщикъ; два кілочка у стіні, що на їхъ нічого не висить; стіль зь розколиною упродовжъ посередині, що на ему нічого не стоить; у куточку иконка зь глаженимъ ликомъ, що повита сухими й свіжими квітками. А колибъ хто спитавъ діточокъ: де ваші сорочечки? де ваша одежинка? Дітки тому покажуть що їхъ сорочечки сохнуть онъ тамечки на березі, а иншої одежинки вь їхъ нема. А зімою? А у холодъ, у морози? Зіма, холодъ, морозь! Осе не гарний часъ! Тільки вінъ почина надходити, мати гіршъ плаче та усе перепитується: якъ-то ми перебудемо? Якъ же то ми перебудемо! И нудно та-веньки завжди перебувати холодно, треба сидіти на печі піджавши ноги, а коли вибігти на луку та потанцювати по снігу, то хутенько наче опарений вкинесся у хатку на пічъ и зновъ сидіти піджавши ноги. Играшка удокушну або тамъ яка друга докучи й обридне—ще тільки малую Галю трохи тішать й смішать, а усіхъ гніва та сердить; знакома казка про Ивасю нікого не поруша—

*

тільки малую Галю трохи; день такий вь бога коротенький, прудко вечірть наступає й у хатці темно ребится. И сидять вони у темноті на печі, дожидають матірть зь поденщини и мовчать, тільки часомъ Галя пожахнется й пошептомъ питає: що жь якъ кава прийде?—Не прийде, одказують їй усі.

—А якъ вовкь присуне? шепче зновъ Галя.—О пожахачко! О, плохенька! кажуть усі, та усі близче сгортаються до купи, а менший братъ бере Галю на руки.—А якъ вовкь присуне? зновъ таки присіпається Галя, и усі на Галю похмуряються окрімъ меншого—менший тихесенько Галю заспокоює и Галя собі заспокоюється, ще часомъ й пісеньку заспіва про журавля „що цибатий журавель вінъ до млина їздивъ, дивне диво бачивъ;“ и чує менший братъ, якъ цибатий журавель їде его и якъ дивле диво бачить; бо Галя, співаючи, підъ свій співъ обома рученятами по обличчю ляска. Пісенька ягось незавважливо ввірвется, цибатий журавель зостається на дорозі а Галя засипа вь меншого брата на рукахъ. Нудно—нудно! Холодно—холодно! Темно—темно! У скосяне віконечко видно луку підъ білимъ снігомъ. Білий снігъ то виблискує, то виблискъ тратить,—се місяць порина вь оболовахъ. Що отсе буде на далі: чи заблискотить білий снігъ ще лучче та зассятне місяць зь зорями, а чи повалить свіжий снігъ, хуртовина заграє, забьє віконечко покосяне,

занесе стежечку, забарить матір? И що мати принесе їм?

Отъ по снігу рипить прудкая, слабая, непевная ступа, двері у хатку відчляються—мати прийшла. Вона прийшла помучена, дуже змерзла—що вона принесла? Принесла хліба, картоплі, а коли ще трошки пшона на кулішъ, такъ вже й хвалитесь заразъ дітямъ, що „отъ діточки, ми собі зваримо кулішъ,—и усі дожидають кулішу, а Галя то вже завчасу сидітиме изъ ложкою у руці та погукуватиме „мамо!“, и погукує такеньки Галя наче вона сама одна має одвагу поспитати про те, про що усі піклують, и лодає усімъ сили терпіливій дождати. Після кожного огука вона пригортається до меншого брата, немовъ говорячи: якова твоя Галя? А братъ менший гладить її по головці и дає на догадъ, що славна Галя.

Запалена пічъ розгряється й тріщить, червоне полумья грає на віконечку, зъ печнихъ розколинокъ виходять струмки диму—хатинка разомъ й світломъ-огнемъ посвіщається и димомъ сповняється, ясно видно помучену и стару, що пораяється коло печі, та неможна розглядіти по обличчю які собі думки має, який видъ—то здається що, вона всміхається и дбайливо поспішається та клопочется, то зновъ здається, що душить її якась туга и чогось боляко їй, и що відъ тіи душноі туги такъ вона

метушится коло печі, що не відь диму вь неї и слеза біжить.

Діждалися—вечеря готова—Галя сміється й усі вечеряють и спати лягають. Огонь у печі по троху погасає, начесамь почина дрімати, гасне зовсімь—у хатці темнісінько, й усі засипають.

Ранішній холодъ не хоче ніякъ дати поспати, пройма и таки хоче побудити й таки обудить. Вже мати у печі запалила — дрова зновъ трищать, поломья шибя, и димно у хатці; вь віконце світить ясне сонечко и блищить снігъ біленький. Отъ й сніданя імъ готове, й мати поспішається йти на поденщину, и приказує імъ бути розумниками, й иде собі.

У неділю, вь усяке свято імъ краще було: мати не ходила на роботу, можна було влізти у її латані чоботи, загорнутись у її праховеньку кожушаночку и хочъ трудно, а усе таки можна було погуляти коло хатки—и вони усі гуляли по черзі—навіть Галя, що сама уся була може незавбільшки чобота. Потому мати імъ казки усякі розказувала а усякі бувальщини. И що жъ за такі славні часомъ казки, що то за смішні які! И дуже бь багато вони сміялися й тішилися, колибъ імъ не мішало неньчине обличчя—таке обличчя помучене та посмучене, дарма що вона не прискаржує нічого й сама зъ ними разомъ всміхається на усе смішне та потішне у казці.

Одного разу мати прийшла до дому й, входячи, повликала старшого сина. Що, мамо? одказавъ старший синъ, и скочивъ зъ печи на зустрічъ їй. Що? Що? Що? покрикнулі другі усі й посипалися зъ печи якъ достігли грушки, а Галя простягала рученята до меншого брата й гукала вже: Кулішъ! пшоняний кулішъ!—Ні, одказували брати, купчись, товплячися цікаві коло неньки.—Ні! Піждіть, піждіть, мої голубьята, промовляла мати, скидаючи зъ себе одежинку пришрушену снігомъ та ледві дихаючи відъ утоми.—Бублики! гукнула Галя трохи не зъ певна й наче лякаючись. О! О! О! почулося поміжъ братівъ, и що то у кожному тому О! було дива та радощівъ!—Бублики жъ! гукнула Галя вже сміло и у долонечки заплескала.—Галю! Галю! послухай бо, промовивъ менший братъ,—слухай бо, мама принесла чоботи!

— О чоботи! вигукнула Галя наче занеслася вже у саме небо голубе та й счепила ручечки.

Эге жъ, се таки и були чоботи. Старі, приношені, маленькі чоботи зъ великими латками на обохъ. Світе мій! Якъ же ті чоботи зъ рукъ до рукъ передавалися! чоботи розглядали, чобітьми любовали, а Галя то ледві що не вицілувала чобіть, вона вже й устонька цяпочкою склала, та засміялася й не барячись хвилиноньки, пожадила собі у чоботи вбратися, и простягнула заразъ голісенькі ніжечки обидві й на усіхъ дивилася радісно та жа-

лібненько такеньки, що у меть її вбрали у чоботи й поставили середь хати немов гарне малюваня, тільки що зроду-віку мабуть не було малювання зь такимъ личенькомъ сміючимъ, зь такими очима танцюючими. Брати дивували, яка то Галя гарна у чоботяхъ, й мати хвалила тежъ. Нїтомивнісь вже стояти, Галя сіла, та чобіть не зняла и заснула у чоботяхъ, прибираючись на другий день рано—рано—рано—ранесенько йти далеко—далеко далеко—далеченько гуляти. Пішла бь вона гуляти того таки самого вечора, колибъ не той вовкъ невірний зь лісу, а що гіршъ—турбовавъ її той кава нависний, що незнає вона навіть де вінъ й сидить у світі—чи у лісі, чи підъ горою на луці, чи у Дніпрі у нурті—незнала, бачте, зь якого боку его стерегтися й звідки его берегтися, а може вискочить вінъ й схопить її несподівано—негадано.

Зь сонної Галі тихенько менший братъ знявъ чоботи, и усі тоді по черзі почали їх приміряти и кожний казавъ, що ему чоботи якъ разъ, наче вліпли, хочъ добре вони пригодилися тільки старшому брату. Ему мати й принесла ті чоботи й принесла ему для того, що завтра хоче его забрати изъ собою у місто й віддати хазяїну у наймити.

До хазяїна! за наймита! Усі очі на его обернулися, усі серденятка издригнулися;—хто дивує, а хто засмутивсь; кого порушала надія на щось

дивна та чудна, а кого то жажъ затомивъ, що тсе скоїтса; той у думці вже випроважавъ его, другий зновъ вже прибивавсь его стрічати та почути нечутого зъ роду, инший замисливсь якъ то вони сами безъ ёго житимуть... Мати смутненька та трівожненька.. А старший синъ одказавъ спокійненько на цю вістоньку: „Добре, мамо.“—Якъ будешъ добре служити, моя дитино,—заслужишъ собі ласку, вислужишъ заплату, каже мати.—Дастъ богъ милосердний, то погімъ собі й кожушокъ справишъ... Добре, синочку?

— Добре, мамо!—одказавъ їй зновъ синъ.

— Хазяїнъ твій здається чоловікъ хороши й буде, а якъ що тамъ й випаде тобі у службі... яке тамъ лихо—горе, то ти приймай за добре... Коханий, ти перетерпи... Добре, синоньку?

— Добре, мамо!—одказавъ зновъ синъ.

Вже більшъ мати нічого не примогла казати, голосу въ неї не хватило, неначе важка рука душила її, вона сиділа вже мовчки та тільки дивилася на старшого сина, та усе тіснішъ та тіснішъ душила її, важка рука тая... А старший синъ задумавсь и недбале, невважливе одказувавъ братамъ, що товпилися у хатці, стукали дверима, по черзі брали на себе чоботи, виходили у чоботяхъ гуляти коло хатки, говорили про братову службу.

Місяць світивъ у повні, зорі наче палали, одна зоря полоннішъ відъ другої, морозъ бувъ сильний,

ажь тріщавъ, снігъ хрускавъ підъ чобітьми на вдивовижу, на прочудо. Навіть самъ старший братъ, вже який хлопець нелегкоумень, та й той якъ узявъ на себе чоботи та виїшовъ—иде та усе оглядається та зупиняється разъ у разъ, наче его хто пита що-хвилинки: чий ти парубокъ—чий парубокъ у чоботяхъ, чий бо ти? Скажи, будь ласка!

На другий день морозъ такий самий що й вчора. Дерева тріщали на горі ссипаючи зъ себе иней, сонечко ссяло бліденько, наче зблідло собі відъ холоду, наче тежъ змерзло; а усі брати вибігли зъ хатки проводити старшого брата, що вбраний у чоботи та у велику хустку неньчину ишовъ у місто.

—Ходімъ вже, дитино,—промовила мати до старшого сина,—а ви, голубята, зоставайтеся здоровенькі,—каже вона до другихъ.

Вони пішли, а услідъ імъ кричали голосочки: и „бувай здоровъ“ и „вернися“ и „вертайсь хутче;“ а Галя, то вона тільки вигуковалась „братикъ милий милий братікь!“ Усі танцювали на морозі поки зникли зъ очей вони, а затімъ повскакували у хатку на пічъ, и усімъ такеньки вже зробилось пусто-пусто безъ старшого брата—усі зажурилися й за, тужили: у Галі вже слізеньки капали.

— Й я піду у наймити каже одинъ братъ.

—Отъ якъ! промовила Галя; а слізочки закапали одна подругій швиденько.

—И я! И я! И я! кажуть усі брати у одинъ голосъ. У Галі слізки закапали вже по три та й по четири разомъ, гонячи одна дну.

—Ой лихо! покрикнула Галя. Усі підете! Усі мене покинете! Й ти! И ти мене покидаєш! Покид....

Та вже до меншого брата вона більшъ промовити не здолала—затулила личенько обома ручечками и гірко заридала.

—Годі, Галю, годі! кажуть брати ,слухай-но, що тобі казатимемо...

Галя не слухала.

— Не плачъ, Галю! каже менший братъ, и бере Галю до себе на коліна. Я наймуся у службу та зароблю тобі чобітки—открий бо личенько!

— Не хочу чобітківъ! хлипле Галя—не хоче чобітківъ, й личенька не открива.

— Слухай бо Галю... Галочко! промовлявъ менший братъ отъ яка жъ ти недобра! Отъ якъ мене красно слухаєшъ! Одна Галіна ручка одпала відъ личенька й одне очко, повнісеньке слізою, зирнуло на братіка, и риданя впинилося.

— Помисли лишень, Галю, коли ми усі підемо у наймати, такъ усі чоботи собі покупимо, а тобі вже найкращі—ми усі собі кожухи покупимо, а вже тобі...

— И я піду у наймички! вимовила Галя, и друга ручка одпала відъ личенька и оченятка вже веселенько виблискували у слізкахъ.

И порішили вони такеньки усі, щобъ йти у наймити; а поки наймитська служба, поки що, то було імъ страхъ якъ нудно сидіти на печі, и міцменький жаль посягавъ їхъ по старшому брату. И усі вони дивилися по усіхъ бокахъ, або одно на дного, наче що загубили, безъ чого не знали, невміли якъ его бути. Коротенький день прудко біжавъ, та імъ здавалося, що вінъ кілька разівъ повертавъ назадъ, поки таки діждалися вечора морозного й мати прийшла. Якъ тоді серденятка усі не вистрибнули зъ грудей поки мати розказувала, що старший братъ у хазяїна, що ему такъ славно—буде спати вінъ у теплій хаті, и годуватимуть его добре.

—Чуєшь? Чуєшь? промовляли брати дно до дного. Отъ якъ ему буде! Отъ якъ виборно!„ И Галя погукувала: „О славненько! о любенько!“

Та чогось у братівъ впали голоси їхъ дзвінкі, и Галя якось слабенько плече у долоньки,— разъ тільки, а тамъ й стихла. И мати, хвалячи життя ёго, запиналася — слова мерли въ неї на устахъ, уста трохи трусилися. На вечерю бувъ кулішъ пшоняний, та ніхто до ёго й не доторкнувсь и нікого сонъ не змогавъ.

— Ви, діточки, не скучайте за братікомъ, почала буда мати, та голосъ ввірвавсь и змеръ, вона влилася гіркими-гіркими и якъ посліплена наче слізьми, тільки ловила дітокъ коло себе, схоплювала

та й поцілунками всипала та усе голо нішть-голос-нішть ридала.

Пішли дні за днями й часи за часами, попри-викали дітки, що нема старшого брата, та не перестали про ёго думати, й сливе щ о годинки ёго згадували то цімъ, то тимъ, то зновъ другимъ. Теперъ вже усякі казки и бувальщини у свято вони покинули, а розмовляли зъ мамою про брата — у свято мама ходила ёго одвідувати и приносила одъ ёго вісти — усе вісти однакові, що здужає, що служить... И це на усякі лади брали и на усякі лади про се балакали: уявляли собі ёго хазяїна—знали вони що хазяїнъ огрядний чоловікъ, кравецъ сивий, ходить у синіхъ шараварахъ и у чорній свитці и шие самъ усякі кожухи й свитки; уявляли собі хату хазяїську—знали вони що хата хазяїська у три віконечка, підъ тісовимъ дашкомъ, а у хаті по білихъ стівахъ висять образки — птиці рябопірі, морський розбішака Турокъ у червоній чалмі зъ кинжалама у правиці; уявляли вони собі хазяїку — вони знали що хазяїка молоденька, и усе сидить біля віконця та вишива собі очіпки шовками та золотомъ. И чорну корову хазяїську собі уявляли вони изъ рижимъ теляткомъ; а якъ розмова заходила про хазяїські санки та про білого коня, такъ Галя починала розкочуватись зъ боку на бікъ, наче вона вже сиділа у санкахъ, а білий кінь швиденько візъ санки по грудовому шля-

інку. Вони прибералися, як літечко прийде, частенько ходити до брата, як тільки що весна дихне, піти його одвідати. Эге жь! підуть вони до його, побачать його й наговоряться зь нимь. Що то якъ хороше буде зобачитися! Що то якъ дождать брідко! Що то яка зима укріпила холодна та люта!

Отъ якъ у хатці на луці думали та гадали про старшого брата, и надъ усе у світі жадали изь нимь побачитися, и Галя таково вже частенько казала: „хочь би однимъ очкомъ поглянути на його“ що вже теперъ тільки вона наміне „хочь однимъ очкомъ“ усі знали на що „одно очко“ хоче глянути, й зітхали.

А тимъ часомъ хазяїни на старшого брата дивилися вони на его затимъ тільки, щобъ бачити чи справний вінъ, чи не пустує, и жодного ему словечка не промовили опрічъ якого приказу, грозби та лайки. И на плацу, коло криниці, де вінъ ходивъ що ранокъ й що вечіръ води брати, и де сходилось багато людей, рідко хто вважавъ на поважного, тихого хлопчика, що вінъ що день то робивсь похмурій та понурій, у латаній сорочечціє у проховенькій світці не на его пошитій, у старенькій шапці, которий терпеливо стоявъ на морозі пікучому, дождавъ черзи собі води зачерпнути, — ніхто до його не озивавсь.

Перша робота була ему у хазяїна воду носити зь криниці. Въ досвіта его слали до тієї криниці

далекої підъ горою на плацу, коли ще усе місто бучне стояло у сивий імлі, люди не уявлялися, димочокъ не звивавсь и коли ще було коло криниці пусто — часомъ хиба стрічалася яка така наймичка гірка або дві, та и се дуже рідко. Їго відерце перше пробива лідъ у криниці, що у ночі замерза, и тащивъ вінъ зповнені відра підъ гору. Притащивши дві відри, котри хазяйка у той таки часъ расплеска на вмиваіячко, на своє чорнобриве личенько, на білі ручки, та зновъ зновъ туди й сюди ёго по хазяйству, — вінъ опять йшовъ по воду. Сиза имла рідшала, димочокъ де не де вже звивавсь, вже люде попадалися и коло криниці; вже товпилося, купчилося багато народу — треба дождати черзи. Вінъ стоявъ та дививсь якъ шпарко дбайливі городяночки поспішали заспавши, и гнали одна одноєі до криниці й відъ криниці, якъ йшли наймички, підъїздили бочки. Сиза имла зникала; зіходило сонечко й ссяло якими жъ то блискучими, холодними недружними ранками;—повертавъ вінъ зъ повними відрами до хазяївъ. Тутъ ему треба було двіръ промітати, носити дрова зъ сіней до хати, побігти до сусіди ввечері спитати коли буде мученика Лаврентія — у середу чи у четверъ, бо хазяйка прибиралася на йменини до Лаврентія шевця; або побігти до сусіди Меласі позичити трохи дрізчей, бо хазяйка заходилася ставити пироги; або побігти на торгъ купитъ за шага

голоку, коли хазяйка зломила голку — и багацько побігашокъ й пошарпушокъ треба ему було спожити. Та хазяйці можна було вгодити — була хазяйка весела, недбала молодиця, що якъ вона не хазяїнувала, такъ сидячи коло віконця шила та вишивала та приспівувала и поглядала зъ вікна на проложихъ людей та на себе у дзеркальце, що умисне й висило тутъ проти неї на цвяті

А хазяїну же можна було вгодити, — хазяїнъ бувъ задирливий и вередливий чоловікъ, а до того ще округний чоловікъ. Жінку свою вінъ дуже любивъ, а тільки у ранці вінъ очі роскислить, то вже й почавъ зачіпати та задирати її, и доті не відчепится поки ажъ жінка не заплаче або хочъ заходиться на плачъ — тоді вінъ й довольний, скаже їй що вона ему мілішъ надъ усе у світі й пожалує її й обіцяє купити якусь тамъ витребеньку нову, — а що вже наймита маленького, то вінъ поїдавъ немилостиво. Тільки бъ забачивъ ёго, було за що пригрозити й прикрикнути, було за що й штовхнуть. Хлопець зъ роду не одказавъ ему слова гіркого, та ніколи тежъ не виговорювавсь й не повинився—усе хлопчикъ приймавъ мовчки. Здається що тая безодмовність дражнила хазяїна ще більшъ, и цілісенький день вінъ не такъ щиро працювавъ зъ кожухами та кобеняками якъ зъ тимъ, якъ би то лучче доняти терпеливого хлопця.

Минавъ день — який же холодний, блискучий,

вразій день! Отъ звечеріло. Хазяїнъ понісѣ, роботу пошиту, хазяйка пішла до сусіди посидіти, поговорити, або до вечерні — наймить зновъ зъ відрами по воду до криниці приходивъ. Вечорами зграя коло криниці була гучнішъ ніжъ ранками. По трудахъ дневнихъ й по роботі й по клопоті знімав'я регіть, заводилися голосні розмови. Тутъ бачивъ хлопець, якъ инша весела дівчина и прудкая, що не посмирили її ані робота, ані труди, щиро співала и підтанцёувала, танцевали й підсвіували зъ відрами на плечахъ на огульну втіху людську и на потіху; якъ возниці берються або при-скають водою й лякають дівчатъ; якъ часомъ най-мички розважившись сміялися тежъ й гралися міжъ собою. Гомоніла зграя, поки сонечко не заочу-валося, багряна зоря не кидала на все місто свій багрець й морозъ не кріпчавъ—дзвінко й різко одгуповалися усі ступні по снігу,—ворітьми стук-нули, у дзвінъ вдарено, визга полоззя й біжать санки, й людський голосъ й собачий лай. И вечеръ згасає—який же холодний, багрянний, самотний ве-чіръ!

У хаті свічка горить. Хазяїнъ шие, якусь полу відъ кожуха строчить, хазяйка вишива кругленьку квітку на очіпку шовкомъ—сидять коло стола обов. Наймить веде коня наловати, дає коню вівса й сіна й корову загаяна на нічъ, тежъ упертого кабана загаянвъ, приносивъ у хату дровъ на завтра, ще-

навъ тріски на підпалъ, вигрїбавъ попіль зъ печі, мазавъ хазяйські чоботи. А хазяїнъ усе шие, хазяйка вишиває и що небудь розказує чоловікові про те, що бачила на торзі, що чула відъ сусіди—хазяїнъ прислуха мовчки, й часто оглядається на наймита, прикрикує, пригрожує. бува й те, що устававъ хазяїнъ, кидавъ роботу и каравъ наймита свого або за те, що погано мазавъ чоботи, або за те що двері недобре причиня... Потому зновъ сідає й шие, а хазяйка зиркнувши на хлопця, часомъ зітхнувши, зновъ почина розказувати далі. У хаті душно та гаряче; по розвішувані по стінахъ біліхъ рябопірі птиці здається казалися відъ цієї духоти та жару—одні крила свої порозпростягали у роспачі та такенъки й зосталися—нема сили полетіти, нема сили й крила згорнути; другі зновъ у такій самій роспачі стутилися и нагогошилися. А морський розбишака туроць той завсігди поважно й сміло дививсь зъпідъ своєї червоної чалми, держучи кинжала. Скільки то разівъ, якъ гасили світло й хазяїнъ зъ хазяйкою спокійненько засипали й товстимъ сномъ спали, потомленому побитому наймиту малому снилося, що усі ті птиці рябопірі зірвалися зъ стінъ и гучною, розпечливою зграєю вьются. бьются, кружляють надъ его узголовьячкомъ усе прудче, усе важче, усе горячій, махаючи крилами племенистими, усе відъ нихъ душній и разомъ наче повівъ віт-

ровий, наче вода плескає—зникають птахи усі—широке та глибоке море колисає и плеще у береги, на березі сидить турокъ въ червоній чалмі, держучись за кинжалъ, дивлячись на наймита смілими й поважними очима и наче объ чимсь питаючи, въ далекості киваючи... Скільки то вже разівъ ему снилося, що зніма его щось у воздуха зъ птицями, що падає вінъ й розбивається. Скільки то разівъ у сні вінъ плававъ по голубому морю й тонувъ у глибі!

Зіма доходила кінця, та холоди ще сильніні крипили, и брати зъ Галею сиділи на печі піджавши ноги. Тихо було у вечері, коли вчулося ступа чиясь и щось мигнуло мимо віконця:

— Мама! покрякнула Галя.

— Ні, се не мама, одказали брати.

— О! шепотнула Галя — оченятка въ неї прибільшилися, а бровенятка вище знялися.

— Небійсь, Галя, промовивъ менший братъ, и усі вони виглядали зъ печі, витягнувши шиі. Одже відчинилася хатка—и старший братъ уступивъ.

Господи світе! який вигукъ, побачивши ёго! Якъ же до ёго кинулися! Якъ же за ёго вхопилися! Якъ же не знали що казати й про що спитати. Прудкі, несподівані радощі такеньки усіхъ обхопили, що у голові закрутилося, у очяхъ усе округи заходило й затанцювало—усі обступили, ухопили старшого брата и більшъ чули що вінъ тутонькі,

ніжъ ёго на вічі бачили, то й не вжахнуло нікого їхъ у разъ, що старший братъ смертно блідий, що волося въ ёго попутане та попатлане, що коміръ у сорочці подраний, наче хто ухвативъ силоміць й порвавъ, що обличчя у старшого брата якось искажене и що вінъ непромовить слова обіймаючись зъ ними усіма—тільки важко дихає. И Галя перша покрикнула: О який же ставъ ти білий! А який же ставъ ти *наймитъ*! Такий самий якъ колись я бачила по дорозі за хазяйськими волами ишовъ, такий самісінький!

И Галя своїми жвавенькими оченятами у їхъ питалася: чи її правда?

Правда-правда. Зробивсь старший братъ білий якъ крейда й справжній наймитъ... Та чого жъ се коміръ розірваний, чогожъ се волося повлючене? чого жъ се обличчя такъ показилося? чому се дихає вінъ тяжко та важко такъ?

Прудкі радощі прудко десь поділися, — усі очі впилися у старшого брата, усі дивилися на ёго пильно й неспокійно, и теперъ вже бачили его добре.

— Сідай, сідай, братіку, сідай любий! ти втомився, коханий, — щебетала Галя, прихилиючи тихесенько старшого брата за руку, а благі оченята у тривозі перепитували усіхъ, що таке негараздъ або що таке зробити? якъ запобігти?

Старший братъ сівъ на лавці, а усі інші у

рядочовъ коло ёго. Галя коло ёго стала та див-
личись, та турбуючись и забула яново тімъ босимъ
малимъ ніжкамъ холодненько стояти.

Старший братъ усе таки мовчавъ и дививсь у
землю. А середній братъ ёго поспитавъ:—Якъ се
ти до насъ прайшовъ, брате?

— Хазяинъ мене прогнавъ— одказавъ старший
братъ. Довгенько нікто нічого не промовлялъ. Га-
ля сховала личенько до старшого брата у коліна.
— Вінъ тебе бивъ мабутъ? поспитавъ зновъ середній.
— Вінъ мене давно бивъ, зъ першого дня—одка-
завъ старший.

— Чому жъ ти не втікъ відъ ёго, чому ёго
заразъ таки не кинувъ, брате? зъ опаломъ та
прудко промовивъ самий менший.

— Було бъ тобі втікти—ледві чутно щебетала
Галя, не знімаючи головки зъ братовихъ колінь,—
Було бъ тобі до насъ заразъ прибігти. Любий,
любенький, любесечкий братіку!—

— Я хотівъ ще перетерпіти, хотівъ ще служити,
одказавъ старший.

Такого-такого були прибиралися, якъ зоба-
чяться, розказати старшому брату про те, якъ вони
усі тежъ підуть у наймити, служити та заробля-
ти, про те які въ їхъ тутъ були холоди та морози
и якъ середній братъ трохи пожару не запаливъ,
узявшись у пічі розпалювати та не слухаючи Га-
лю, наклавши повну пічъ дровъ, и про те яка

Галя господиня вже стала й якъ варила імъ сама картоплю, и про те якъ Галя одного року перелякалась на віки, признавши стару грушу коло хатки за каву... Такого-такого хотіли роспитатися въ ёго, якъ вінъ що дня живъ, що бачивъ и що чувъ тамъ у місті, де такеньки людно и гучно за всігди... Та теперки не приходило нікому на думку ані розказувати, ані розпитувати: сиділи усі мовчки та тихо, и усі дивились, якъ старший братъ, у землю. Галя не разъ не двічі підносила головочку зъ братовихъ колінъ, не двічі нетричі и ручечки у гору протягала, поки не опинилася у ёго сама на колінахъ, не обняла ёго за шию та не притулилася личенькомъ до ёго плеча. Тоді й Галя втихла — тільки часочкомъ тихенько міцнішъ пригортала до себе старшого брата ніжні рученятка.

Такъ вони сидячи діждалися неньки. Ненька злякалася, зобачивши старшого сина, вхопила ёго и цілюючи притягнула до віконця и у жаху оглядала ёго и въ жаху питала: що таке сталося? Що тобі, дитино моя? Що? Коли? Якъ?

— Мене хазяїнъ вигнавъ, мамо, — одказавъ старший синъ.

Більшъ вона не питала вже нічого, тільки подивилася на ёго довше та міцнішъ ёго обняла та заплакала.

— Не плачь, мамо, каже старший синъ. Якъ

знайдеться хазяїнъ де, вишукається яка служба, я зновъ служити піду.

— Охъ, дитино моя! дитино моя!—промовила мати неначе серце въ неї розривали.

Потімъ вона зновъ ёго притягнула до себе, до вікна, зновъ на ёго дивилася... Потімъ відъ ёго одхитнулася, одірвалася, затопила у печі, поставила вечерю варити и зновъ до ёго присунулася. Вона росчісала спатлине волося, дала білу сорочечку, дала водиці вмитися — и коли вже вінъ сидівъ вмитий, росчісаний й у білій сорочці, вона зновъ таки на ёго дивилася — и усі дивилися на ёго. И вона и усі бачили, якъ вінъ привъявъ, и не той ставъ, що колись бувъ.

Отъ и вечеранька на столі—усі сіли вечерати й усі примічали, якъ вінъ по троку їсть теперки — й усімъ не смачила якось вечера. Мати очей зъ ёго не може звести, брати й Галя тежъ на его поглядають.

Смутно, страхъ якъ смутно було, а разомъ до того якось мовъ би знайшовся скарбъ, що его було треба, що бувъ вінъ дорогий — и хочъ смутокъ крущить, а таки скарбъ тутонька, маємо его. Здається таке усі очі промовляли, дивлячись на старшого брата, — и зъ такою думкою святи подягади.

У хазці темно й тихо; въ віконечкѣ скрять дві пломенисті зірочки йскрясті зъ неба голубого и бі-

лий снігъ лисніть; у хатці дуже тихо й темно. **И** чує старший братъ, що хтось нечутно до его підійшовъ й надъ імъ схилився; вінъ пізнавъ руку, що доторкнулась до ёго плеча й шопоть розібравъ. **Ма**ти схилилася, й мати питалася: **Д**итя мое — питала вона, — чи багато тамъ терпівъ?

— **Э**ге — одказавъ вінъ тежъ пошопотомъ.

Довгенько нічого нечутно, мовъ усе змерло.

— **Ма**мо! мамо! шепоче **Га**ля, та ніхто **Га**лі не чує: такъ вже тихенько шепоче вона. **Ма**мо! мамо! шепоче **Га**ля усе тихшъ та тихшъ, та й змовкає.

— **О**хъ мое дитя кохане, — зновъ чуто мати шепоче. **Т**и мое безщасне дитя!

И зновъ усе наче змерло — тихо.

— **Ма**мо! мамо! зновъ шепоче **Га**ля, и зновъ **Га**лі ніхто нечує й небачить ніхто доброго, журливого личенька.

— **Ч**и въ тебе не болять де, синочку? Скажи мині, серденько мое, — пита ще мати.

— **Н**і, мамо, въ мене ніщо теперъ не болять, а якъ хазяїнъ вишукається, я зновъ служитиму. **Т**и, мамо, пошукай мині служби, — просить старший синъ.

— **Д**уше ти моя, серце ти мое! чується унятно, й наче бъ слова ті зъ самої души, зъ самого серця вишарпіні, зъ болючаго серця й зъ болючої души, — тай остатні вже слова. **У**се зновъ тихо й темно. **Д**арма **Га**ля насторожає ушко и довго-

довго довгенько слуха й прислуха — усе тихо й темно — й прислухаючи Галя сама зітхав.

II.

Зновъ почали жити та поживати зъ старшимъ братомъ у купі, та примічали, що старший братъ вже не той ставъ, що колись перше бувъ. Бувъ вінъ зъ роду поважній одъ усіхъ їхъ, похмурій, —теперъ ставъ вінъ ще поважніший, ще похмурніший. Кільки разъ питавсь вінъ неньки, чи нема де ему служби, кільки разъ й самъ ходивъ шукати й питати по місті, й усі дуже боялися, що зновъ вінъ піде відъ їхъ, та хазяїна усе таки не знайшлося, и потроху минувсь той страхъ й жахъ. Дожили вони зіму до кінця й першу весінню теплиню стріли зъ великою радістю усі. Хатка спустила на цілі дні, й якъ тільки очима сягнути широкої луки, усюди очі бачили удовинихъ дітей, що гралися та бігали, та тіпилися тамечки.

Настало велике свято. Въ досвіта у Києві зазвонили у дзвони и народъ заснувавъ тудою й сюдою по усіхъ улицяхъ й проулочкахъ.

Удовині діти давно вже чули про те, що буде велике свято й чогось—сами вони не знали чого—дожидали собі відъ сього свята. Зірвалися вони того дня до зорі світової и побігли усі гонячи до Дві-

пра вмиватися. Чистенько вмившись, вони жвавенько повернулися до неї, и стали проти неї наче у полку проти гетьмана, дожидаючи що їх вбере, и ей же богу моему виборні се дев'ять хлопців стояло: чорноброві, кучеряві, обличчя якъ то розсвітъ палають, очи якъ зорі ссяють и виборна се була сестричка Галя, хочъ у плохенькій та у вишпваній сорочечці, хочъ у латаній та въ синій юпочці, хочъ у виношеній та у червоній стрічечці—босні ніжечки тільки диви затанцюють, а вічки то вже й танцюють, а голова такъ те швиденько вже поверталася до того й до того й до усіхъ, що ось, ось темні кучері виб'ються зъ підъ червоної стрічки—Галя сміється й погукує на братівъ и брати тежъ сміються до неї — найбільша менший братикъ, й сама удова всміхається.

Перше усего побралися вони до церкви. И веселенько було йти швиденько по дорозі, дивитися й по бокахъ й у передъ. Зъ за гір, зъ округи, зъ за темнихъ сосенъ, зъ за кучерявихъ дубівъ пробивалися рожеві промені усе пламеністій та червонішъ; росяна лука усе далі та далі вирізувалася при розсвіті; Дніпро синій шумівъ й легній туманець качавсь по падъ нимъ. Чутно, якъ зъ молна б'ють у давони у місті й видно наче комацня, тупки людей по улицахъ.

Вони прийшли до маленької церковці, до старенької, що стояла, збочившись, коло міських брами.

На цвінтарю росли високи дерева, кленъ да бере-
за — зъ за нихъ тільки видать було хрестъ похи-
лий на бікъ, та тамки, де всохъ кленъ одинъ,
крізь сухи віти вбачалося церковне віконечко,
узеньке и довгеньке, й частинки сивої, мшистої
тінки. Вони пройшли по узъ деревами до рунду-
чка, що шатавсь й подававсь підъ ногою, и усту-
пили у перковцю.

Темна, стара церковка. Уся вона наче скорчилася
відъ старости. Лики иконні якось страхъ якъ смут-
ненько дивилися зъ стінъ — древні, стемніні по-
мерклі лики, тоненьки воскові свічечки жовтеньки,
палали якимъ сь поломъямъ пропасдимъ; кільки
старенькихъ жінокъ молилося на колінцяхъ, усі во-
ни завъязані чорними хустками, усі зъ маленькими
головочками, зъ зморщеними обліччями. Якась мо-
лода, ставна дівчина заплаканая, стояла прихилив-
шись до стінки, пільненько дивлчись на свічечку, що
жарко палала, та мабїть чуячи свое лишенько, та
думаючи про свою бідоньбу; піпъ білий якъ молоко
унятно щось читавъ та унятненько зітхавъ—усе
якось було скорботненько й тихенько; смирненько.
Старший братъ задумався, други брати вгомовалися
и Галя втихла, а мати якъ увїйшовши впала на ко-
лінця такъ увесь часъ й зосталася молячися. Дїт-
ки подивилися на неї, зглядулися изъ собою, та й
тежъ щиро почали собі молитися, наче объ чімъ-сь

благаючи, тільки сами вони не знали обь чімъ. Серденьтко якось вхалося, мислоньки не збіралося до купи — вони ні про що не просили, а жадали вони — якъ вже жадали! жадали собі світу та беселенької радощі, та легенької втіхи.

Отъ вже по службі й вийшли вони зъ церковці зновъ на світъ божий. Сонечко вже зійшло й скрало росу зъ травиці й зъ дерева и забиравалося у всі куточки й задовало у лице золотимъ своїмъ променемъ, ажъ замружувало очи. Удова зітхнула немовъ покидаючи яку важну думку, й глянула на дітокъ, а у дітокъ серденьтки зновъ загралися й зновъ охопила їхъ надія на щось хороше.

Дві старенькі жінки сиділи, одпочивали на церковному рундучку и словце „ярмарокъ“ попало въ уха дітямъ — вони припинилися.

— Чудовий ярмарокъ сьогодні, казала старенька й непричасно дівилася проти себе у даліню.

— Эге жь, эге! одказала друга кашляючи—люди вируюваються ще зъ вечора тудою.

Дітки изглянулися й всміхнулися наче говорячи: отъ воно й е! Не дурне жь ми й дожидали чогось! Галя вигукнула: Мамо! ярмарокъ, ярмарокъ! О ходімъ, мамочко, ой ходімъ, сердечко, хутчій у ярмарокъ!

— Ходімъ, мамо, у ярмарокъ! Ходімъ, мамо, у ярмарокъ, почали проситися усі сини!

— Ходіте ходіте, мої голубята, наже удова.
Та й пішли усі у ярмарокъ.

Сонечко племенисто гралося у небі, вітрець жва-
венько хитавъ деревами, що попадалися де не де
по дорозі, й шумивъ у міських садочкахъ; народъ
гучно валивъ улицями; вози якомсь веселенько ри-
пили одинъ по другому — ледві можна було про-
битися, протискатися по міжъ рябенькою купою
людською; — у голові ажъ крутилося. То мигоне
проти тебе просто росшитий рукавъ тонкий, то
ледві не зачепить тебе колесомъ; то одшахнешся
відъ пари очей грізниківъ, то на шиі у себе чуєшъ
морду волову; то рогами тебе зашторхне вінь, то
зновъ ти зашторхнувъ та покотивъ качаня капу-
сти зъ чього-сь воза; то ти на когось натеркнувсь,
то тебе сунули. Люде, обличчя, одежина, різно-
голоса птиця у садкахъ, квітки, кошики, сіно,
риба, овощъ, дошки, веревки, деготь, ягода, віни-
ки — усе движить, мішається, миготить, зникає и
зновъ показується проти очі. Поверхъ усього того,
вються по вітру стрічки дівочи різноцвітні, квіт-
часті. білі намитки жиночі, сиві та чорні шапки
козацкі, верховини високовокладеного воза, то боч-
ками, то зновъ сіномъ зъ вілами торчма у ёму.
А голосівъ тебе глушить, а слівъ та вигуківъ те-
бе повертає тудою й сюдою... Та що й казати! не

можна зроду вималювати словами, якъ воно бува: треба самому бути й самому бачити.

Нема жъ бо дива, що у вдовинихъ дітей очи розбіглися й серднятка швиденько билотилися відъ втіхи й що не можно було розібрати гараздъ чи то відъ переляку, чи то відъ радощі. Галя разъ у разъ гука та погукує. Отъ вони вже дочапали до самага плацу на другімъ конці міста, де ярмарокъ ставъ.

Тутъ вже Галя затулити ажъ мусила вічки на який часъ, та й брати тежъ не знали де мусили дивитися напередъ, й навіть старший братъ бувъ зъ першу повразивсь. Тутъ вороха солодкихъ праниківъ медовіківъ, вязки бубликівъ, гора й груда оріхівъ, сухихъ грушокъ, купи й кучи сластёнъ... Отъ-отъ чоботи съ червонімъ закотомъ, — таки сами чоботи якъ-якъ треба! Отъ й сонилка, що давненько вже такої бажалося! Отъ смушева шапка — краще вже цієї шапки й шукати нема чого! Отъ сива шапка ще лучча відъ норної. — Мамо! мамо! жевоніла Галя, купи міні, охъ, купи міні хустенько того великого медовика! Охъ, я хочу того медовика дуже! Охъ, мамо, купи міні отъ таку хусточку! Охъ, отъ цю! цю! цю рябеньку, славеньку! Або цю червоненьку! Онъ те намісто міні! Охъ, намісто міні!

И маленька пучечка Галіна показувала тудою й сюдою, кудою очки оманені оберталися та усе більшъ

та більшъ Галя охала й голоснішъ прохала й нечула якъ мати тихенько до неї промовляла: Нема за що, Галю, нема за що купувати, дитино!

Менший синъ тежъ почавъ прохати: „Мамо! купи міні шапку,“ и други брати тежъ просять: „Мамо, чоботи купи! Мамо, свитку купи!“ Хто червоного пояса прохає, а хто крпавого пояса хоче; той показує на сластѣни, а той тягне тудя, де ціла купа дітей оступила перекупку що спродає дудни та сопилки — де сама перекупка, поважна молодиця у зеленому очипку шитому, грає на дуді поважно, а що вже хлопці усі то надули щоки якъ мога й якъ мога напілюють на усякий голося, пискъ й скигъ. Не можу! не можу! каже удова усімъ діткамъ потихесеньку. Нема за що, дітки. Нема...

Сини змовкли й разомъ снинилися й подивилися на матіръ й на старшого брата. У неньки, облїччя наче бь покорчувалося, и уста наче трусяться трохи якъ вона вимовля: Не можу! Нема! й погляда на їхъ на усіхъ жалїбненько. Старший братъ стоїть й втопивъ очи у землю по своєму звичаю, — такий самий вінъ теперъ якъ тоді коли вигнаний повернувсь відъ хазяїна, — такъ саме лице збіліло, такъ саме уста стиснулися. Сини більшъ вже нічого не прохали й якъ стали, то такъ й стояли, мовчки дивлячися округи. Галя ще може двичи покрикнула та охнула, та може кїльки разъ пере-

питала — Чому? Чому нема? Коли спинивъ її менший братъ.

— Галю! годі прохати! — каже пошептомъ.

Галя свої очки розпалені впила у меншого брата й поспитала: Чому?

— Не проси, Галю, — зновъ каже менший братъ, — нема за що купувати, — тільки турбуєшь...

Галя втихла и зновъ було стрепенулася, и скинула на усіхъ очима й зновъ втихла.

— Не проси вже, Галочко! зновъ говорить менший братъ.

— Я хочу, шепоче Галя на одвітъ, низенько схиливши головку.

— Галочко нема! Нема — де взяти?

Галя піднесла головоньку — У! яви жъ блискали у очицяхъ дві слези дужі! — подивилася на усіхъ своїхъ, й округи усюди, вже ледві чутно шопотнула: ой я хочу! й се въ остатній разъ. Пригорнувшися до меншого брата вже смирененько стояла вона, прикусивши пучечку, а тамъ и другу, а тамъ й ободві разомъ, и усе те для того що бъ якъ не викотилися ті дві слези дужі, мимо волі, зъ оченятокъ.

Усі вони довгенько стояли межъ купами й зграями, що двигали, гомоніли, й рябіли — стояли вони та дивилися. Дивилися брати пидьнецько й наче бъ уперше бачили людське убранне хороше й дістатокъ, и наче у перше почули на собі латані

сорочечки; наче у перше бачили вони людську жвавостъ, недбайливість й веселостъ и наче упершъ пізнали своє турбованне та вбожество.

А мати дивилася на їхъ. Вона озивалася до їхъ, то зновъ безъ слова, безъ мови гладила по головці; то зновъ посилала близче пійти полюбовати тимъ чи тимъ; то зновъ показувала імъ те або друге.

— Мамо, каже старший синъ,—ходімъ до дому!

Й усі діти почали прохатися:—мамо, ходімъ бо до дому!

Галя тільки міцнішъ та міцнішъ прикушувала свої пучечки маленькіи.

— До дому? До дому? перепитала мати. Вже до дому хочете? Чи не погуляли бъ ви ще по ярмарку, мої голубъятки? Чого жъ се такъ хутко до дому, мої кохані? Та ви ще усього ярмарку не бачили....

—Дарма, мамо, ми до дому хочемо вже,—кажуть въ одинъ голосъ сини.

— До дому? То ходімъ до дому, пташки мої! вимовила вдова и ледві що вимовила, — то до дому ходімте, мої діточки! Галічко! подай мині ручечку. Може понести тебе, дочечко?

Галя простягнула рученьки до мами й якъ вже на рукахъ була у неньки такеньки міцненько обхопила її за шию й сховала личенько на плечі.

И: пішли вони усі до дому.

Купи людей усе рідшали, що далі вони йшли, усе унятішъ, (істнішъ) візрізнявсь голосъ відъ

голоса, гукъ відъ погука — усе було вільнішъ проходити по улицяхъ. Ось й кінець місту, — и вже зъ гори видко усею-всеньку луку зелену й плескаючого Дніпра синього й за Дніпромъ гори — близні одна надъ одною зеленішъ, — далекі одна надъ одною синішъ.

— Кажіть: діточки, чому такі мовъ невеселі ви? промовила удова. — Піждіть, мої любенькі, отъ Бігъ дасть. . . и недоказала, що Бігъ дасть — чи то разомъ вона надію стратила, що дасть Бігъ що небудь колись, чи то вже дуже важно їй стало дожидати до того часу.

— Чімъ би я мала васъ розважити хочъ крішечку мої дороги! промовила зновъ удова згодомъ. — Охъ, Боже мій! Боже ти мій милосердний!

И зновъ усі мовчки вони йшли. Усе ширшъ розлягалась та роздавалась луна передъ ними, усе чуттішъ плескавъ та колисавсь Дніпро, а гори за горами все вище й далі знімалися: високо-високо и далеко-далеко! И такеньки вертаючись до дому зъ ярмарку зъ поузъ зграї живої, зъ порожніми руками, брати дивились на ті високі та далекі гори и думали собі, що тамъ за тими високими и далекими горами, — що тамъ?

— Мамо, поспитавъ менший — синъ що се, який се шляхъ онъ тамъ-тамечки, по горі, въ гаю, и будою вінъ зивається?

— Шляхъ той? Охъ, мое голуб'ятко, цей шляхъ

проводить тудою, де я зроду віку не бувала — у далекі міста й сели. Покійний вашъ батько, хай царствує! іажавъ тимъ шляхомъ, якъ служивъ у війску. І нула я відъ ёго, що се шляхъ небезпечний. При тимъ шляху розбійники розбивають, — звивається вінъ темнимъ, непрогляднимъ боромъ, проводить міжъ кам'янихъ, крутихъ гір... Було й слухати якъ ващъ, батько покійничокъ розказує, то морозъ зъ за плечей бере.

— Чи на батька тежъ розбійники нападали, мамо? — спитавъ менший братъ.

— Ні, моя дитино, ні, Господь милувавъ. А отъ товариша ёго, якогось Ласуна, такъ напали и полонили ёго. И живъ вінъ, Ласунъ той, у їхъ у кам'яній горі, у печері ажъ три дні, чи що.

— И що жъ вінъ тамъ у їхъ бачивъ и чувъ, мамо? — спитавъ середній братъ.

— Чудове багатство вінъ тамъ бачивъ, моя дитино. Пещера тая у їхъ сповнена золота та сребра, та дорогимъ каміннямъ самоцвітомъ. Зъ золота зъ сребра ёго тамъ смачненько годували й наювали, и спати ёго клали підъ одягала злото-тканні, на мякенькому пуху. И коні въ їхъ були у золото въ сребро зашпані, ножи й шаблюки всадені самоцвітомъ. Зъ роду віку ніхто й не снівъ такого багатства та роскоши, якова въ нихъ тамъ, казавъ Ласунъ вашому батьку покійничку. И звали вони Ласуна жити ізъ собою: „Зоставайся,

Ласунъ, жити изъ нами“ говорили, „життя тобі буде хороше й привільне въ насъ.“

— Що жъ Ласунъ?—спитавъ старший синъ.

— А Ласунъ бувъ й погадивсь и заставъ у їхъ, та коли заразъ напала его туга. Жалко стало жінку, дітокъ, свою хаточку, свого спокію. Ставъ вінъ у їхъ прохатися: „відпустіть мене, добрі люде, бувайте милостиві?“ — То йди собі! — Накидали ему повну шапку золота й сребра й пустили ёго. „И якъ пішовъ я причъ відъ нихъ, казавъ Ласунъ вашому батькові, отъ вже мині якъ стало жалко їхъ кидати, хочъ плачъ!“

— Що жъ зновъ повернувся до їхъ? спитавъ старший братъ.

— И бувъ повернувся зновъ вінъ до їхъ. Та якъ позвернувъ назадъ, зновъ его стала посягати жаль по своєму життю у семьі й втрімавъ его. Та чи малий часекъ вінъ той Ласунъ мордовався, що й у печеру его тягне й до дому притяга...

— Що жъ, кільки разівъ вінъ вертався и де приишовъ? Чи приставъ де?—питавъ старший братъ, и по ему добре було видати, що вінъ не повернувся колибъ де пішовъ.

— Та вже таки кинувъ вінъ шапкою объ землю, занедбавъ усе золотой сребро, и до дому приишовъ.

— Лучче бъ вінъ не кидавъ, а до дому бъ приніоъ, каже середний братъ, а менший на Галю подививсь мовъ би подумавъ: отсе бъ було втіхи тоді Галі!

И Галя немовъ вразуміла, що подумавъ менший братъ,—вона всміхнулася такеньки, якъ всміхаються коли уявляють передъ собою якусь уявоньку дуже хорошу.

—Не годилося кидати—промовили усі брати зъ пожалемъ.—Або не брати, або вже не кидати—що небудь одне, каже старший братъ.

—А потімъ, діточки, говорить удова, потімъ той Ласунъ бувъ рибалкою при Дніпрі та упавъ у воду й втопивсь якось, казавъ вашъ батько покійний.

Пришли вони до дому й посідали усі підъ грушою коло хатки.

—И що жъ, мамо, спитавъ середній братъ, чи й досі ті розбійники тамъ засідають?

—Теперки не чути про їхъ нічого, мое серце,—одказала удова.

—Де жъ вони поділися, мамо?

—А хто їхъ зна, мій голубе. Чи вони перевелися чи пішли далі де, на враще привілье.... Охъ діточки, втомилася я дуже, кохані! Ляжу тутъ, чи ни засну коло васъ.

Удова лягла на траві й затулила була очи, та сонъ не змогавъ—очи усе одмикалися та на діточокъ придивлялися, що тутъ сиділи усі задумані, поки ажъ Галя не поклала рученять їй на лице, та не заспівала котка й голуба, прикликаючи сонъ та дрему.

Заснула удова, та й Галя й себе заколикала сво-

ею пісенкою, и впадала сама коло мами у міцнаенькому сні.

А брати сиділи та дивилися на високі, лісомъ урослі, далекі гори—очей не звертали дивилися, та часомъ поглядавъ старший братъ й на місто веселє та гучне.

И такъ вони задивилися, такъ вони задумалися, що смеркло, вони не завважили, й схаменулися вже тоді, якъ Галя прокинувшись вигукнула: “Ой якъ темно! Де жъ бо сонечко?”

Дні приходили й уходили. Багато ще святевалося свята, чи мало ярмарокъ ще становилося, тільки що удовини дітя вже ніколи більшъ свята такеньки не дожидали, и ніколи у ярмарокъ вже не прохалися й не ходили.

Росли вони собі та виростали, ходячи та брадячи по луці, дівлячись на гучне, бучне місто, та у другий бікъ— на тихі високі урослі гаємъ гори, на той шляхъ поглохлий, що звівавсь й знигавъ тамъ у густому гаю. И що вони росли та виростали, то вони пильнішъ поглядали. И раненько ранкомъ при світлому сонечку, и пізенько вечері при зоренькахъ йскрістихъ, усе тудою ікъ вічи.

А часъ спливавъ, и вони собі росли та виростали одно одного краще та лучче.

И якъ дійшли вже вони літь доросліхъ, старший братъ ставъ ще понурій, сумній—такий задуманий

та мовчаливий; середній братъ, зробивсь ще цикав-ший—усєго питавсь та перенитувавсь, а мен-ший братъ ще гіршъ надкий та спочуйливий—а усі брати зробилися неспокійні та недовільні. Мати побивалася жалуючи їхъ, Галя падала роз-важаючи їхъ, а вбожество ще скрутішъ тіснило й давило. Ходили усі брати шукали собі роботи, служби й по місті, й по селахъ округа, та чи то вже божа воля, чи така нещасна доля, тільки що незнаходилося їмъ праці й за малую заплату. Й поверталися вони зъ тихъ пошуканокъ усе сум-нішъ та смутнішъ.

Коли жъ й добра година—разомъ знайшлося служба двомъ братамъ—старшому й середньому. Пішли обое у наймити. Старший братъ пішовъ служити до молодого заможного хазяина баштан-никъ, а середній братъ служити пішовъ до удовця старого хлібороба, обое недалеко вони занастил-лися,—тутъ таки підъ містомъ наймитували. Мо-лодий баштанникъ бувъ собі чоловікъ веселий та гордій та щасливий та немилостивий—себелюбець и самоправець. Мавъ вінъ й хату білу й жінку мила, й рідъ величний й усякий дістатокъ добрий. Баштанъ въ его великий, славний—людей повно разъ й разъ й городянъ й селянъ—вінъ зъ жінкою своєю ходить прохожає та сиродає, та гроши лі-чить та балакає й жартує зъ купцями своїми та погукує на наймита свого. Родючий баштанъ жов-

тіє днями, зеленіє кавунами и усякимъ овоцомъ—
рябить людъ и купчится коло шалаща хазяйского
наймитъ усімъ вслугує, подає, носить, возить, мете,
складає,—хазяїнъ шле его—вінь йде и повертає—
хазяїнъ ще нарікає; хазяйна гонить—вінь біжить
та назадъ поспішається—хазяйна ще лає его; куп-
цямъ годить, чужимъ людямъ прислугує, то й ті
не приймають за добре, разу не подякують може,
ніколи за душу живу его не помислють. Ранокъ
ясний минувъ, день змеркъ горячий, вечіръ по
темнівъ свіжий, а сонъ не бере, нема спокою,
сумно та важко. Коли жъ відпустить? Коли вия-
снить? Чи коли зглядится зъ світу та кривда не-
рівна? Чи буде полегкость? чи не вменшится хочъ
мало скорботи? Чи колись щось буде?

Хліборобъ бувъ собі тихий, роботящий чоловікъ
дбайливий, обережний—знавъ вже вінъ якъ усвіті
жити має простий чоловікъ межи князі та силники,
то такъ вінъ й живъ собі и добре ему велося усе,
вінь нікого не зачепавъ й его ніхто не займавъ,
вікувавъ вінъ собі гарненько зъ дочкою своєю
одиначкою. Господарствечко хочъ не яке тамъ
скарбове,—можно ему бъ ціну скласти—та таке
жъ то порядненьке, любеньке, що кращого й не
бажати.

—Чи вінъ добрий буде для мене? думавъ середний
братъ, идучи поручъ зъ своїмъ хазяїномъ у перше
до хазяйскої господи та говорячи про те, якъ хлібъ

редить. — Чи буде добрий? Походить на те. У світі жь, кажуть, не безь добрихъ людей ...

Дуже ему вподобалося хазяйське господарствечко якъ оглянувь вінъ его; дуже приемненько було ему чути, що у хаті співавъ голосокъ, а вітеръ заносивъ теплимъ повіомъ й співъ, й слова.

„Живъ би до віку такеньки, коли бь міні такъ Богъ давъ“ подумавъ вінъ уступаючи у хату за хазяїномъ, де пісенна усе не змовкала, а чулося вже зовсімъ істно, и де стріла їхъ дівчина така якъ краля.

Вона й привіталася, и сніданне подала, и щось промовила; и про щось поспитала, и глянула и подякувала, та усе якось наче недбайливо, яносъ байдужливо, наче добродійка, наче госпоженька, й трохи замутила вона тимъ молодого наймита.

Та не таке ще споживъ вінъ, якъ послуживъ тамъ далі, та якъ стала ему дівчина за світло й за темність, — що якъ вона тутъ то усе ссяє й виблискує, а якъ її нема то наче хто сонце знявь й зорі зібравъ та у кишению поховавъ. Дізнавъ вінъ того, що якъ угонявъ три кроки въ одинъ, поспішаючися потомлений зъ поля хутче на добри вечір'ь їй дати, а вона, одказуючи добрий вечір'ь, й не оглядалася на его. Скоштовавъ вінъ и того, що якъ ранкомъ идучи на роботу припинится, дожидаючись, сподіваючись, трусячись словечка любого, а вона минаючи его крикає ему

„Йди робити.“ Принявъ и того, що якъ у вечері сяде де та зажурится та задивится на її, вона его пошле десь потомленого, самотного, по ягусь тамъ притку для себе.

Перемучившись днями, не поспавши ночами, одного разу наймитъ перестрівъ свою господиню кохану, та й сказавъ їй усю щирю правдоньку. Якъ же вона задивила, якъ же вона личенько свое вродливе одвернула відъ его! Якъ неласково почула, якъ вразливо озвалася!

„Не займай мене ніколи, наймиту“ промовила „Чи жъ я тобі рівня? Коли хочешъ въ насъ служити, повадься слугою. Не говори до мене!“ А вінъ таки занявъ, а вінъ таки заговоривъ, та й мусявъ на віки попрощатись, — втративъ службу й повернувся до дому, у хатку ненькину на луці, такий повернувся не мовъ прибитий на цвіту. Розважала мати, жалувала Галя, брати моці додавали, и зъ усіма ціми ліками добрими проживавъ вінъ не видужуюючи, та дожидаючи пока де служба ему трапится.

А тимъ часотъ на баштані велико спродано овощу, и хазяїнъ свого наймита посила зъ возами у місто, розвозити спродане та збірати часомъ гроши незаплатені.

Тільки одного разу чи незлічивъ добре беручи, чи загубивъ ягось везучи наймитъ, а хазяїнъ не долічивсь свого ліку й знявъ бучу: узнавъ и здо-

діємъ, й пройдисвітломъ, й голотою, — а хазяйка собі підказує, та підгукує, та пищить, та верещить. „Я більшъ въ васъ заслуживъ — візьміть зъ моїхъ заправованихъ, та й не лайтеся“ каже наймитъ. — Иди собі геть та й не вертайся! гонить хазяїнъ. — Щобъ твого й духу невѣрнаго не було! кричить хазяйка.

— Заплатіть мнѣ — каже наймитъ.

— Заплатити? та я тобі, злодію, щербатої копійки не дамъ! Иди геть! пихає хазяїнъ.

— Я на васъ суда шукатиму! — промовивъ наймитъ.

— Суда на мене, ти! — скрикнувъ хазяїнъ та й зареготавъ зъ потіхи великої.

— Бачъ! вигукнула хазяйка, и хазяйчинъ регіть дрібненько розкативсь та втішненько.

Наймитъ пішовъ собі геть відъ нихъ та й тежъ засміявъ до себе, кепкуючи зъ себе, що заходився бувъ хазяїна засудити.

Питаня та жалування було доволі у дому, а ще більшъ вбожества та суму. Зновъ усі до купи зібралися дожидати терплячи, та сподіватися не маючи. Неспокійни, сумни ходили брати усі — найсумній усіхъ старший бувъ, найсмутнішъ середній. Галя вже не займала їхъ, мати не розважала — а у меншого брата то серце жалемъ сходило.

Коли одного веніра старший братъ говорить усімъ братамъ: „Життя наше гірьке та вбоге. Що ви ро-

битимете? Я присягаю зеленому гаю! Чи ви міні, Брате, товариши?“

Усі брати погодилися й казали: „Добре!“ А мати? а Галя?—схаменувсь менший братъ. „Чи за велику пораду ми досі були імъ?“ каже старший братъ. Брати товариши? не поступайтеся.“

Усі одкозали: „не поступимось!“

Увійшли вони у хатку — мати й Галя вже спали. Мати заразъ прокинулася почула и промовила: де діточки забарилися такечки? И Галя провинулася, почула, що міцненько її обиняли — то менший братъ обинявъ її.

— Що? спитала Галя, серденько въ неї затрепехалося, почуяло що щось є — та менший братъ не сказавъ нічого й обинявши покинувъ.

— Мати! заговоривъ тоді старший—братъ, идемо ми шукати щастя та долі. Заствайсь здорова та не дожидай насъ. Прощавай, сестро!

За цімъ словомъ вийшовъ зъ хати, а за імъ усі брати слідомъ. Удова тільки рученьками сплеснула та й упала зъ горя та зъ жаху. Галя зірвалася, побігла, догнала, ухопилася за меншого брата, не пускала й ридала, та й любимого брата вона не встрімала — рванувсь й втікъ вінъ за другими, й тільки здалека вона ще почула его голось: прощавай Галю, прощавай!

— Усі пішли! Усі покинули! Пішли й не повертаються!

— Гукай, Галя, гукай голоснішъ! Прикликай! Зо-
ви? прохала удова наче несамовита.

И Галя голосно гукала й звала, та дарма роз-
носивсь свіжий, розпачливий голосочекъ — на од-
вѣть тільки по узъ гиръ дзвінко відкликалося.

— Чуешъ, Галя, чуешъ гомінъ? Вони идуть-идуть!
промовляла разомъ удова.

Та се Дніпро гомонівъ плескаючи та дерева ше-
лестили — ніхто не йшовъ.

— Бачишъ, бачишъ, Галя, онъ тамъ—тамки—
хтось стоить! Се Ивась стоить, а біля его — ба-
чишъ? бачишъ Грицька? Біжи, біжи Галя тудою...
Галя бігла тудою й сюдою по сей бікъ й по той
бігъ, усюди де тішила й оманувала їхъ ночна тінь
та мла.

И на світанне занялося. Світанне появило імъ
яка лука зелена пуста й яки гори округи безмов-
ні. Вони все таки дожидали, що вернуться, та й
обертали счи свої потомлені у всі боки.

И сонечко зійшло, та таке ясененьке, наче бъ то
хотіло й мало вмисне для нихъ найлучче всвітити
пусті шляхи округи. Вони усе таки дожидали —
вернуться — вернуться. Та зъ того часу ніхто вже
до дому не вернувсь.

III.

Хутенько казка кажеться, та не такъ-то хутко діло робиться. Багато минуло днівъ, тижнівъ, місяцівъ, та й лїтъ проминуло чи мало, що удова зъ Галею ще прожила та прогорувала въ убогенькій хатці на луці, усе дожидаючи, що повернуться любіи сини, що повернуться брати милі. То усе чувся їмъ гомінъ якийсь, ніби йшли по луці мякенький у вечері, а на світанню пробужавъ їхъ гомінъ коло дверей — и поспішалися вони й трепеталися вони — та на луці округи усе пустъ ввечері, й на світанню коло дверей нема нікого. Пусто! Нікого! Дарма Галя літала тудою й сюдою якъ тая ластівка, и удова вибивалася зъ сили своєї поспішаючи за нею — Пусто! Нікого!

Эге жъ! эге жъ! пусто й нікого! Й на який часокъ переставали вони пориватися, наче заспокоювалися, трохи набиралися терпливости.

— Галя, — говорить зновъ удова — чуєшь гомоніть?

— Се Дніпро шумить, мамо!

— Ні, ні, Галю! Слухай бо!

— Деревя шелестять, мамо!

— Усе Дніпро шумить! Усе дерева шелестять! промовить удова и зітхне й прошепоче: Боже мій! Боже мій!

А трохи згодить удова зно́в почина:—Галю! Галечка! вийди, подивися, прислухай!

И Галя виходить, дивится й прислухає. Не чути нічого, не видно нікого — тільки Дніпро шумить да дерева шелестять.

Галя, що виростала, то усе вона розумніш робилася, — вже нова *наси* не боялася, ані вовка щиро робила; и коли вже теперки вона плакала гірньо, донебудь приховавшися, ніхто б їй не знайшов до плачу — вона тихенько-тихесенько вже вміла теперь плакати.

Жили вони та́в само ебога, якъ й першъ. Усе та́в сама ходила удова на поденщину, та усе менша їй плата була, за тимъ-що вона усе старіла, слабіла, все тратила бідшъ моць й прудкоць. Галя тежъ ходила на поденщину й тежъ по троху зарсбляла, за тимъ що Галя була ще дуже молоденька, не вміла, не досвідчана. Рано-ранесенько провидалися вони й йшли у місто на роботу. И, кажу вамъ, ніколи вони не йшли не поглянувши на шляхъ той, що звівавсь по горі гаємъ, не постоявши на луді, дурно не піддавши. Не діждавшися нікого, хібо часомъ вташка пурхне мимо, не побачивши нічого, окрімъ тихъ знакомихъ тихихъ гір та деревовъ високихъ, вони йшли. Приходили у місто и наймалися робити, де траплялося й що Богъ насилавъ: води носити, городи полоть, сікти капусту, хати білити — усе що, кажу, Го-

сподь імъ насилавъ. Цілій день вони робили — зрідко у купі, въ одній господі, сливе завсигди різно по різнихъ господахъ, а ввечері сходилися на дорозі до дому. Тоді жъ бо Галінъ голосочокъ свіженьгий дзвенить— Галя розказує, що бачила, що чула, що тамъ добре й що лихеньке їй здалося.

Удова слуха — часочкомъ сама що небудь промовить про бачане, про чуते. Приходили до своєї хатки до дому. Світла вони ніколи не світили — місяць та зорі ссяли імъ замість світла. По трудахъ дневнихъ не гараздъ частенько сонъ покоївъ їхъ. Найгіршъ удову мучило безсонне — вона бралася плакати якимись скудними, старечими слізьми, що відъ нихъ, здавалося, розірвется її покрупоне старе серце. Галя обнімала її и обойко вони говорили й балакали, й обойко смутилися, й обойко сподівалися на кращі часи, поки ажъ удова була втішена й починала засипати, а Галінъ сонъ розгулевавсь й мислоньки починали блукати и роїтися коло усею доброго та одрадісного впередь себе далеко-далеко... Брати вбачилися зъ якимись ссяючими обличчями, у якомусь вибліску и усе округи тежъ ссяло й блищало...

Жили вони жили, поки дожили до того часу, що удова занедужала й звалилася.

Отъ тоді жъ бо пригодонька сталася: и робити треба и нездужую не можна саму покинути. Тоді жъ бо Галю показала, що за прудки въ неї ніжечки. Вона

наймалася за наймалішу плату, зъ такою умовою що бь одвідовати нездужую матірь, та тричі або й більшъ на день прибігала до хатки й повертася зновъ у місто. Та що далі то удова робилася хволій, слабій, й Галя вже не відходила відъ неї.

Нездужа лежала тихенько, безмовненько, усе сливе затуливши вічи и походило, наче вона одпочивала по тяжкій-тяжкій утомі й праці

Одного разу вона питає:—Галю! що тсе чи Дніпро шумить?

—Ні, мамо, Дніпро не шумить —зима — Дніпро підъ ледомъ.

— Галю, дерева шелестять?

— Ні, мамо, зима — дерева въ инею.

А тоді саме зима була, біла, люта, кріпка зима.

Довгенько лежала нездужа не візмикаючи очей й не мовлячи слова, та усе біліла, та усе слабіла. И ледві чутно зновъ поспитала: „Галю, Дніпро жь бо не шумить — я не чую... шумить чи ні?“

— Ні, мамо.

— Такъ се дерева шелестять?

— Ні, мамо.

Удова піднеслася, наче въ силу вібралася.

—Галю, я чую, я чую! Відчиняй хутенько двері! Стрічай хутко! Ось вони!

Та й разомъ зтративши остатню силу, встала удова й очі затулила. Принадала до неї Галя й

кликала, та вона не відкликнулася й очі її вже на віки склепилися.

Добрі люди якось допомогли Галі поховати матір, й стала Галя жити сама одна, самотнешька у своїй хатці на зеленій луці.

XVIII

Прожила Галя такеньки цілу зиму холодную, сидючи вечорами підь скосянимь віконечкомь, дивлячись на луку у сніговій пелені, білій та гладенькій, безь шляхівь, безь слідівь округи, окрімь тієї стежечки, що попоходила сама Галя ходячи на роботу.

Часомь Галя заспіває пісенку якунебудь, що переняла роблячи зь иншими веселыми дівчатами вкупі. Заспіває Галя пісенку й довгенько співає, підперши втомленною рученькою свою самотнешьку головоньку.

Часомь їй здавалося, що оть хто-сь зазирнув у її віконце, оть-оть хтось пробігь мимо, оть-оть хто-сь стукнув, — се або місяць вирина зь оболока, або вільний вітерь пронесется лукою, або морозь вдарить. Й Галя почала дожидати самотними вечорами коли місяць зазирне у віконце, вітерь пробіжить мимо хатки, або морозь постукає

и зв'їгла дожидати сее й приймати, наче гостей дорогихъ та любихъ.

И такенько проминула уся зима, а за зимою весна прийшла теплая, св'їжая, квітуща. Лука зазеленїла, груша зъ зломленою верхвиною біля хатки вбралася у листву й почала тихенько шелестити ранками, якъ ранковий вітрець повївавъ, й запумивъ гай по горахъ округи, й засинївсь, й розливсь Дніпро й далеко заточивсь у луку розливнимъ затокомъ, й налетїли птахи зъ теплихъ країнъ, заспївали й защебетали. Одного вечора весінняго сидїла собі Галя коло віконечка у своїй хатцї й спївала. Вона була раденька, що весна настала тепла зъ квітками, та зъ пахучими зїллями, и для того вона голоснїшъ й веселїшъ того вечора спївала. Коли разомъ щось мигнуло проти віконця—Галя глянула на небо — на небї мрїли зорї ледвенько, — зновъ щось мигнуло та й заступило вже віконце. Галя побачила чоловіка, стрепенулася, злякалася и дивилася на ёго цілими очима.

Проти неї стоявъ молодий й хороший козакъ. Стоявъ й питавъ—Дівчино чи тїєю дорожкою у місто зїйти?

— Тїєю самою, одказала Галя ему.

— И добре!—промовивъ козакъ. Та хочъ було „добре“ однакъ же вінъ ще стоявъ підъ Галїнимъ віконечкомъ, й то на неї задивлявсь, то зновъ у хатинку зазіравъ. Галїнъ перелягъ минувъ, та сер-

денько билося відъ диву та відъ несподіванного, негіданного того....

— И я просто тани цією стежкою потраплю до міста?—спитавъ зновъ козакъ, постоявши.

— Просто втрапите.

Рознитавсь козакъ й проте, що просто трапить у місто, а все ще его ноги не несли відъ Галіного віконця.

— Чи не буде ваша ласна, дати мині водички испити?—попрохавъ козакъ.

— Заразь, одказує Галя, й заразь дала ему водички у віконечко.

Козакъ испивъ водички.

— Спасибі, дівчино, каже, — Яка вода славна! Се зъ Дніпра берете?

— Ні, зъ криниці.

— А де жъ тутъ у васъ криниця?

И козакъ почавъ оглядатися та озиратися у вечерній млі та вишукувати криниці.

— Далеко, на луці, онъ тамъ підъ горою геть, показувала ему Галя.

— Чудова въ васъ луна ця — и Дніпро шумить й дерева округи й гори, свіжо, благодатно! Хореше мабуть вамъ тутъ жити?

Галі й самій разомъ чогось здалось, що тутъ й у правду життя таке, що й не прирівняти его до иншого, й Галя одказала козакові: — О, жити тутъ славно!

— А до міста, чи ви частенько ходите?—спитавъ козакъ.

— Що дня хожу.

— Що дня? На роботу чи що?

— Эге, на поденщину.

— Що жъ, роботи маєте до схочу мабїть? Добра робота?

И Галї зновъ здалося, що й справді робота добра, й Галя одказала козакові: О, добра робота!

— А чи рїдъ вь васъ в у місті?—питавсь козакъ любовнайка.

— Ні, вь мене нікого нема у місті. Вь мене жадної родини нема. Я сирота.

— И сами живете тутонька?

— Сама живу.

Здається, такъ вже трошечки вони розмовляли и трохи дно дному сказано, а багато часу вплило. Зорї легшъ та легшъ усе мріли, наче входили усе дальшъ у сине небо; стало свіжати, зъ Дніпра потянувъ вітрець и зъ того берега перенїсь пахощі тамъ квітущихъ топодей. Не козакъ й не Галя схаменулися, що вже близько світанне, а надніпровська чайна попочула й процеслась зъ кигикомъ по надъ Дніпромъ.

— Прощавайте! промовивъ козакъ.

— Прощавайте! промовила Галя.

И пішовъ козакъ шляхомъ у місто.

А Галя провівши козака очима, ще довгенько

проводила его мислоньками, поки ажъ забулася коротенькимъ сномъ до ранка тутъ таки коло віконечка, схилившись головою на складені рученята.

Якъ вона прокинулася пламеністий сояшний промень задавъ їй світомъ въ вічі несподіванно — вона проспала ранкову зорю — отъ тобі маєшь! И Галя засміялася небувалому випадку, и почала поспішати на роботу, й вмиваючись вона впустила кушнець зъ водою нечаянно, й ведра вивернула невмисне, и усе сміялася сама и зъ собою, затимъ, бачте, що усе якозь виходило несподіванно, негаданно, нечаянно... разомъ... Швиденько йшла Галя на роботу, а ще швидче билося її сердечко, а ще швидче вироювалися мислонки... Уявлявсь їй самотний, весінній вечіръ коло віконечка, своя самотна пісенка, весіння теплина, й мла, й свіжисть, й зорі мріють... й разомъ заступлений світъ въ віконці й молодий козакъ,... такъ разомъ-разомъ... таеньки несподіванно!

Того дня Галі вилучилося робити на городі въ купі зъ другою молодницею, що вона зъ нею й першъ часомъ въ купі робила тѣ балакала про людську бідоньку та напастоньку, тугу розділяла, лишенько тішила.

—Хочъ ляжъ тай вмирай! каже ця молодица, якъ вони узялися полоти.

— О що се ви говорите, любочко! покрикнула Галя.

— Що жь я говорю? Що є, те й говорю!

И справді ця молодиця не мала вже раяту тоштати — суха, бліда, змождена.

— Ні, ні, каже Галя, ви не горуйте. Яжъ знати що вилучится! Що буде, випадє упередь!

— Що жь буде? випадє? перехопила молодиця. Нічого окрімъ біди та лиха!

— Ой ні-ні! покрикнула Галя, — усе може бути... усе! Не дожидаєшъ зовсімъ, не чаєшъ, не спишъ и разомъ несподіванно-нечаянно....

И Галя покинула полоти и оглянулася округи, выче отъ стріти готовенька щось несподіванне.

— Эге, буде тобі: лихо та ще зъ лишкомъ! промовила молодиця.

— Чого-чого не бува! защебетала зи овъ Галя. Усе вилучается! Усе може бути!

И Галя подивилася зъ усміхомъ на сонечко, що гралося по надъ нею, наче думаючи: скотись ти заразъ на землю, яснее сонечко такъ я не дивитиму теперки, — навіть рученьки підставляю, не боюся!

А мелодиця промовила: — Годі тобі, дівчина! Ти роскажешъ такого, що на вербі груши, а на сосні яблука ростуть!

И ввечері дома, сидячи коло свого віконечка, Галя думала про те, що усе може бути й вилучитися, що усего треба дождати несподіваного та нега-

даного, и всміхалася, и здається одважно: та веселенько дожидала усього того; та якъ уавилася висока постать по дорозі до хатки, Галя поняло гарячимъ нече жаромъ й зимнимъ холодомъ. И що ближче підходила висока постать, то жаръ гарячий її понімавъ, а холодъ зимнішъ. Й якъ учорашній козакъ ставъ коло віконечка й казавъ їй „добрий вечір!“ Галя на одвіть ему ледві вимовила свого доброго вечіра.

На цей разъ козакъ не питавсь дороги, а підійшовъ якъ знакомий, гуляючи, и повівъ розмову про те, що тсе за місто Києвъ — красне та велике, й оповістивъ про те, що вінъ недавненько ще сюди приїхавъ зъ товаришами на дива усяли подивитися, розважитися и що дуже раденький зъ того, що приїхавъ...

Й справді вбачалося що козакъ раденький. И Галя раденька.

Потому вінъ оповістивъ якъ прибудивсь до зеленої луки уперше — товаришъ, бачте, позначивъ ему нідь містомъ де забачитись, та вінъ товариша, шукаючи, не знайшовъ — загледивъ луку, Дніпро — скотилося ему по надъ Дніпромъ, лукою пройтися, вінъ й шійшовъ, — и бачить хатка и подумавъ: чия се хатка тутъ стоить? И почувъ Галіну пісню — слухавъ-слухавъ та й підійшовъ підъ віконечко....

И хочъ козакъ не додавъ, що вінъ раденький, що

підійшовъ до віконечка, тільки сев и безъ козацького слова вбачалося. И Галя раделька.

Потому вінъ оповістивъ, що вінъ тежъ сирота, тежъ нема роду й плімья, що вінъ козакъ зъ далекого села Глибова, зовуть его Михайло Нарада — тутъ вінъ спитавъ янъ зовуть дівчину, и дівчина ему каже „Галею“ — що село его велике й багате, тамъ дві церкви въ нихъ, хати усе славні, у сплішъ у поспіль сади; село на горі, а по підъ горою той самий Дніпро шумить, що й по підъ Києвомъ; що люде въ нихъ усе хороши и дівчата штучно та гарно сорочки вишивають.

Галя слухала-слухала-слухала й пізенько вони розсталися. И Галя не саснула цієїночі, а просиділа до ранка підъ віконечкомъ й такъ їй істненько, наче у сні снилося велике біле село на горі, у зеленихъ садахъ, дві церкви високи зъ золотими хрестами, синій Дніпро по підъ горою; снилися люди тамечки зъ такими то вже приманчивими обличчями, що якихъ вона ніколи ще не стрічала; дівчата таки чепурні та любі, що такихъ вона ще зъ роду не бачила. И наче весінній тихий, пахучий вечіръ й далеке село снилося їй безъ гоміну безъ шуму — хочъ живе — и нічого не чути було ніде, ніде окрімъ, що билося своє власне сердечко душою.

Козакъ почавъ учащати що вечера и зъ нихъ велася мова й розмова трохи що не до світаня.

Галя вже знала, що козакова хата стоїть недалечко відъ церкви, зъ віконечокъ видко Дніпро и далеко гори округи й гаї, що у его садъ величенький, и має вінъ тежъ пасеку.

И дізнала Галя тежъ усяи різні й многі тривоги та радощі, та тугу, та щастьечко невідомісенькі їй до того часу. Зъ тієї години, якъ вона несподіванно признакомилася зъ козакомъ, Галя усе дожидала чого-сь особистого, сміло та весело дожидала вона, та разомъ же зъ тимъ далось на взнаки їй якъ дождати *сподіванаю*. Зпершу вона було сиділа біля віконця й дожидала, а тамъ вже незносно стало їй сидіти спокійненько, коли душа її уся порушалася, серденько колотилося и духъ займавсь, захоплювсь — вона починала ходити та прохожати по луці, зривала квітки що попадалися, зъ опаломъ впивала їхъ пахощі, наче лікарствечко відъ нетерплячки — то вона йшла у цей бігъ, то у другий, то стояла на одному місці — поки ажъ козакъ Народа не виявлявсь на дорозі.

Одного разу повернулася вона зъ роботи и застала козака вже на луці коло хатки, й заразъ вінъ до неї промовля: „я прибираюся до дому їхати.“

Галя збіліла, снахнула й зновъ змертвіла, и нічого не примогла ему одмовити.

— Галю, будь міні жінкою та поїдьмо нзо мною — каже козакъ.

И тоді Галя нічого не примогла ему промовити.

Та згодомъ за те жъ, якъ вона щебетала, плакала й сміялася, червоніла й блідніла відъ свого щастечка,

И у першу таки неділю після цього вечіра Галя, у свіжому вінку, рука изъ рукою зъ козакомъ Нарадою, пішла до церкви рано-ранесенько, безъ дружокъ й безъ сватівъ, безъ роду й безъ друзівъ, у двохъ сами, й повінчалися собі любенько.

И того вечіра таки недільного зъ Києва виїхавъ славний новий візъ, запряжений двома міцними волами. На возу сидівъ гарний козакъ молодий, що ему мабіть добре було жити у світи, а коло его близесенько-близенько сиділа молода козачка у білій намитці — о, яка жъ хороша, щаслива козачка! И поїхали вони шляхомъ до села Глибова.

V

По надъ Дніпромъ поузъ гір в багато кам'янихъ печір, й у одній такій печері зібралось дев'ять братів—молодців. Хто лежавъ, хто сидівъ; палилося кілька люлекъ... У! яки жъ округи скали та шпилі! Дніпро проривається, розбиваючи кручи міжъ нихъ й гручить по каміню й високо прускає, перелітаючи черезъ нихъ. Ясного неба одкидь, у его хвилі б'ючій та стрібаючій, крутиться й вертиться. Окрімъ ясного того неба у горі, да грукучого

Дніпро у низу, за шпильми-скалами округі видно ньовишкуну далеко темні гаї, що по позолочуваннї вони йскрянимъ сонечкомъ.

Старший братъ й усімъ отаманъ сидить, люлька его згасла й дивиття вінъ у землю; и нема у его лиці нічого; опрїчъ обичайного суму та моці.

А лишнї брати не такъ: одинъ братъ гроши лічить, а коло его другий дивиття неначе зъ гнївомъ, неначе зъ погардою на їхъ; третій зновъ тежъ дивиття и чи вінъ сумниття у чїмъ-сь, чи вінъ у чїмъ-сь кається, хто его зна; одинъ, здається, спить, одвернувшись одъ усіхъ до стїни; другий лежить дивлячись очима, закинувши руки підъ голову, мовъ порїшивши вже зъ усіма нудними, докучливими думками на віки; двоє палють люльки, люльку за люлькою, тільки вилїтує йскра та димъ вьється й повїває своїмъ звїємъ невеселї їхъ обличчя; самий менший, (молодшїй) сидить коло входа у печеру, й зъ первого погляду на его видно й ясно, що сповнена его голова кучерява смутнихъ мисловїнь, а серденько біднесеньке сповнено туги та ще гірької притуги.

А у печерї ані золота, ані сребра, ані камїна дорогого. Гола, сіра це печера та й більшъ нічого. Холодно тамъ, жостко, хруско тамъ прихилити голову.

Вечїръ наступавъ тихий та рожевий. И усе порожевїло: кременїсти шпиль, грукучий Дніпро у

низу, далекні, темні гаї на верховинахъ гірниць и прудко пролинувавшая пташка по надъ Дніпромъ. Лісова берізка легесенько въ відкись запахла, и очи не знаходили округи, де було їй тутъ зрости ніжній квіточці на джкому камію.

Середній братъ, що здавалося спавъ, разомъ піднісъ голову й промовивъ:—Чи не пора?

Усі оглянулися й два голосі ему одказали:—Ще не пора! ще рано!

Середній братъ змовкъ и зновъ одвернувся до спінки, зновъ наче заснувъ.

Рожевий вечіръ розгоравсь та розгоравсь племенистій, — потімъ почавъ теміти та теміти; місяць вирізувався зъ за гори верха й заблєскали зорі на небі.

— Шора, — наже старший братъ й устає.

Въ одиць жетъ усі вони були на ході — нечера спустила. Прудко, швидко пробираючися по шпидляхъ, по скаламъ брати звикли за ними.

IX

Ідуть козаць зъ козачкою до дому; о, весела, весела доріженька! Де глянути—усе цвіте й пахне, про що здумати, усе любо та мило, та ясно!

Якъ теперъ усе добре: й згадувать колищні напасті й лихо, и забігти мислонькою у передь у

пришлось одрадісну! Розмовляли вони про те якъ житимуть у купі, якъ господаруватимуть разомъ.

— Будемо жити сами двойко — каже козачка — завжди въ насъ нікого нема!

И дві пароньки найщасливішихъ очей изглянулися изъ собою.

Коли разомъ щось багемъ вольнуло наче у серце козачку — вона змінилася на лиці й промовила: А де мої брати теперъ? Де брати? Чи живеньки....

Та слези й побігли по її щасливому личеньку. Теперъ було вже до вогє пригорнутися, до кого головою припасти. И наплаканихся певними слезами, козачка піднесла голову и зновъ промовила

— Никולי ще я їхъ такъ добре не оплакала, якъ теперъ! — Якъ то їхъ богъ милує, Михайло козачий, а? — спитала вона й дожидала козакова одвіту, якъ їхъ Богъ милує.

Почалася въ їхъ тоді мова про братівъ, й усяки зданя, помислі й надії усяки певні уявилися.. И въ пришлості палкая козачка поладила й погодила усе такъ, якъ бажалося її душеньці, якъ жадалося її сердечку. А козакъ на все согласний й на все довірливий.

У такій мові вони неважливо їхали шляхомъ, не дивлячись округи, поки ажъ їхъ не повразило, що десь по близу шумить млинове колесо — огля-

нулися вони й забачили темні гаї з усіх боків, сонечко, що за їх заходило, й у право якийсь хуторець.

— Та ми се з шляху зблудилися, Галя! — каже козаць всміхаючись. — Отъ тобі маєш! Дивись після того у ясні оченята, такъ й дорогу проглединь.

Ясні оченятка одказали ему такимъ поглядомъ, що вінъ зновъ забувъ про дорогу.

— А онъ дорога попереду, — каже Галя, показуючи впередь.

У переді лежавъ шляхъ узенький, мало ізжаний, такий самий на який вони зїхали, поцали сами не знали коли й якъ.

— Шляхъ є, та кудю вінъ проводить? — каже козаць. — Треба підїхати до того хуторця й поспитатись.

Й козаць, відрекаючись напередъ дивитися у ясні оченята, звернувъ волівъ до хуторця.

Се бувъ маленький, вбогенький хуторець. У сюди, де тільки можна по землі, зарісь вінъ червонимъ макомъ племенистимъ: маць поспіль вкривъ городи коло кожнісеяької хатки, снопчинами та жмутками рісь при дорозі: те забиравсь на дашокъ одною квіткою пишною, то цілою семейкою; то наче габою внизувавъ округи дашокъ, перериваючись де не де якъ порване кораливе намисто, й здалека вбогенький хуторець виявлявсь, не наче палавъ у неспалимому огню.

— О, який мамче! покрикнула Галя. — Що жь за пишні мали! Я собі насно такого!

Під'їхавши до першої хуторянської хатки зь ярау, вони стрїли молодицю зь дитиною на рунахъ и поспитали, де шляхъ у Глибова.

— Не зную такого села, нема, — одказала молодиця.

— А яки жь коло васъ села? — спитавъ козаць.

— Хрумово, Иваньково, Кривушино....

— А далеко Кривушино?

— О, дамеченьво. Дїчать чоловіки бїльшъ якъ сорокъ верствївъ.

— А якъ туду проїхати?

— Та отъ цїжъ змишвомъ. Першъ ви прїдете у Хрумово, потїмъ... Та тїльки що цей шляхъ тепереньки небезпешний.

— Чому?

— Та чутно розбивають теперъ й рїжуть. Чутно недавненько богатий козаць вбитий у яру.... Ну ну! ну жь бо! — спинала вона дитину, що тяганувсьдо волївъ — ну бо! не пустуй, не пустуй, бо занесу заразь у яръ, вкину до розбїйникївъ...

Та дитина мабїть була смїлого, одважного козацького роду — вона тїльки почувши це засмїялася й вхопила вола за роги.

— Малий козаць та смїлий, — каже Михайло.

Мати глянула а малого, смїлого, й немїкнулася.

А Галїно сердечко, що ему усе, що стрїчалось, що

вбачалося приповняло та пргбольшало щастечка й радощівъ,—Галино сердечко до усіхъ озивалося.

—То прощайте, спасибі вамъ, каже—Михайло молодиці.—Прощавай, козаче, та рости,—каже до дитини.

— Рости, любенький, рости! промовля Галя.

—Спасибі, щаслива дорога! одказувала молодиця.
—Вклонися, сину, вклонися!

Синъ не хотівъ вклонитися й угорно дравъ голловку у вишень, якъ мати нахилила.

—Бачте який!—каже молодиця сміючися. Й Михайло и Галя одказала їй всіхомъ.

— Такъ це шляхъ у Хрумово? спитавъ ще разъ Михайло.

— Цей, цей самий. Тільки що ви не боїтесь іхати. Говорять що небезпечине.... славлють....

— А усєго чижъ переслухати, що говорють та славлють! одказує Михайло.— Не страхайте бо дорислого козака коли малий не боїтс!

Ще всіхи, ще вклони й пожадани добрі — й отъ вже хуторець зникъ зъ очей зъ свома маками червоними, й млинъ не шумить, й ідуть вони гасмъ, то спускаючись къ Дніпру, чуячи его прохолоду, то зновъ піднимаючись високо й прислухаючи тільки плески та леліня хвилі Дніпрової.

VII.

— Коханий, говорить Галя, а що якъ справді нападуть на насъ розбійники?

— Боисся, Галю?—пита козаць,

— Галя не боїтсья, а якъ бо нападуть?

— Не бійсь, мое серце, то усе верзіння, — говорить козаць. — Бувай собі спокійненька, Галю.

— О ні, я не боятимуся, коханий. Я не боюся, одказує Галя.

Й іхали вони далі темнимъ гаємъ, та усе, щасливі, розмовляли про щастечко. А гай усє темнівъ, и Дніпро усе шумивъ бистрішъ. Зпершу оступавъ гай шляхъ, й ідучи вони чули пахоци гаєвихъ квітокъ, потімъ гай наче разомъ знявсь й по обохъ бокахъ висютсья голе камінне а на нихъ, наче настромлені стріли, сосни чорні—а у низу назустрічъ імъ бьєтсья Дніпро, нагле завернувши свою хвилю круто у щелину. Тільки що встигло мигнути проти очи імъ усе те, якъ на їхъ кинулася орда людей. Міцні руки опинили візь, вхопили Галю, притиснули козака.

Галя примогла тільки скрикнути; боротись почавъ козаць...

Недовга боротьба: хто-сь одинъ впавъ й застогнавъ, а за тимъ огульний вигукъ яросливий, й ко-

закъ зашатавсь й впавъ коло Галі. У жаху вона схопила ёго и притулила до себе; у ляку чула вона, що тепла кровь поливає їй руки...

Уся орда побивалася коло вбитого товариша й чулися слова: „Не дихає! Мертвий!“ Й страшний плачъ чувсь, й глухе питання „де поховати лучче?“ и ступа у той и у той бікъ, пошуканя, и рили землю й викидали землю зъ ями....

Нічъ минала, усе округи світліша. Кровь, що вливала руки, сякла, холоділа; здалека по за деревами копали яму й михшили люде — близько — нікого....

Та отъ хтось наближивсь. Ще у більшому жаху Галя міцнишъ притулила до себе козака свого, й поглянула... Коло неї стоявъ молодий паробокъ наче квітка въяла и, здавалося, жалко ему було Галі — та якъ зглянулися їхъ очи, вінъ затрепетавсь разомъ й хутко спитавъ: Звідки ти? Чия ти?

— Я сирота, одказала Галя. — Я живу сама одна коло Києва у хатці, на луці... Ні, ні бо, не те... Я заміжъ пійшла и отъ мій козаць...

— Галю! — промовивъ паробокъ, трохи не падаючи коло неї, — Галю, сестрице! Чи ти пізнала свого брата меншого?

— Охъ, братикъ милий! Се ти! Здоровъ бувъ! Здоровъ бувъ? Чому жъ такъ барився, довгенько не приходивъ? — Вона схилилася до его и багата й гаряче его цілувала, усе не пускаючи зъ

*

рукъ свого козака, а далі спитала: — А де жъ други брати? Чому се ви такъ довгенько не приходили? Де жъ брати?

Наче вменшився її жахъ й страхъ; вона пильнішъ подивилася округи. Менший братъ покликавъ другихъ братівъ й вони прийшли зъ по за дерева.

— Се наша сестра Галя! каже імъ менший братъ.

— Се я, братики рідні! промовила до їхъ Галя— та вони чогось не підходили до неї вітатися, й старшого брата зовсімъ не було по міжъ ними. И обліччя въ їхъ таки страшні, таки чудні... жахъ зновъ напавъ Галю.

— Де старший братъ? спитала вона. — Де вінъ?

Жахъ усе більшъ та міцнішъ її понімавъ й посягавъ, й зъ почину вона нічого не здолала зрозуміти — потимъ далі усе вже зрозуміла, усе побачила й розібрала.

Вона бачила старшого брата мертвого підъ дубомъ й знала, що забивъ его Михайло її. Вона була на похороні й бачила, якъ старшого брата опустили въ купі зъ її Михайлою у глибоку яму, всипану листьємъ, и вона прощалася зъ обома... Та чудно якось усе змішалось въ неї у голові, й навіть якось чудно очи бачили й уха чули: то вона думала про іграшки зъ братами на луці, про покійну неньку—й нагле уявлялася у думці молодиця зъ дитиною смілою та веселою на рукахъ у вбогому хуторочку, що маками закрасивсь, и усміха

ючись показувала шляхъ який; то й шла вона зъ церкви и прислухала Михайлова голоса, то Дніпро своїмъ плескомъ усе поглушавъ; то чулося їй стогнуть, бачилося голе каміне, темни гаї, — а разомъ вечіръ весінній, чаруючая, квітуца свіжість й въ далю-далі велике біле село на горі... то усе живе, одрадісне й дороге, — то усе мертво, поховане дороге... Вона дожида - дожида до себе жониха, вигляда его, вловляє голоса его, а коло неї менший братъ разомъ знаходиться, проти неї его вже мужне та знакове любиме обличчя, и вона ему всміхається й дуже раденька... А отъ й усі брати сидять рядочкомъ на землі, тільки нестас старшого, нема старшого....

Нагле якийсь світъ наче—й пам'ять й розумъ, и жахъ зновъ напада, пійма й посяга, й въ жаху вона кидається бігти, и біжить-біжить до Дніпра, и у жаху вкидається у Дніпро. За нею брати по сліду — та Дніпрова хвіля вже далеко понесла сестру й розбила на гостре каміння, й дарма брати ходять по надъ берегами — у бистріхъ нуртахъ нічого не видно, опрічъ одкиду неба ясного, гаївъ та шпилівъ округá.

ВЕДМІДЬ.

Стояла собі у полі, коло гаю, одна козача пасека. А вжеж мабуть усі знаєте, що тсе за річъ пасека? Може довідувались часомъ тамъ меду, ажъ вамъ бджоли... а то й медъ иншимъ зновъ часомъ?

Ся пасека була огородена лісою зъ лози и въ огородъ загородивъ козаць ажъ сімь високихъ, старихъ, коренатихъ дубівъ и вісьму вербу гіллясту — хто побачить було вербу тую, то коженъ спитає, якъ вона уросла тутъ сама, поміжъ дубівъ величнихъ, проста та весела, а верба що весни давала віду, що хочъ сама вона поміжъ дубами, та добре їй рости тутеньки, бо росла вона, угоняла хутче козакова унука Михайла, — кажу *Михайла*, бо вінъ не любить якъ хто его покличе *Михалко* и не дочував, хочъ удесяте гукніть, а якъ покликати *Михайло* заразъ вінъ наче вродиться по передъ вами у широкоорукавій білій сорочці, у нез-

мірних шароварахъ, у червоному поясі — у тому самому поясі, що вінъ его самъ купивъ у ярмарку ажъ у Кролевці. Тоді жъ покупивъ вінъ и чоботи свої зъ червонимъ закотомъ и ту шапку чорну, що вінъ її дуже прилюбляє, й омаленько бере на себе и що якъ візьме її, то дідъ сміється и каже: „Гледи, Михайло, гледи! рзнесуть твою славну шапку лакоми бджоли на медь!“ Білявенька, русявенька босоніжка, Михайлова маленька сестричка Мелася якъ почує, що дідъ говорить и сміється, заразъ собі тежъ підзвонює... Тільки Михайло по сміху не потурає, низько насува шапку чорну на чорні брови и похожає самъ отдалікъ, якъ гетманъ по передъ ворогомъ.... Отсе жъ, кажу, якъ поглюкати его поважненько “Михайло,, заразъ вінъ наче вродится и одтрушаючи своє чорнорусе волосіє и поглядаючи своїмъ хорошимъ поглядомъ, спитає звичайненько: „Чого вамъ треба?“ и коли вамъ діда треба, вінъ заразъ побіжить и приведе старого одъ вульлівъ, а коли вамъ треба сестрички Меласі, вінъ примчить Меласю-сестричку — часомъ Мелася буде соромитись и сховається у траві, або за вулій — бо Мелася маленька якъ вузликъ и скрізь може приховатись, а до того ще вона має надію, що якъ собі затулить хочъ одне вічко (обохъ вона ніколи у світі не затулить, — хоче усе бачити) — хочъ одне вічко затулити, то й не знайде її ніхто — а Михайло таки відшукає и якъ не вгово-

рять йти доброхіть — Мелася своєї волею живе — то схопить її та й принесе жваво й браво й сміючись, хочь може Мелася й щипнула по дорозі... Чому ні? Одна люба, тиха дівчинка вкусила мене колись до живої крові, якъ я силомець піднесла її на руки... Не гарно кусатися, не ма що казати, не гарно, та не гарно те жъ й силувати. Не ставъ би й Михайло сестричку кривдити, якъ би вона справді гнівалася, — ні, Мелася не зъ гніву такъ чи такъ боронилася, а тільки зъ самого сорому, бо страхъ була Мелася соромляжа, и якъ заглядить чужого чоловіка, то не те що личечко, а и ніжечки, здається, малесечки порумініють втикаючи, и ви незнаєте сами, що тсе втікло відъ васъ: чи зайчикокъ стрібнувъ, чи пташечка пурхнула, чи дівчинка зникла, не можете ви собі виявити істно, ані людямъ виписати добре, — а коли бъ же чули ви якъ Мелася вималює васъ и вашу одежину, и похідъ и поглядъ! *Вона* встигла васъ и zobачити и розгледіти, и такъ вималює словами, що у друге васъ пізнають усі у хаті коли увійдете: „а се той добродій, чи тая добродійка, що Мелася розказувала“. Хочь се, бачете, трудно, а я таки вамъ радитиму зъ Меласею признакомитись, бо вона розумна дівчинка и багато де чого знає, и така ласкавенька, що й васъ де чому навчить. Якого пісень славнихъ вона співала, якого казочокъ поті-

шнихъ вміла, и не то що дорогу у Києвъ — знала вона навіть кудою у Херсонь братись.

Отсе жъ козакъ старий — звали его Загайний — погородивши загородь, постановивъ вульвівъ чи мало — було їхъ тамъ наче снопківъ на добрій ниві — и вже не полічу мабїть скільки багато теперъ у ёго їхъ придбано, — мабїть багато та й пребагато, бо рої тамъ роїлися виборно такъ, що тільки не подивуйте у лиху годину, — виборно роїлися! Було разъ у разъ чути: рїй! летить! відъ поля! відъгаю! То Михайло скрикне: „рїй!“ а Мелася за нимъ якъ у дзвоники перебивза: “рїй-рїй! рїй-рїй!“ то зновъ Мелася зачастить: “летить-летить-летить-летить!”, а Михайло біжить вивіряти чи правда; то зновъ дїдъ, плетячи кошикъ наче духомъ вгадає, що рїй надлітує, и йде его накривати... Страхъ якого діла було у пасеці! У кутку дїдъ тамъ заплівъ хижку зъ лози, Михайло покривъ її соломою гарно, а Мелася промела коло двери и сказала: „отъ се вже й зовсімъ теперки!“ Дїдъ насадивъ и калину и бузину и рожу гожу зъ Михайломъ, а Мелася насіяла всячини и усе принялося, зійшло и проквітало одмішне и перемішне якъ у празнику люди, на диво Меласі, що, каже, сіяла, усе окромішне рядъ по рядочку, а зійшла така мішанина. Михайло на сю річъ сестричкину мовчить, бо нехоче змогатись зъ дівчинкою маленькою, мовчить, та тільки дивится якъ рожа, хилячись зъ гіллячки,

наче питає, чого се такъ підкотивсь до неї, хорошої, низенький василёчокъ, а василёчокъ низенький, не вважаючи на питання викида квіточокъ не въ свою силу василёчу, одбившись відъ свого роду, другихъ василёчківъ, що їх заступали задірливі купчаки, листатий любистокъ тутъ побратавсь зъ жменькою конопель, а конопля зновъ побралася міжъ маки повні, а маки зновъ угнали у волоський горохъ, а скрізь усюди колоски постирляли житні, де одинъ, де два, а де й посемейкою, и вже якъ де посемейка то й перенадила за собою и коколю червоного и синіхъ волошківъ. Чи тежъ мало зілля не сіяного, не проханого й не коханого нагодилося у дідову пасеку — и надъ усімъ літають бджоли гудучи. Славно у тій пасеці! Дихать не надихаться! Легко—вільно! Куди глянешь усе поля широки, чисті, и по поляхъ дуби зрідка дубъ одъ дуба якъ намети розкинуті проти сонця; у село шляхъ звивається, а села самого не видати за могилою стрімчастою, — видати тільки відъ східъ сонця гай здоровенний, темний....

Славно було літувати у пасеці Михайлу зъ дідомъ и Мелася маленька покинувши мати зъ старшою сестрою домовати, сама прителітилася до дідуся и хазяйнувала у его въ пасеці: співала пісень, ходила по полю збирати полувниці, розбила два горщатка и одну мисочку, тежъ бджоли доглядала такъ що ажъ, незвичайні, кусали її и тимъ роби-

ли часомъ зъ любенького личенька невіть що: зъ одного боку глянь—Мелася — її щічка, її вічко,— а зъ другого боку глянь—якийсь дутикъ... Уставала Мелася ранішъ одъ усіхъ и лягала одъ усіхъ пізнішъ, бо пораючись у дідусквімъ хазяйстві, було їй, вже казано вамъ, такого діла що ой-ой!

Отже одного вечора втомившись лежавъ Михайло на траві у пасеці и дививсь у небо. Вже зорі поскакували и тонесенький серпокъ місяцевій блищавъ надъ дубомъ, ніби зачепивсь за кучеряву гіллячку. Мелася тежъ втомившись лежала й ворухилася, дрімала й питалася, чого се досі діда нема. А діда якъ нема то й нема, — и въ даліні не видно.

Пішовъ дідъ того вечора у село, та чого-сь дуже довго забаривсь у селі, бо вже нічъ глуха, зорі зорють, серпокъ високо підбився, Михайло заснувъ, а діда усе нема! И не чути—усе тихо! Коли жъ разомъ земля загула відъ гаю и щось важке наближується до пасекн. Таке важке, таке важке, таке важке, що й не зважити на вазі! Отъ воно—отъ воно! пороніло лісу, суне поміжъ вульлівъ, й вульля валить и квітки давить, и рожу и калину ламле, и дуба кріпкого втрухнуло минаючи — Господи світе! Що жъ ви думаете? Страшений, патлатий, важкий ведмідь одвідав!

Що робити Меласі? Дрімота одлетіла немовъ спугана птиця, и ручечки у жаху, у страху сче-

пилися. Страшний—страшний гість! Нема порятунку! Братикъ Михайло коханий! Якъ тебе рятовати.

Махайло спавъ солодкимъ сномъ коло самої хижки, коло дверей, коли чує трепечущі малесеньки рученятка обвілися коло его, наче ципка хмілонька, и голосочокъ шепоче: братіку! братіку! А що? спитавъ вінъ невідмикаючи очей сонливихъ.

— Ходи, ходи, братіку! О, ходи жъ бо ходи у хижку, бо я тутъ сама боюся—ходи, братіку, ходи!

И малесечки рученятка тягнули его сонного зъ усієї своєї маленької сили, и слези палючі капали на его відъ жаху та відъ трусу, и сердечко маленьке колотилося коло его вірненьке та щиреньке, а вінъ сонний переступивъ два ступні ті у хижку безважливо, и зновъ припавъ сномъ поклонений. Вінъ не чувъ якъ трепечучі рученятка дурно мучилися и хрумтіли щобъ его піднести, и не чувъ тихенького, гіркого плачу.

А ведмідь наче господаръ посува та оглядає де краций вулій, солодший медъ, и якъ впавъ ему въ око такий, заразъ вінъ лапу патлату туди, видира и лакомиться.

О Боже—Боже! Коли бъ же Михайло спавъ не прокинувся, коли бъ же! що буде якъ вінъ прокинеться? Вінъ не послуха маленької, пійде на ведмідя... Боже—Боже! Заразъ ведмідь зьїсть її—заразъ!—Чи жъ буде ситий, вінъ зъ неї? хочъ би-

ситий вінъ бувъ, та братіка не занявъ... Дарма нехай її зъість—нехай братіка не займає!

Рученятка маленьки счеплялися міцнішъ и слези лилися ревнішъ.

А страшний ласачъ патлатий учища та й учища медъ собі по волі й по роздолі—часомъ подивится на серпокъ місяцевий у горі, ніби кажучи: „ти, серпху, добре міні світишъ“ часомъ ніби поприслукає: „здається міні дівчинка тутъ десь плаче...“

Лихо-лихо! якъ вже нерозбилось удребъязочки маленькое сердечко, колотячись такеньки швидко та довго!

Коли ведмідь кашлянувъ—ждати що зареве... Ні! вінъ павъ долі, та якъ почне необачний патлачу, викочуватись та ливалюватись по траві.

Маленьки рученятка вхопилися за сонного брата, трохи не вломилися, а піднесли его трохи й сувули у хпжку и зачинили тамъ

— Що таке? Що таке? Скрикнувъ молодій казакъ прикинувшись, може трохи и злякавшись, и потрушуючи двери Відчинить бо.—Що таке?

—Братіку коханий, нічого—се я—се я—одказувавъ ему голосочокъ.

— Відчини бо, Меласю,—скрикнувъ зновъ Михайло,—нехай я дверей не псую!

И зновъ потрушує дверима.

— Братіку, каже маленька, братіку! и оглядається округи, и бачить ведмідь уставъ й слухає, и наче

чигає на неї и отъ наче засміявсь—щокнувъ зубами білими.—Пусти—пусти Меласю! кричить Михайло, и двери відскочили, маленька якъ снопокъ впала—а ведмідь зновъ щокнувъ білими зубами...

Тутъ такий розкотивсь викрикъ голосенький, та дзвінкий, та тонкій, що Михайло метнувсь назадъ, а ведмідь чимъ дужъ покотивъ до гаю, вигнаючи підъ ступою землю... И якъ Михайло схаменувсь и підвівъ малу сестричку и розпитавъ, вже небуло никого ані видко ані чутно, и дарма вони-насторожали уха и здержувалися дихати, прислухаючи та сидючи у купі близенько. Тихо усе було. Місяць світить, зорі сяють.

— Роскажи жь бо, Меласю, роскажи усе міні, усю пидробицю якъ було, —говоривъ Михайло до сестрички.

— Ні ні! О ще ні! ще боюся! одказувала Мелася,

— Яка жь ти жахлива Меласю!—каже Михайло, всміхаючись.

— Ой ой! Ой-ой! одказує Мелася й пригортається ближче та тіснішъ, якъ до скарбу одрятованого, знайденого.

Місяць вже ледві легенько світивъ, зорі вже ледві помаленьку блискали, к ли вони зачули пісню козацьку, наче дзвінокъ розбитий, або струнуперебиту, и забачили у далині постать людську—се дідъ ишовъ та співавъ. Заразъ вони до его на зустрічъ, а вінъ сміється та й каже: а що, дітки,

збудилися мабіть безъ старого діда, ге? Сонъ ма-
біть неспокійний мали, ге? Не можна, не можна
було міні повернутись ранішъ, товариша давнєго
стрівъ — забарився...

И дідъ зновъ почавъ налажувати козацьку пісню

«Якъ були ми, козаки, на морі,
Якъ були ми, козаки на роздолі,
Унадлись ми козаки до невірного турка...»

Идучи й киваючи головою съ права у ліво соб-
у повагу, та обриваючи козаківъ перебитимъ го-
лосомъ то у море, то у роздолі, або міжи турка
невірного.

—Діду! діду! каже Мелася,—въ насъ ведмідь бувъ

— Отъ, діду, говорить Михайло, Мелася завіряє,
що ведмідь бувъ у пасеці... Я спавъ міцно дуже
коли вона мене схопила, вкинула у хижку, й за-
чинила и перелякала... Кричу: випусти! не ви-
пуска, — мусивъ попусувати двері у хижці — виско-
чивъ, вона якъ скликне, якъ верескне, ажъ у очяхъ
въ мене ясно зробилося — наче зустріли у вухо —
схаменувсь — бачу вона лежить въ мене підъ но-
гами — нікого нема, вулі долі попадали, трава
пом'ята, куци поламлені... Каже вона, прися-
гається, що ведмідь ніби бувъ.

Дідъ усе приспівувавъ зпершу та всміхавсь, а
якъ дійшло що „вулі долі, куци поламлені“ то
дідъ промовивъ „гай—гай“ й придавъ ходи.

— А щобъ ти не дїждавъ вже до віку меду й покоштовати, лихий патіачу! — проклинавъ дїдъ, підносячи та ставлячи вульлі якъ треба, — бачъ яко-го наробивъ клопоту та шкоди! — а Михайло, помагаючи дідові радивъ рушницю придбати добру на прийшлі часи, и въ думці вже націлювавъ у ведмїдя страшного зъ великою втіхою. А Мелася малесенька, ходячи за обома іми у слідокъ, у десяте оповїдала якъ *той* усе трощивъ и валивъ, якъ покучувавсь и щокавъ зубами білими, и якъ медъ вчищавъ и якъ наближувавсь — наближувавсь... ближче—ближче... а въ самої Меласі оченятка блищали й ссяли племинїстїй нїжъ ті зірочки у небї, що вже їхъ виблїскъ згасавъ та згасавъ, бо вже починало днїти — хутко й стяга рожева запалала відъ східъ сонця.

— Ну жъ Мелася! дівчина такъ дівчина на диво здана! — каже дїдъ всміхаючись та глядячи у ссяюще личенько перемучене — Дарма, що зъ личенька спала, а справдешна козачка! Чи жъ не диво, що така цяпочка, хотїла ще брата боронїти та визволяти проти ведмїжого зуба! Чи жъ не диво, що така безсилочка, прогнала й настрахала ведмїдя страшного?

Перше то не диво здавалося Меласї, бо братекъ коханий й любий, .. якъ же его не боронїти? А друге, то мабїть уважала Мелася за диво потїшне й не ньчемне — бо якъ згадувала про его заразъ

червоніла и заразъ сміялася веселенько може троохи хвастливенько. .

— Меласю-сестричко! коли жъ я тебе боронити му? питавъ часомъ Михайло, якъ розпалений оглядаючись чи нема де чого страшнаго або труднаго щобъ его-знівічити. — Коли мині доведеться тебе визволяти?

И лягавъ спати Михайло може не разъ зъ потайною надією, що отъ ведмідь зновъ одвідає, и въ ночі не спавъ, прислухавсь, и бравсь за рушвицю, що собі покупивъ — тільки ще досі, чутно, не діядавъ патлатого вінъ гостя-одвідача.

— О, братику, братику, не дай Боже що бь... Мати-Заступнице нехай заступить! — промовляє Мелася, якъ почує Михайлові слова ті палки й утревожитья такенки, що ажъ зъ личенька спаде.

Отже й кінець тутъ — далі що було й буде, незнаю — не можу кламати незнаючи сама. — Вибачайте та бувайте здорові, та дай Боже намъ, вамъ й мині, таку сестричку Меласю, що бь бороніла та визволяла відъ усякого страшнаго ведмідя насъ, — васъ та мене, що ми може змираємо й проти зайця-стрибача якъ хоробрий....
